

ISSN 2081-5913

ONLINE ISSN
2545-0964

**M
Y
Ś
L**

**EKONOMICZNA
i
POLITYCZNA**

1(80)2024

Uczelnia Łazarskiego

MYŚL EKONOMICZNA I POLITYCZNA

1(80) 2024

DOI: 10.26399/meip.1(80).2024

Kwartalnik Wydziału Ekonomii i Zarządzania Uczelni Łazarskiego
Warszawa 2024

RADA PROGRAMOWA / ADVISORY BOARD

Przewodniczący Rady Programowej: prof. zw. dr hab. Józef M. Fiszer, Instytut Studiów Politycznych PAN
(Institute of Political Studies, Polish Academy of Science)
prof. dr hab. Andrzej Antoszewski, Uniwersytet Wrocławski (University of Wrocław)
dr hab. Wojciech Bieńkowski, Uczelnia Łazarskiego (Lazarski University)
prof. dr hab. Tadeusz Bodio, Uniwersytet Warszawski (University of Warsaw)
dr Jens Boysen, Technische Universität Chemnitz (Chemnitz University of Technology)
dr Nathaniel Copsy, Aston University
dr Małgorzata Gałązka-Sobotka, Uczelnia Łazarskiego (Lazarski University)
prof. dr Fatima Arif (Cadi Ayyad University)
dr hab. Krzysztof Łazarski, Uczelnia Łazarskiego (Lazarski University)
dr hab. Jakub Wódka, Instytut Studiów Politycznych PAN (Institute of Political Studies, Polish Academy of Science)
prof. dr hab. Bogdan Szlachta, Uniwersytet Jagielloński (Jagiellonian University)
prof. dr Anna Phirtskhalashvili (Grigol Robakidze University)
prof. dr hab. Ana Yetano Sánchez de Muniáin (University of Zaragoza)
dr hab. Marcin Roman Czubała Ostapiuk (Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madryt)

KOLEGIUM REDAKCYJNE / EDITORIAL BOARD

Adrian Chojan, redaktor naczelny (editor-in-chief)
Krzysztof Beck, zastępca redaktora naczelnego (deputy editor-in-chief)
Mateusz Kuliński, sekretarz (secretary), Martin Dahl, członek (member)

REDAKTOR NAUKOWY / SCIENTIFIC EDITOR

dr Adrian Chojan

REDAKTORZY STATYSTYCZNI / STATISTIC EDITORS

Wojciech Bieńkowski, Paweł Najechalski

REDAKTORZY DZIEDZINOWI / SUBJECT EDITORS

nauki ekonomiczne (economics) – dr hab. Joanna Działo
nauki polityczne (political science), stosunki międzynarodowe (international relations),
europeistyka (European studies) – prof. dr hab. Józef M. Fiszer
finanse i bankowość (finance and banking) – dr Piotr Stolarczyk
statystyka (statistics) – dr Krystyna Bąk
nauki o zarządzaniu (management) – dr hab. Aleksandra Laskowska-Rutkowska

REDAKTOR PROWADZĄCY / EXECUTIVE EDITOR

Beata Zabińska

Pełne teksty artykułów wraz ze spisem treści i streszczeniami w językach polskim i angielskim są zamieszczone na stronie internetowej (Full texts of the articles along with the table of contents and abstracts in Polish and English are published online under URL):

<https://mysl.lazarski.pl/pl/numery-online/archiwum/>

oraz w bazach i otwartych repozytoriach naukowych: ERIH PLUS, EBSCO, CEJSH, CEEAS, Google Scholar, ICI Journal Master List/ICI World of Journals, BazEkon, BazHum, Arianta, CeON, Biblioteka Nauki, Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona.

Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
(<https://creativecommons-mons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Copyright © by Uczelnia Łazarskiego, Warszawa 2024

ISSN 2081-5913, online ISSN 2545-0964
<https://mysl.lazarski.pl>

Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego
02-662 Warszawa, ul. Świeradowska 43
e-mail: wydawnictwo@lazarski.edu.pl

SPIS TREŚCI / CONTENTS

ARTYKUŁY I STUDIA / ARTICLES AND STUDIES

Nino Samchkuashvili, Tamar Dudaui

Current Issues of Financing “Green” Projects

Aktualne zagadnienia finansowania „zielonych” projektów. 7

Neli Sesadze, Lia Pitiurishvili, Nineli Tevdorashvili

Sustainable Financing Instruments in the Context of the Eastern Partnership

Program

Instrumenty zrównoważonego finansowania w kontekście programu

„Partnerstwo Wschodnie”. 25

Patrycja Fatyga-Wiśniewska

Wybrane problemy związane z funkcjonowaniem prosumenta

na gruncie podatku od towarów i usług oraz podatku akcyzowego

Selected VAT and Excise Duty Problems Regarding to Prosumer. 42

Paweł Leszczyński

The Rule of Law Crisis and Political Economy. The Case of Poland

Kryzys praworządności a ekonomia polityczna – przypadek Polski. 62

Adrian Chojan, Karolina Woźniczko

Migracje a szkolnictwo wyższe w Polsce

Migration and Higher Education in Poland. 97

Łukasz Łukasik

Cena mandatu poselskiego. Ile kosztuje przekonanie wyborcy?

Porównanie wydatków na kampanie wyborcze

polskich partii politycznych w latach 2011–2019

The Price of a Member of Parliament’s Seat. How Much Does It Cost

to Convince a Voter? A Comparison of Expenditures on Election

Campaigns by Polish Political Parties in 2011–2019. 109

A R T Y K U Ł Y I S T U D I A

A R T I C L E S A N D S T U D I E S

CURRENT ISSUES OF FINANCING “GREEN” PROJECTS

DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.01/n.samchkuashvili/t.dudaury

INTRODUCTION

Georgia has adopted several regulatory and legal acts that regulate the ability of the country’s organizations and individual entrepreneurs to develop and implement “green” projects for the “green” economy of the future and defined measures to account for, limit, and control greenhouse gas emissions. The 2030 climate change strategy of Georgia was approved. A new category of property rights is provided – a carbon unit, equivalent to one ton of carbon dioxide gas. The adoption of acts is a result of Georgia’s participation in the Paris Climate Agreement.

For climate purposes, governments, interested commercial banks, and companies in 110 countries are developing and implementing accounting and regulatory standards for mechanisms and tools in the fields of environmental, social, and corporate governance (ESG) to solve these problems by voluntarily involving interested parties (Peterdy, 2023). The initiative establishes a long-term ethical trend of conducting international “green” business, which includes principles, mechanisms, and tools necessary to achieve the goals of sustainable development of banks, companies, the economy, and society as a whole.

Thus, the goals of sustainable development lead to the transition to ecological (“green”) business and the need to introduce appropriate management standards as a set of measures aimed at organizing sustainable activities, implemented most effectively (Clark and Wu, 2016). These standards are part of the international standards of environmental management systems ISO 14000, which impose The mission of businesses to implement innovative technologies and approaches to reduce the negative

---

¹ Georgian National University SEU, e-mail: n.samchkuashvili@seu.edu.ge.

² Caucasus International University, e-mail: tamar.dudaury@ciu.edu.ge.

impact of their activities on the environment and to reduce global warming to the level envisaged by the United Nations “2 °C” strategy (Mc Dowell et al., 2017).

In addition, according to forecasts, the transition to a “green” economy by 2030 will require investments of 3.5 trillion dollars. According to experts, only one-sixth of these investments can be implemented with the state financing of different countries, and the rest should be implemented with private investments, which will be attracted by companies for the implementation of environmental (“green”) projects.

To solve current problems in ecology, industry, and finance, Georgian state bodies and companies (ESG leaders) have united on a national platform. To finance “green” projects, participating business entities need banking and corporate resources (Finance for climate action, 2022). To attract resources, the authors suggest using appropriate tools, which are used in practice as managed aggregates. To achieve this, based on the international and Georgian experience, first of all, the peculiarities of the development of “green” projects are clarified, secondly, the regularity of the transformation of climate risks into corporate-credit risks is analyzed and, third, taking into account the typical parameters of the identified instruments, their operational model with different forms of asset security is proposed, which allows us to analyze the results of financing “green” projects for various purposes in a controlled and adaptive mode.

1. PECULIARITIES OF DEVELOPING GREEN PROJECTS

The types of “green” projects according to the areas of investment objects and the goals of sustainable business development realized by them are presented in the table (see Table 1).

It should be noted that the realization of “green” projects implies, in the process of business development, the use of innovative approaches and the implementation of innovative activities.

Currently, the United Nations Environment Program proposes three scenarios for the transition to sustainable development by 2030 (Desa, 2028):

- Business as usual scenario, taking into account the current state of the environment, envisages investments in upgrading infrastructure, technologies, personnel skills, policies, and business models in all sectors of the economy;
- The “2 °C” scenario envisages the implementation of the Business as usual model, taking into account the achievement of the environmental goals of sustainable development and the desire to lower the average temperature of the planet to a level equal to the average temperature of the planet before the industrial revolution;
- The Incremental investment scenario envisages bringing the Business-as-usual model to the “2 °C” model while achieving the environmental goals of sustainable development.

It should be noted that the implementation of all scenarios affects the electricity industry, in particular the production and use of renewable energy sources.

Table 1. Classification of green projects

Area of investment objects	Investment object	Investment objective
Nuclear power	Electricity and heat supply	Use of low-emission and energy-efficient energy sources
Hydropower		
Wind energy		
Geothermal energy		
Bioenergy		
Atmosphere	Smart filters	Reducing the release of harmful waste into the atmosphere
	Objects with little carbon residue	
Water resources	Smart treatment plants	Reduction of release of harmful waste in water
	Biochemical neutralization of waste	
Greenhouse effect	Low-carbon production methods	Reduction of carboxyl traces
	Treatment plants	
	Preventing the multiplication and enlargement of ozone holes	
Electricity consumption	Economical electric resources	Reducing the volume of energy consumption
Water consumption	Facilities for economical use of water resources	Reducing the volume of water consumption
Use of land objects	Smart ways of extracting land resources	Reducing the use of land, mining and forest resources
	Beneficial use of forest resources	
	Reduction of negative consequences of mining activities	
Transport and transportation	Production of low-carbon raw materials for transport	Increasing the efficiency of logistics and reducing emissions
	Eco-optimal logistics chain	
	Increasing the beneficial use of thermal resources	
IT and telecommunications	Improvement of the cooling system	Increasing environmental friendliness of information devices and services
	Reduction of electrical energy consumption	
Industrial infrastructure	Bringing infrastructural facilities into compliance with modern environmental requirements	Increasing environmental friendliness of infrastructural facilities
	Optimization of the use of resources and the release of harmful substances by infrastructure facilities	

Source: the table is compiled by the author.

If earlier it was customary to talk about the leading countries in the consumption of renewable energy sources, now we are talking about manufacturing companies that consider the use of renewable electricity as part of their corporate responsibility. Thus, in 2017, Clean Edge created a list of Corporate Clean Energy Leaders (CCEL), which includes 37 corporations listed in the United States (Clean Energy Procurement, 2023). Leading companies in the implementation of renewable energy sources are Microsoft, retail chain KOHL's, which uses 100% renewable energy sources in production, Apple (93%), Facebook and Google (35% each), and Goldman Sachs (38%). In developed countries, the main economic sectors with a high environmental culture of conducting business are retail trade, the financial sector, the manufacturing sector, logistics, software, and cloud provision (software/cloud).

The specifics of the development of "green" projects in Georgia are determined by the requirements that are included in the regulatory and legal documents adopted in the last few years in the field of regulation of legal and institutional problems of the country's development, as well as by the long-term strategic planning policy in general. Currently, the main documents regulating the development of the Georgian economy in this direction include the Law of Georgia "Waste Management Code" adopted in 2015 (Law of Georgia, 2015), Law of Georgia: Environmental Assessment Code" 2017 (Law of Georgia, 2017); Law of Georgia: "Forest Code of Georgia" 2020" (Law of Georgia, 2020); Law of Georgia on Water Resources Management" 2023 (Law of Georgia, 2023); and other legislative and by-law acts. The analysis and systematization of the requirements presented in the mentioned documents allow the following conclusions to be made.

In assessing the compliance of "green" projects with ecologically important requirements, the following are important: state regulation, statistical accounting, and environmental monitoring of greenhouse gas emissions that characterize the production of products.

As a rule, the subject of monitoring is the emission of greenhouse gases within the established limits, as well as their over-normative indicators, which may be the result of the ineffectiveness of the development and implementation of the "green" project, e.g. In the part of saving energy resources or insufficient accounting of renewable energy sources.

To confirm emissions, methods are used that take into account the consumption of raw materials, materials, energy, and greenhouse gas emissions during the entire technological cycle of production of finished products, taking into account the principles of "green" logistics. This makes it possible to more objectively estimate the amount of greenhouse gases per unit of product or service.

As the practice of many foreign countries shows, the introduction of effective monitoring mechanisms allows the state to gradually specify the optimal tax on

greenhouse gas emissions for business entities, taking into account the volume of Georgian export products.

The analysis shows that taking into account the risks related to the climate, the specifics of the implementation of “green” projects are:

- Assessment of the potential for reducing greenhouse gas emissions according to individual sectors, types of activities, and individual economic entities.
- Assessment of the potential for reducing greenhouse gas emissions as a result of replacing certain fuels and energy resources (coal, diesel fuel, etc.) with “green” energy sources;
- Evaluation of the effectiveness of the implementation of “green” projects;
- Development of resource-raising tools for these projects to increase the energy efficiency of production of products and/or services and reduce greenhouse gas emissions, including: “green” bonds, “green” loans, project financing, climate funds, etc.;

The specifics of the sources of financial risk climate for the development and implementation of “green” projects are discussed in G-20 (G20 Green Finance Synthesis Report, 2017) and FSB documents (Network for Greening the Financial System, 2019), and in high-quality studies intended for the world banking community. The analysis of these and other publications allows us to distinguish two main groups of sources of climate risks: the group of physical risks and the group of risks of the transition to a “green” economy.

Physical risks are the impact of extreme natural and climatic events, such as adverse weather conditions, sea level rise, desertification of territories, reduction of freshwater reserves, soil depletion, forest fires, etc.

The risks of the transition to a green economy arise from the activities of states, institutions, and companies aimed at solving climate change and environmental issues.

The objectives of climate risk management of financial organizations (maintaining financial stability within the framework of prudential supervisory requirements of the regulator) are achieved by assessing and controlling the risks affecting them. In this case, much attention is paid to credit, market, operational, and liquidity risks.

2. FINANCING SUPPORT MECHANISMS FOR GREEN PROJECTS IN DEVELOPED COUNTRIES

In this regard, let’s briefly consider the examples of some leading countries, such as Great Britain, South Korea, and Canada.

Great Britain. The UK government has big ambitions to create a low-carbon, energy-efficient, and environmentally sustainable economy. In Great Britain, active

work on the transition to a green economy began with the adoption of the Climate Change Act 2008, which aims to reduce carbon dioxide emissions by 80% by 2050 compared to the 1990 baseline (Participation Expert Climate Change Act, 2008).

However, the transition to a green economy in the UK will require significant investment. For example, in the energy sector (renewables, carbon capture and storage, electricity transmission, etc.) at least £100 billion is needed; for renewable heat sources – about 10 billion pounds; For energy efficiency of houses – from 14 to 21 billion pounds sterling (HM Government, 2011). At the same time, the Green Investment Bank (GIB) Commission has identified several barriers to investment in UK green projects:

- limits of investment market volume and limited possibilities of accounting balance;
- political and normative risks;
- lack of confidence among investors considering technological risks, lack of transparency of state policy, and high capital requirements for commercialization;
- difficulty in attracting institutional investors Large number of low carbon projects.

The Green Investment Bank (GIB), launched in October 2012, was created by the UK government to remove these barriers and attract investment in green projects. The main goals of this institute are to eliminate market failures and stimulate investments from the private sector in green infrastructure projects. The bank uses the following main instruments: loans and investments in share capital, financing through an investment fund, and guarantees (UK Green Investment Bank, 2015).

To date, the Green Investment Bank has committed £2.3bn to 58 projects across a range of sectors, mobilized £7.8bn of private capital, and matched £3 of private capital for every £1 invested by the government (Department for Business, Innovation & Skills. Future of UK Green Investment Bank, 2015).

Another instrument of state support for financing “green” projects is the British Business Bank, whose main goal is to increase the financing of small and medium-sized businesses. This bank does not directly provide financial resources but works through partners. For example, the VC Catalyst Fund program provides support to venture funds (British Business Bank).

Along with socially responsible investment funds, ethical (socially and ecologically oriented) financial products have emerged: current accounts, savings accounts, lending, insurance, mortgages, etc., i.e. “ethical banking”. These services are provided by the following financial institutions: Charity Bank (savings account), Triodos Bank (savings account), Ecology BS (savings account, mortgage), Unity Trust (savings account), Naturesave (insurance), Golden Lane Housing (“ethical” bonds) release).

However, the market share of socially responsible investment funds remains relatively small (just over 1% of total retail funds). This is due to some problems that arise in the development of an "ethical financial market": the large UK banks are not interested in this direction; A high level of control over banks in this market leads to an increase in costs; Lack of consumer awareness; High risks and low return on investment (Brown and Kjell, 2007).

In addition to government support measures for green investment, a market mechanism for financing green projects is emerging in the UK, which includes socially responsible investment funds that finance social and ecologically oriented projects and raise consumer awareness about them.

South Korea. Global warming, high dependence on fossil fuels, and economic crisis have become prerequisites for the transition to a green economy in South Korea. The transition to a green economy began actively in November 2008 with the announcement of the national strategy "Low-Carbon Green Growth" by the President (Lee Myung-Bak). A five-year plan (2009–2013) on green growth was adopted in July 2009 to implement this strategy. According to the plan, 83.6 billion USD should have been spent, which is 2% of the gross domestic product (UNEP, 2010). The main focus of the Korean government is on large construction projects within the framework of the "Green New Course" (restoration of 4 major rivers, construction of 1 million greenhouses, construction of high-speed railway, etc.). Also, the first five-year plan envisaged a strategy that would help attract private investments in this area and included the following stages:

- Encouraging strategic research, development (R&D), and commercialization of technologies in the field of new and renewable energy sources;
- Creation of a new market to stimulate the industrial development of new and renewable energy sources;
- promotion of industrial export;
- Strengthening the potential of economic growth through the creation of infrastructure for the private sector.

According to the OECD report (OECD Economic Surveys: Korea 2022), the main factor hindering private investment in green business and innovation is the availability of financing, especially at the start-up stage. Since traditional mechanisms cannot be used due to risks, for example, the risk of information asymmetry. Therefore, to improve access to finance, the government adopted the Framework Act on Low Carbon, Green Growth, which establishes and requires the government to develop financial instruments to provide direct financial support to green enterprises and to encourage private investment in green infrastructure projects (OECD, 2022).

In South Korea, green financing is done through bank loans and loan guarantees. It can also be done through the venture capital market.

Green bank loans are issued through conventional commercial banks and government financial organizations. In Korea, 75% of all green project loans are provided by banks with government financing. There are three types of green lending: direct lending, refinancing, and the green deposit scheme.

Direct lending is done through government-sponsored banks directly to “green” companies. The scheme where the government sends money to commercial banks through the Korea Finance Corporation (KoFC) and then to green companies is called on-lending. In the Green Deposit Scheme, the government is not directly involved but offers tax incentives to those who invest in “green” projects at low-interest rates (Hyoung-tae, 2011).

To reduce the information risk, South Korea has a “green” certification system, which is spelled out in the country’s legislation (Framework Act on Low Carbon, Green Growth). It includes two elements: the Green Certification Committee (GCC) and the Korea Institute of Technology Development (KIAT). The Green Certification Committee determines which technologies and projects can be qualified as “green” based on an evaluation by the Korea Institute of Technology Development (OECD, 2012).

Canada. Canada does not have a federal environmental policy, and it is up to provincial and territorial governments to determine the main direction of its development. This situation has led to various provincial policies regarding the transition to a green economy and attracting green investments. However, the federal government is currently developing a draft Federal Sustainable Development Strategy (FSDS) that covers the following topics: climate change and clean air; supporting water quality and availability; environmental protection; and Reducing the impact on the environment (Environment Canada).

According to a survey conducted by the Canadian Institute for Environmental Law and Policy (CIELAP), we can identify the following factors that hinder the transition to a green economy and the inflow of green investments in Canada:

- Lack of leadership in the “green” economy at the federal level, which creates uncertainty and problems for business;
- lack of public understanding;
- Tensions between stakeholders and the government.

Market instruments for green investments in Canada can be referred to as “ethical banking”. For example, the financial cooperative VanCity in Canada offers several financial products in the field of ecology: “green” credit cards (ENVIRO Visa), direct “green” business investments, and auto loans. In addition, the cooperative also provides services in terms of socially responsible investing (open-end funds, term deposits, international term deposits, etc.) (Brown and Kjell, 2020).

Germany. It became one of the first countries to adopt "green" policies, launching its first federal environmental program in 1971. The first oil crisis in 1973 led to a sharp increase in the price of oil, which led to the passage of the Energy Conservation Law (ENEG) in 1976. At the same time, it began to encourage investment in environmental protection through subsidizing interest rates (Gill and Raiser, 2013).

After the G8 meeting in July 2007, the German government set no less ambitious targets for 2020 than the UK:

- Reduction of greenhouse gas emissions by 40%;
- Increasing the share of renewable electricity to at least 30%;
- Increasing the share of renewable heat energy sources to 14%;
- doubling of energy efficiency;
- Double the capacity of combined heat and power production (CHP) with a 25% increase in the volume of electricity production.

In Germany, state financial support for green projects is provided by the national investment bank Kreditanstalt für Wiederaufbau (KfW), which was established in 1948 to implement the Marshall Plan. The bank is jointly owned by the German federal government (80%) and the local governments of the federal states (20%) (Brack, 2013). The main areas of KfW funding in the field of ecology are renewable energy sources, energy efficiency, and low-carbon transport. The bank supports "green" projects using the following tools (Hubert and Cochran, 2014):

- Cheap preferential lending using several sources of borrowing;
- Lending with the help of an intermediary;
- Direct lending: raising appropriate private funds through consortia (KfW allocates up to 50% of long-term financing);
- targeted subsidies to increase energy efficiency;
- assistance through fund structures;
- Guarantees and risk distribution through the lending system;
- sectoral guarantees;
- Provision of external expertise.

The bank carries out investment activities mainly by providing preferential loans through lending to local financial organizations. In the case of financing large projects, KfW provides direct lending at market rates, which eliminates market breakouts.

For the financing of "green" projects in Germany, as a separate state support measure, we can single out the Feed-in-Tariff (FIT) program, which encourages investments in renewable energy sources. According to this program, it is necessary to include producers of electricity from renewable sources in and purchase this electricity. The financing of this program is carried out by the distribution of costs to all consumers, which ensures a low cost of electricity (Warren et al, 2012).

In addition to the State Investment Bank, several financial organizations in Germany provide “ethical financial products” (environmentally and socially oriented) or “ethical banking”: GLS Bank, TriodosBank, Umweltbank, and EthikBank.

3. TRANSFORMATION OF NATURAL-CLIMATIC RISKS INTO CORPORATE-CREDIT RISKS.

One of the main obstacles to the development of effective “green” projects is the lack of understanding of the mechanism of converting climate risks into financial ones. Financial companies may be directly exposed to climate risks of a physical nature, for example, if they are located in areas with a high risk of natural disasters and natural disasters such as floods, forest fires, droughts, or heavy snow. In addition, climate risks have a major impact on company and borrower risks. Physical risks can affect companies and the economy as a whole with short-term shocks or long-term changes.

The transition to a green economy will require significant current and future investments, with a high probability of additional investments during the life cycle of projects. Currently, most of the world’s countries are trying to abandon predominantly public financing of “green” projects and are actively encouraging the attraction of private capital in this area (Bon-Gang, 2013).

However, the implementation of “green” projects, especially large-scale projects, for private investors is associated with several risks, the main of which are:

- Political risks – changes in the political system, changes in the government and political course, etc., which may lead to significant changes in the legal system and unrest in society;
- Macroeconomic risks - fluctuations in economic conditions and raw material prices, interest rates and exchange rates;
- Economic risks - changes in tariffs, and mineral resource subsidies, which will affect the economic viability of the eco-project (Tao et al., 2019);
- Technological and operational risks – non-achievement of the target production and financial indicators by economic entities, necessary measures, electric and water supply networks, etc. due to non-existence or unreliability;
- Security risks - lack of support for the implementation of “green” projects from the state and other institutions (Criscuolo and Menon, 2015);
- Specific risks due to the characteristics of “green” projects – a relatively low rate of internal rate of return (IRR) and a longer discounted period of build-ings compared to projects in other fields ((Wang and Zhi, 2016).

Therefore, to mobilize private investments, the risks of investing in “green” projects should be minimized and should be reduced to the risks of investing in projects implemented using traditional technologies. For this purpose, the instruments and levers for encouraging private investors are used in world practice to stimulate the financing of “green” projects, which are given in the table. (see Table 2).

Table 2. Tools and levers for encouraging private investors to finance green projects

Types of incentives	Incentive tools and levers	
State regulation	instruments	tax credits; implementation of standards; Cancellation of support for “non-green” companies
	levers	preferential tariffs (Feed-in tariff); Quotas on renewable energy
State funding	instruments	grants; subsidies; Environmental programs
lending	instruments	project financing; green funds; Green bonds
	levers	Favorable credit rates.
Reducing risks	instruments	credit guarantees and guarantees; insurance; Hedging against exchange rate and interest rate fluctuations

Source: the table is compiled by the author.

First of all, it should be noted the importance of state policy in creating favorable conditions for attracting private investors in the “green” economy (Robyn et al., 2018); Increasing the share of “green” companies using environmentally friendly technologies and increasing the responsibility of business and society for nature protection.

Transitional risks and requirements for business, characteristic of the process of developing and implementing a “green” political-economic paradigm in the country, can take the following main forms:

1. The introduction of technological innovations, lead to a decrease in the costs of renewable energy and, as a result, to a fall in the prices of mining raw materials.

2. The introduction of green regulatory policies, which will lead to a sharp increase in carbon prices. The introduction of cross-border carbon regulation, which is being actively developed by EU countries, could have a significant impact on pricing.
3. Changing consumer preferences and increasing loyalty to “green” companies.

The factors described above can primarily affect carbon assets. The cost of cross-border carbon regulation for Georgia is increasing every year. Naturally, all this will lead to a review of the qualitative and quantitative assessment of credit risks by both lenders and borrowers of resources.

4. FINANCING MECHANISMS OF “GREEN” PROJECTS IN GEORGIA

In Tamuna Georgia, as in many countries of the world, the process of “greening” of the economy is underway, which is regulated by the legislation of Georgia and by-laws (a short list of which is given in subsection 1 of the paper, pp. 5–6). The National Bank of Georgia has taken important steps regarding the regulation of financing of green projects. By the order of the President of the National Bank on August 3, 2022, the rules for classifying and reporting loans according to the taxonomy of sustainable development were approved (National Bank of Georgia, 2022). According to this rule, commercial banks should develop such a classification system, which will help identify economic activities promoting environmental and sustainable development and promote sustainable financing of “green” projects. This order defines a green loan, it is used to finance economic activities that belong to the green taxonomy. The rights and obligations of commercial banks in the field of financing green projects are explained here.

Also, the National Bank developed and published the project of taxonomy of sustainable development, which discusses the important issues of green, sustainable development and serves the purpose of its further realization in Georgia.

An important role in the financing of green projects is played by international organizations such as the United Nations Environment Program (UNEP) and the Organization for Cooperation and Development (OECD), with the help of which the state bodies that work on the financing of green projects are supported. Also, with their help, necessary investments and measures in the green sector are determined. Also, with the help of the “European Union for Environmental Protection” program, the volume of necessary investments for the financing of projects in the green sector of Georgia is being determined, and the project on issues of green bonds has been started and is ongoing.

In conclusion, we can conclude that, despite many measures and programs, a clear system of state support for financing “green” projects has not been established in Georgia: there is no clear concept of “green” investments and projects, there is no unified body responsible for the policy of transition to a green economy. Also, in contrast

to the foreign countries discussed, little attention is paid to methods of attracting private capital in the financing of “green” projects (for example, “green” banks in Great Britain), which is of crucial importance for the development of the “green” economy.

CONCLUSION

One of the new world trends of modern world development is the “greening” of the economy, which requires constant support from the government. The experience of foreign countries (Great Britain, South Korea, Canada) showed the importance of this area and what measures were taken for a successful transition to a green economy.

The analysis showed that the reviewed countries have developed effective mechanisms to support the financing of “green” projects, which include: “green” state banks; preferential tariff program (Feed-in-Tariff (FIT)); specialized state credit institutions; environmental taxes, tax deductions and benefits; “Ethical banking” and other green financing tools. At the same time, the state, not the market, plays an important role in financing “green” projects.

In Georgia, the system of government support measures for “green” investments is at the stage of formation. The Fourth National Program of Environmental Protection Actions of Georgia for 2022–2026 has been developed, which includes issues of financing green projects. But unlike developing countries, today it has several shortcomings and needs to be improved since there is no clear and understandable system of financing support for “green” projects, one responsible government body. Therefore, without the necessary legal framework and state support, the market mechanism remains extremely underdeveloped and may include only self-financing carried out by large companies, but this is not widespread.

Thus, the research results allow us to conclude the importance of the state support mechanism for financing “green” projects. To increase the financing of green projects in Georgia, it is necessary to create a clear and understandable system of state support for business and state structures in the field of attracting, accumulating, and using green capital.

REFERENCES

A call for action Climate change as a source of financial risk. April 2019. Network for Greening the Financial System Executive summary. First comprehensive report. https://www.ngfs.net/sites/default/files/medias/documents/synthese_ngfs-2019_-_17042019_0.pdf (access: 22.01.2023).

- UK Green Investment Bank Plc (GIB). Annual Report and Accounts 2014–2015 (2015). <https://www.greeninvestmentgroup.com/assets/gig/corporate-governance/annual-report-2014.pdf> (access: 22.01.2023).
- Bon-Gang, H. (2018). “Performance and Improvement of Green Construction Projects - 1st Edition | Elsevier Shop,” June 8, 2018. <https://shop.elsevier.com/books/performance-and-improvement-of-green-construction-projects/hwang/978-0-12-815483-0> (access: 22.01.2023).
- Brack, D. (2013). *The Green Book: New Directions for Liberals in Government*. Biteback Publishing. https://books.google.ge/books/about/The_Green_Book.html?id=JwKuAwAAQBAJ&redir_esc=y (access: 29.01.2023).
- British Business Bank. *What we do?* <http://britishbusiness-bank.co.uk/what-the-british-business-bank-does/> (access: 22.01.2023).
- Brown, J., Kjell, P. (2020). *Going Green? How financial services are failing ethical*. New economics foundation, 2020. www.mescoursespourlaplanete.com/medias/all/res_hq2igm.pdf (access: 22.01.2023).
- Criscuolo, Ch., Menon, C. (2015). “Environmental Policies and Risk Finance in the Green Sector: Cross-country Evidence,” *Energy Policy*, no. 83, pp. 38–56. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2015.03.023> (access: 22.01.2023).
- Clean Energy Procurement U.S. Corporate Leaders, Trends, and Resources. https://cleanedge.com/sites/default/files/CCEL2pgr_final.pdf (access: 22.01.2023).
- Clark, H., Wu, H. (2016). “The Sustainable Development Goals: 17 Goals to Transform Our World”. *United Nations eBooks*, pp. 36–54. <https://doi.org/10.18356/69725e5a-en> (access: 22.01.2023).
- Department for Business, Innovation & Skills. Future of UK Green Investment Bank Plc. Policy paper BIS/15/630. 2015. 24 c. https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/477493/BIS-15-630-future-of-the-uk-green-investment-bank.pdf (access: 22.01.2023).
- Desa, U. (2018). “Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development”. *Springer eBooks*. <https://doi.org/10.1891/9780826190123.ap02> (access: 22.01.2023).
- Environment Canada. Planning for a Sustainable Future: A Federal Sustainable Development Strategy for Canada. https://www.ec.gc.ca/dd-sd/F93CD795-0035-4DAF-86D1-53099BD303F9/FSDS_v4_EN.pdf (access: 22.01.2023).
- Finance for climate action. Scaling up investment for climate and development Report of the Independent High-Level Expert Group on Climate Finance. November 2022. <https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2022/11/IHLEG-Finance-for-Climate-Action-1.pdf> (access: 22.01.2023).
- G20 Green Finance Synthesis Report 2017. https://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2017/07/2017_GFSG_Synthesis_Report_EN.pdf (access: 21.01.2023).

- Gill, I., Raiser, M. (2013). *Golden growth: restoring the lustre of the European economic model (Vol. 3): Country benchmarks*. Washington DC, World Bank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/394981468251372492/pdf/681680PUB-0v30G00Box379869B00PUBLIC0.pdf> (access: 22.01.2023).
- HM Government (2011). *Update on the design of the Green Investment Bank*. https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/31825/11-917-update-design-green-investment-bank.pdf (access: 22.01.2023).
- Hubert, R., Cochran, I. (2014). Public Finance Institutions & the Low-Carbon Transition. Case Study: KfW Bankengruppe, CDC Climat Research. http://www.i4ce.org/wp-core/wp-content/uploads/2015/10/14-09_kfw_case_study.pdf (access: 21.01.2023).
- Hyoung-tae, K. (2011). System Architecture for Effective Green Finance in Korea. *Korea's Economy*. Vol. 27, pp. 19–20. http://www.keia.org/sites/default/files/publications/30848_kimht_sp.pdf (access: 22.01.2023).
- Peterdy, K. (2023). “ESG (Environmental, Social, & Governance).” Corporate Finance Institute. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/esg/esg-environmental-social-governance/> (access: 21.01.2023).
- Law of Georgia: “Forest Code of Georgia”. TB. 2020. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4874066?publication=5> (access: 22.01.2023).
- Law of Georgia: “On Environmental Assessment”. TB. 2017. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/3691981?publication=12> (access: 21.01.2023).
- Law of Georgia: “On Water Resources Management”. TB. 2023. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5846594?publication=0> (access: 21.01.2023).
- Law of Georgia: “Waste Management Code”. TB. 2015. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2676416?publication=14> (access: 21.01.2023).
- Warren, M., Mannion, J., Carpenter, T. (2012). Comparing the Feed-in Tariff Incentives for Renewable Electricity in Ontario and Germany. *Energy Policy*, no. 40, pp. 480–489. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.10.052> (access: 22.01.2023).
- Mac Dowell, N., Fennell, P.S., Shah, N., Maitland, G.C. (2017). The Role of CO2 Capture and Utilization in Mitigating Climate Change. *Nature Climate Change* 7, no. 4, pp. 243–249. <https://doi.org/10.1038/nclimate3231> (access: 22.01.2023).
- National Bank of Georgia (2022). On the approval of the rules for classifying and reporting loans according to the taxonomy of sustainable financing. Order of the President of the National Bank of Georgia N93/04, 03.08.22. Tb.
- Network for Greening the Financial System. Network for Greening the Financial System. https://www.sustainableinsuranceforum.org/view_pdf.php?pdf_file=wp-content/uploads/2020/11/Network-for-Greening-the-Financial-System-NGFS.pdf (access: 22.01.2023).

- Participation Expert. "Climate Change Act 2008" n.d. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/27/contents> (access: 22.01.2023).
- OECD. OECD Economic Surveys: Korea (2022). https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-korea-2022_20bf3d6e-en (access: 22.01.2023).
- OECD. OECD Economic Surveys: Korea (2012). <https://books.google.ru/books?id=prlEtEgVnjkC/> (access: 22.01.2023).
- Robyn, O., Brennan, G., Lyon, F. (2028). Enabling Investment for the Transition to a Low Carbon Economy: Government Policy to Finance Early Stage Green Innovation. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, no. 31, pp. 137–145. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2018.03.004> (access: 22.01.2023).
- Tao, W., Zhang, L.G., Ge, T. (2019). Managing Financing Risk in Capacity Investment Under Green Supply Chain Competition. *Technological Forecasting and Social Change*, no. 143(C), pp. 37–44. <https://ideas.repec.org/a/eee/tefoso/v143y2019icp37-44.html> (access: 22.01.2023).
- UNEP (2010). *Overview of the Republic of Korea's National Strategy for Green Growth*. http://www.unep.org/PDF/PressReleases/201004_unep_national_strategy.pdf (access: 22.01.2023).
- United Nations (2023). Sustainable Development Goals: 17 Goals to Transform Our World | United Nations," n.d. <https://www.un.org/en/exhibits/page/sdgs-17-goals-transform-world> (access date 22.01.2023).
- Yao Wang, Y., Zhi, Q. (2016). The Role of Green Finance in Environmental Protection: Two Aspects of Market Mechanism and Policies. *Energy Procedia*, no. 104, pp. 311–316. <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2016.12.053> (access: 22.01.2023).
- Zelenovskaya, E. (2023). *Green growth policy in Korea: A case study*. International Center for Climate Governance. http://www.iccgov.org/wp-content/uploads/2015/05/08_reflection_june_2012.pdf (access: 22.01.2023).

AKTUALNE ZAGADNIENIA FINANSOWANIA „ZIELONYCH” PROJEKTÓW

Streszczenie

W opracowaniu analizie poddano problem braku skutecznych mechanizmów finansowych i ekonomicznych przyciągających inwestycje w projekty ekologiczne w celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju gospodarczego w Gruzji. Celem pracy jest określenie głównych kierunków finansowania projektów proekologicznych w tym kraju na podstawie analizy trendów światowych. Główne kierunki „zielonych” inwestycji rozpatrywane są w oparciu o cele zrównoważonego rozwoju opracowane przez

Organizację Narodów Zjednoczonych, zgodnie z przyszłymi scenariuszami rozwoju gospodarki światowej i z ekologicznym („zielonym”) prowadzeniem biznesu. Aby sfinansować „zielone” projekty, bada się główne narzędzia i dźwignie wspierania inwestorów prywatnych, które obejmują środki regulacji rządowych, finansowanie publiczne, pożyczki i redukcję ryzyka. Sektorowe kierunki „zielonych” inwestycji w Gruzji to przede wszystkim sektory związane z najbardziej energochłonną i zasobochłonną produkcją (zaopatrywanie w energię elektryczną i ciepło, górnictwo, transport, informatyka i telekomunikacja, infrastruktura przemysłowa) oraz najważniejsze działania stymulujące inwestycje prywatne. Preferencyjne kredyty i gwarancje kredytowe mogą być stosowane w „zielonych” projektach, w szczególności w projektach recyklingu i ponownego wykorzystania odpadów, tworzeniu i wdrażaniu technologii energooszczędnych i przyjaznych dla środowiska. Rozwój „zielonych” obligacji wymaga ram regulacyjnych, odpowiednich standardów i rządowego mechanizmu wsparcia oraz tworzenia „zielonych” banków (przy udziale państwa i instytucji rozwoju). Problem zanieczyszczenia środowiska jest jednym z najpilniejszych we współczesnym świecie, a od jego rozwiązania zależy przyszłość wszystkich krajów. W 2015 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych wyznaczyła 17 celów zrównoważonego rozwoju, z czego 7 ma na celu rozwiązywanie problemów środowiskowych, i ustaliła, że zrównoważony rozwój gospodarczy obejmuje działania społeczno-gospodarcze obecnego pokolenia bez szkody dla przyszłych pokoleń.

Słowa kluczowe: „zielona” gospodarka, „zielone” projekty, instrumenty finansowe, zagrożenia klimatyczne, ryzyko kredytowe przedsiębiorstw, produkty węglowe

CURRENT ISSUES OF FINANCING “GREEN” PROJECTS

Abstract

The urgency of the problem to be studied is due to the lack of effective financial and economic mechanisms for attracting investments in ecological projects to ensure sustainable economic development in Georgia. The purpose of the work is to determine the main directions of financing environmental projects in the country based on the analysis of global trends. The main directions of “green” investments are considered following the sustainable development goals developed by the United Nations, according to the prospective scenarios of the world economy, with the ecological (“green”) conduct of business. To finance “green” projects, the main tools and levers for supporting private investors are studied, which include government regulation measures, public financing, lending, and risk reduction. The sectoral directions of “green” investments in Georgia are, first of all, sectors related to the most energy- and resource-intensive

production (electricity and heat supply, mining, transport and transportation, IT and telecommunications, industrial infrastructure), and the most important measures to stimulate private investments Preferential lending and loan guarantees can be used in “green” projects (in particular, waste recycling and reuse projects, creation and introduction of energy-efficient and environmentally friendly technologies); The development of “green” bonds (which requires a regulatory framework, appropriate standards, and a government support mechanism) and the creation of “green” banks (with the participation of the state and development institutions). The problem of environmental pollution is one of the most urgent in the modern world, and the future of all countries depends on its solution. In 2015, the United Nations developed 17 sustainable development goals, seven of which are aimed at solving environmental problems, and it was determined that sustainable economic development involves the socio-economic activities of the current generation without harming future generations.

Keywords: “green” economy, “green” projects, financing instruments, climatic risks, corporate credit risks, carbonaceous products

Cytuj jako:

Samchkuashvili N., Dudaui T., *Aktualne zagadnienia finansowania „zielonych” projektów*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2024, nr 1(80), s. 7–24 DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.01/n. samchkuashvili/t.dudaui

Cite as:

Samchkuashvili N., Dudaui T. (2024). ‘Current Issues of Financing “Green” Projects’. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 1(80), 7–24 DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.01/n. samchkuashvili/t.dudaui

Neli Sesadze¹
Lia Pitiurishvili²
Nineli Tevdorashvili³

SUSTAINABLE FINANCING INSTRUMENTS IN THE CONTEXT OF THE EASTERN PARTNERSHIP PROGRAM

DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.02/n.sesadze/l.pitiurishvili/n.tevdorashvili

INTRODUCTION

Since 2021, a new stage has begun not only in the fiscal policy of the European Union but also in foreign policy about the Eastern Partnership program, the future of which is very optimistically assessed by the institutions of the European Union.

The purpose of the article is to identify the peculiarities of the tools of financing the Eastern partners from the European Union, which will help to determine the real place of the program in the structure of foreign policy priorities of the European Union.

To achieve this goal, a wide range of existing institutions and instruments of sustainable financing is presented at the level of the Union as well as at the level of the Member States (Georgia).

Funding is provided directly from the EU budget. It is about the European Neighborhood and Partnership Instrument (ENPI), which existed in 2007–2014 and was replaced by the new European Neighborhood Instrument (ENI) until 2020. Among its main objectives are supporting transformation, building market economies and promoting sustainable socio-economic development.

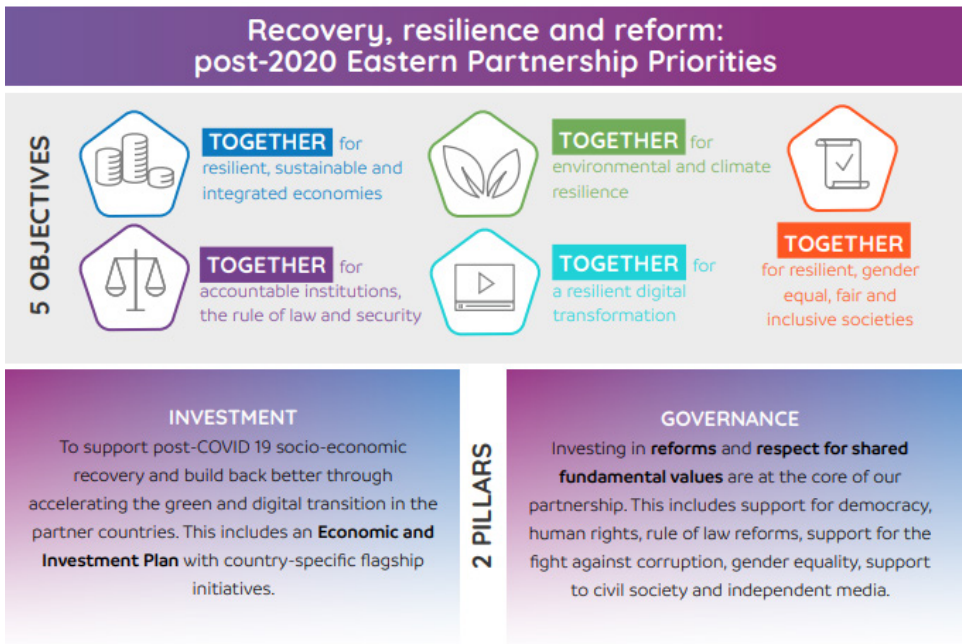
¹ Georgian National University SEU, e-mail: n.sesadze@seu.edu.ge

² Georgian National University SEU, e-mail: l.pitiurishvili@seu.edu.ge

³ Georgian National University SEU, e-mail: n.tevdorashvili@seu.edu.ge

Figure 1. Five top priorities for 2021–2027

Economic and Investment Plan for the Eastern Partnership

Source: Eastern Partnership Beyond 2020: Enhancing Liveability – Eastern Partnership for All.

International financial institutions linked to the European Union also play an important role in the functioning of the Eastern Partnership program, such as the European Investment Bank (EIB) and the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD).

The EIB is gradually increasing the volume of financing in the Eastern Partnership countries. The instrument “Eastern Partnership Technical Assistance Trust Fund (EPTATF)”.

The Neighborhood Investment Facility (NIF), which was replaced by the Neighborhood Investment Platform (NIP) as a component of the European Fund for Sustainable Development (EFSD) in September 2017, can be considered a similar instrument.

The Eastern Partnership program can be financed from extra-budgetary sources at the expense of financial resources of the EU countries, as well as international organizations and companies.

EU countries also support the Eastern Partnership countries bilaterally through international development assistance.

Figure 2. Financing for 2025

Source: Eastern Partnership Beyond 2020: Enhancing Liveability – Eastern Partnership for All.

2.3 billion euros from the EU budget in the form of grants to finance SMEs and guarantees to support enterprises. 17 billion euros for private and public investments, including energy efficiency.

As can be seen from the program, significant funding is planned for the Eastern Youth Program. Which financial instruments will be available to local governments and which localities will be financed in the future is a very topical issue, and this article is also devoted to it.

1. FINANCIAL INSTRUMENTS AT THE REGIONAL LEVEL

Over the last ten years, the Eastern Partnership has brought concrete, positive results for the citizens of the EU and the Eastern Neighborhood region. Building on these achievements, the new Eastern Partnership policy defines five flexible and interconnected long-term strategies for the post-2020 period, which aim at realizing new priorities, increasing resilience to common challenges, promoting sustainable development and achieving concrete results, namely:

- building a sustainable and integrated economy;
- Ensuring institutional accountability, rule of law and security;
- fighting for environmental and climate resilience;
- realizing a sustainable digital transformation;
- Building sustainable, equitable and inclusive societies.

The policy direction of the Eastern Partnership after 2020 is modernization and implementation of sustainable reforms, which are key to investing in a sustainable economy.

Georgia's economic and investment plan after 2020:

- Connectivity to the Black Sea – undersea power cable and laying of fiber optic cable;
- Transport across the Black Sea – improving physical connectivity between Georgia and the European Union
- Economic Recovery Support 80,000 small and medium-sized enterprises to take advantage of Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) agreements;
- Digital connectivity for citizens – provide 1,000 villages with fast internet infrastructure
- Improve air quality – enable more than 1 million residents of Tbilisi to breathe clean air.⁴

⁴ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_21_3381 (access: 7.10.2024).

Financial instruments can be divided by geographical indication, which refers to a single country, bilateral financial programs and thematic financial instruments.

Regional (geographical) programs:

- “Mayors for Economic Growth” Fund;
- Eastern European Partnership on Energy Efficiency and Environmental Issues;
- European Neighborhood Program on Agriculture and Rural Development;
- EU4Energy Program;
- Neighborhood Investment Fund;
- EU4Culture Program.

Thematic financial instruments:

- European Initiative for Democracy and Human Rights;
- An initiative that promotes stability and peace;
- Community organizations and local authorities;
- Human development, migration and asylum;
- “Creative Europe” extended (2021–2027);
- Erasmus+ extended (2021–2027);
- Horizon Europe renewal (2021–2027);
- Support for improved governance and self-governance Technical support and information exchange.

EU financial support is available to local and regional authorities in the Eastern Partnership countries.

Geographically, the programs will focus on good governance, democracy and the rule of law; on human rights, poverty eradication, combating inequalities and human development; migration and mobility; environment and climate change; Inclusive and sustainable growth, employment and security, stability and peace are the country-specific objectives of the program.

It is worth mentioning the Mayors for Economic Growth (M4EG) fund, which is a continuation of the M4EG initiative created by the European Union in 2017. The goal of the program is to make cities greener, healthier and more prosperous.⁵

Example of a successfully financed project: Georgia.

EU contribution: €600,000 (Gori) and €320,000 (Bolnisi);

Duration: 01.02.2018–31.01.2021

Beneficiary: Municipalities of Gori and Bolnisi.

In Gori new tourist infrastructure has been created.

In Bolnisi investments were made in infrastructure and Promotional measures to improve the local business environment and Support to local entrepreneurs.

⁵ Start changing your municipality today <https://eum4eg.com/> (access: 7.10.2024).

The Energy Efficiency Partnership Fund (E5P) already covers all partner countries. For 40 projects benefiting 11.7 million people, the fund has provided investment grants worth €164 million, with total investments amounting to almost €1.2 billion. Investments were made in all six countries and used for projects such as, for example, the purchase of energy efficient buses for Tbilisi and Batumi, the installation of central heating by the municipality of Lviv, energy efficiency improvements in public buildings in Yerevan. and others.⁶

The development of agriculture and food security is one of the priorities of European policy. The European Neighborhood Program for Agricultural Development is a policy initiative that aims to increase economic and social opportunities for people not involved in agricultural activities. The program recognizes the importance of agriculture in terms of food security, environmentally friendly production and rural employment. The program has been implemented since 2012. It is currently being implemented in Georgia. During Phase III (2018–2022) and Phase IV (2021–2025) of the program, EUR 77.5 million and EUR 55 million will be allocated respectively to projects aimed at strengthening government capacity.⁷

The EU4Energy Program promotes a green economy. The program is regionally focused and implemented jointly with the International Energy Agency (IEA) and the European Union with the Energy Community and the Energy Charter; the program targets six Eastern Partnership countries and five Central Asian countries.

The sphere of culture and creativity was not left without attention of the Eastern Partnership program. This program is aimed at strengthening culture and creative sphere in order to promote inclusive growth in the region. For example, the participants of the last competition within the framework of the project were cities and towns (which are not capitals) willing to share the vision of cultural development of their city according to the approach of European cities. The most interesting ideas receive financial support from EU institutions, including the non-profit organization Goethe Institute (Core), the Czech Centers, the Danish Cultural Institute and the French Institute. The budget for 2021–2024 is in the range of 7.85 million euros. As a result of a competitive selection process, the EU has allocated 275,000 euros for 20 cultural and intercultural innovation projects. With a grant of up to 25,000 euros, 20 initiatives will be implemented in 2024 by non-profit organizations in 13 regional cities.

They are all part of the EU4Culture Network of cities.⁸

---

⁶ Eastern Europe Energy Efficiency and Environment Partnership <https://e5p.eu/about> (access: 7.10.2024).

⁷ <https://www.ebrd.com/news/2017/ebd-and-multidonor-e5p-fund-to-finance-electric-green-buses-for-batumi.html> (access: 7.10.2024).

⁸ <https://www.goethe.de/ins/ge/de/kul/sup/e4c.html> (access: 7.10.2024).

2. THEMATIC PROGRAMS

Among the thematic programs, the Peace and Stability Initiative is noteworthy. The plan is written for the years 2021–2027. Activities that will continue all existing activities to ensure world peace and stability until 2020.

The Creative Europe 2021–2027 program supports cultural and creative fields, including audiovisual initiatives. Funding is available in the following areas: culture, media and the interdisciplinary sector. Opportunities for each specialty are listed on the program website. Armenia, Georgia, Moldova and Ukraine have full access to programs such as educational films, festivals, trainings. The budget includes 2.4 million euros (2021–2027).⁹

Article 9(2) of the Creative Europe Regulation concerns the association of third countries. The specific conditions of association shall be determined by an international agreement between the Union and the associated country. The agreement “between Georgia and the European Union on Georgia’s participation in the Creative Europe Program (2021–2027)” was signed in 2022. According to the agreement, Georgia will make a financial contribution in the following forms:

- Operational Contribution;
- Participation Fee.

The financial contribution shall take the form of an annual contribution. The operational contribution will be based on a contribution index, which is the ratio of Georgia’s gross domestic product (GDP) at market prices to the Union’s GDP at market prices. The participation fee is 4% of the annual initial operating contribution.¹⁰

Georgia became the first country among the Eastern Partnership member states to officially join the program “Creative Europe” in 2015. Within the framework of the program for 2014–2020 with the participation of Georgia, 33 projects received funding from the program, the total amount of which is more than 1.5 million euros. Immediately after joining the program in Georgia, the “Creative Europe Section” was established, which operates on the basis of the “Creative Georgia” LLP of the Ministry of Culture, and its important function is to support the participation of potential beneficiaries from Georgia in the program.

Erasmus+ is an educational program of the European Union.. It aims at student mobility and international cooperation in the field of higher education in Europe. It is open to students, postgraduates, masters, teachers, pupils, volunteers, leaders of youth

---

⁹ <https://ec.europa.eu/culture/funding-creative-europe/about-creativeeurope-programme> (access: 7.10.2024).

¹⁰ <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5379436?publication=0> (access: 7.10.2024).

and amateur sports organizations from all over the world. Erasmus is an acronym that stands for „European Region Action Scheme for the Mobility of University Students”.

The program has been operating for over 30 years. Initially, it involved all EU member states, as well as Iceland, Liechtenstein, Macedonia, Norway and Turkey. In 2014, the Erasmus program increased the number of destinations and geography of participating countries. Therefore, it changed its name to Erasmus+.

The most popular student mobility destinations: „Erasmus Plus” – exchange studies in a European university. „Erasmus Mundus” – joint master’s programs. The program grants scholarships for exchange studies and master’s programs.

At this stage, Georgian HEIs are actively cooperating with European universities – Germany, Poland, Italy, Spain and France. At the same time, the number of students and staff coming from Georgia is increasing, as well as the number of students enrolling in Georgian HEIs. Accordingly, Georgia is becoming an increasingly attractive country for the European academic community.

The program has a budget of €26.2 billion for 2021–2027 and aims to promote social inclusion, green and digital development, and youth participation in democratic life.

Horizon Europe is the most ambitious research and innovation program to date, with €95.5 billion in funding that will be available over seven years from 2021 to 2027.

Armenia, Georgia, Moldova and Ukraine are associate members of the framework, while unassociated Belarus and Azerbaijan can also participate in the program.

The program supports the creation and implementation of EU research and innovation policies by enhancing cooperation between countries, creating and disseminating new knowledge and technologies.¹¹

3. FINANCING INSTRUMENTS THROUGH THE EUROPEAN INVESTMENT BANK AND THE EUROPEAN BANK FOR RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT

The goals of the Eastern Partnership program are implemented through the European Investment Bank, the European Bank for Reconstruction and Development.

The European Investment Bank (EIB) focuses on the social and economic infrastructure of partner countries, promotes private sector development and supports the fight against climate change. The EIB offers the expertise of economists and engineers to support the development and implementation of a wide range of projects.

In terms of financial assistance, the EIB offers loans and grants with competitive interest rates for further development of supported projects.

---

¹¹ <http://horizoneurope.org/ge/ka/text/3>(access: 7.10.2024).

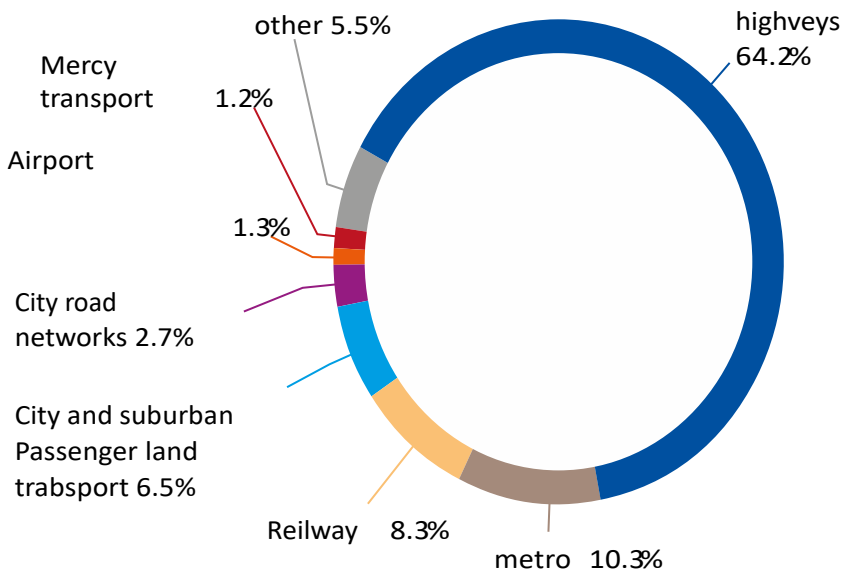

In 2020, the EIB expanded its lending mandate to €5 billion and allocated €70 billion for investments in Europe and globally.¹²

The EIB finances projects in the Eastern Partnership countries under the External Credit Mandate. The mentioned mandate of the European Investment Bank is a European Union guarantee for private and public sector development projects. Between 2007 and 2019, the EIB has provided the region with technical assistance worth €93 million (38% through the Eastern Partnership Trust Fund TFPTVP – Eastern Technical Assistance Trust Fund, 60% through the Neighborhood Investment Platform [NEI] and 2% through the internal technical assistance modality).

Under its external lending mandate, it invested €6.65 billion in the Eastern Partnership countries and Russia between 2014 and 2020.¹³

Figure 3. Transport credit by mode of transport (2009–2019)

Source: https://www.eib.org/attachments/country/the_eib_and_eastern_neighbourhood_countries_ka.pdf (access: 7.10.2024).

In Georgia, €50 million was allocated for the reconstruction and development of the city to repair the damage caused to Tbilisi and its environs during the devastating

¹² <https://www.eib.org/en/investor-relations/press/all/fi-2020-35-eib-increases-borrowing-authorization> (access: 7.10.2024).

¹³ <https://www.eib.org/en/press/all/2020-347-the-eib-invests-eur640-million-to-improve-infrastructure-resilience-public-transport-and-road-connections-in-ukraine> (access: 7.10.2024).

floods of 2015. Restoring basic services, reconstructing key infrastructure and setting the stage for economic recovery were the main objectives of the project.¹⁴

In December 2010, the European Investment Bank established the Eastern Partnership Technical Assistance Fund (EPTATF). It includes the Eastern Partnership Internship Program, which is available to students from Armenia, Azerbaijan, Georgia, Moldova and Ukraine.¹⁵

Types of support include: measures aimed at developing the competence of local and regional authorities, as well as internships at the EIB; Feasibility studies, development of project plans.

To date, the Eastern Partnership Technical Assistance Trust Fund has approved 29 operations totaling EUR 33.2 million, of which EUR 5.1 million has been allocated to Georgia. Its priority areas are:

1. Social and economic infrastructure development,
2. Climate change mitigation and adaptation, and
3. Local private sector development, in particular support to SMEs.

The objectives of the EU Neighborhood Investment Platform are:

- Building more sustainable links between EU countries and neighboring countries through energy diversification in energy, transport, energy efficiency and energy security. Managing climate change and environmental threats. Achieving sustainable growth through municipal infrastructure, SME development.
- The Deep and Comprehensive Free Trade Agreement (DCFTA) with the European Union, together with the Eastern Partnership Program, helps the Bank support small and medium-sized enterprises. The European Union's Neighborhood Investment Platform (NIP) has since 2008 disbursed about €43 million in investments and technical assistance grants in Georgia to support the implementation of projects financed by the European Investment Bank.¹⁶

4. FINANCING THROUGH THE EUROPEAN BANK FOR RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT

The European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) was established in 1991 after the end of the Cold War to build a new era in Central and Eastern Europe.

¹⁴ https://www.eib.org/attachments/country/the_eib_and_eastern_neighbourhood_countries_ka.pdf (access: 7.10.2024).

¹⁵ <https://www.eib.org/en/about/jobs/work-with-us/internships/eptatf.htm> (access: 7.10.2024).

¹⁶ https://www.eib.org/attachments/country/the_eib_in_georgia_ka.pdf (access: 7.10.2024).

The Bank invests in projects that promote the transition to an open market economy and the development of private and entrepreneurial activity.

The Bank is one of the leaders in climate finance and is actively supporting countries affected by the war going on there. Recently, it has also focused much of its attention on countering the economic impact of the Covid-19 pandemic.

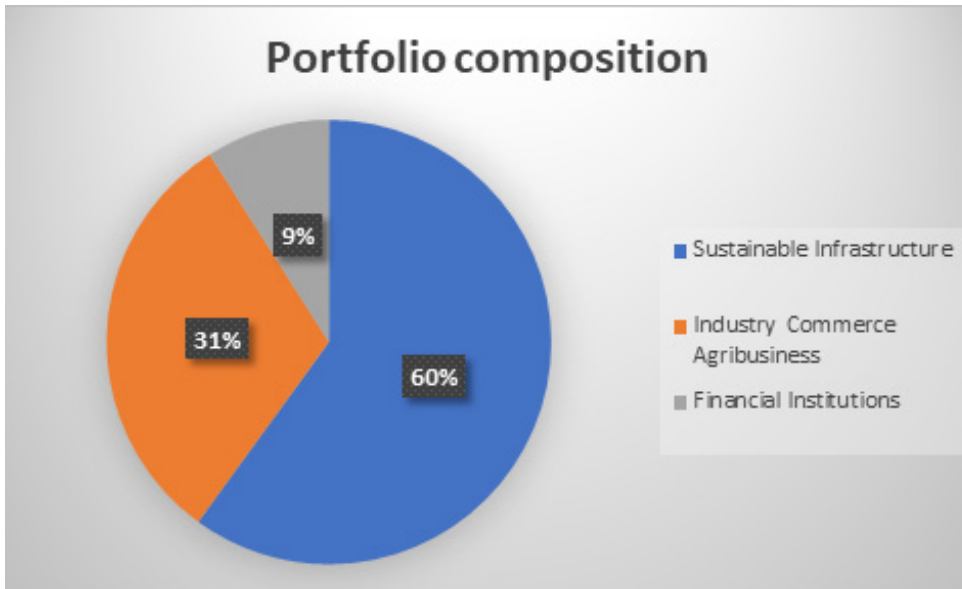
The Bank supports all six economies in the Eastern Partnership region. In 2020, it invested almost 28 billion euros in more than 1,300 projects.

Under the Green Economy Strategy 2021–2025, the Bank supports and finances sustainable economy sectors. The plan will also reduce greenhouse gas emissions by at least 25 million tons within five years.

The EBRD supports local authorities by financing sustainable infrastructure projects (clean water, public transport, street and road lighting, solid waste management, district heating of buildings and energy efficiency).

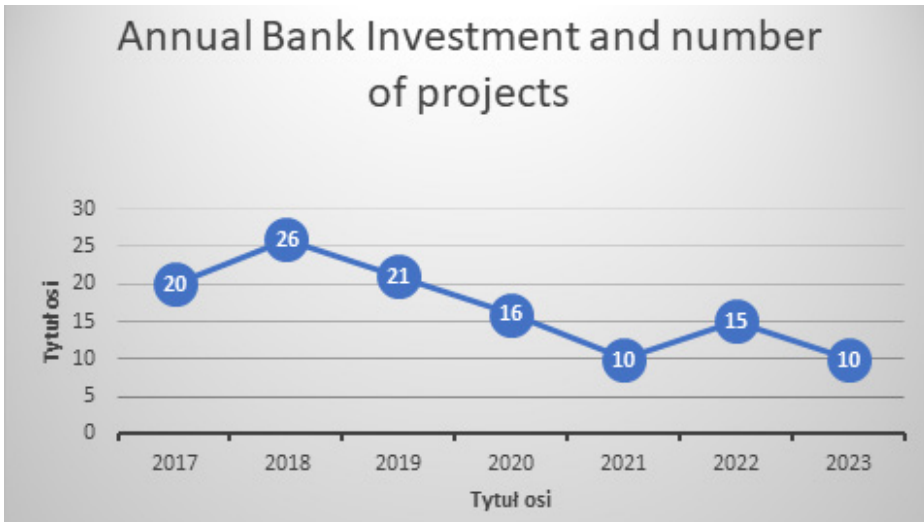
As of December 31, 2023, the EBRD's total investment is EUR 4,996 million. The current project portfolio is EUR 1,098 million.

Figure 4. Portfolio composition

Source: <https://www.ebrd.com/georgia-data.html> (access: 7.10.2024).

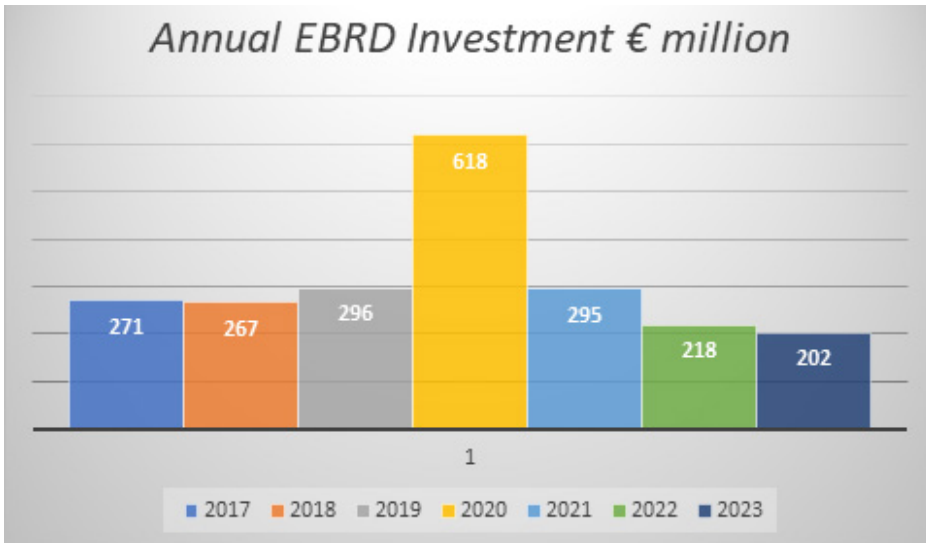
Figure 5. Annual number of projects

Source: <https://www.ebrd.com/georgia-data.html> (access: 7.10.2024).

It is worth mentioning separately the Green Cities project. The long-term objective of its framework project (GrCF) is to act as an integrated sectoral catalyst for solving environmental problems at the city level.

Figure 6. Annual EBRD Investment € million

Source: <https://www.ebrd.com/georgia-data.html> (access: 7.10.2024).

In 2021, €3.03 million was financed to the Tbilisi Municipal Solid Waste Management Enterprise to collect liquid flows from precipitation, the natural decomposition of solid waste. This will effectively reduce the negative impact on the environment. This project was a continuation of the successful 2018 initiative related to the modernization of the solid waste collection fleet (€15 million). An important initiative of the Bank was a EUR 9.6 million loan for the upgrade of public transportation (Tbilisi).

To support job creation and economic opportunities in partner countries, economic integration among partner countries will further deepen, increasing trade turnover, which has almost doubled in the last decade.

To this end, Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) agreements with Ukraine, Georgia and Moldova will be fully implemented, while cooperation with non-DCFTA countries will be developed further, for example by simplifying sectoral trade arrangements. This will be done with the participation of all partners.

More than 125,000 SMEs in the Eastern Partnership countries have benefited from EU funding, creating or safeguarding more than 250,000 jobs. In 2018 alone, more than €60 million was allocated to almost 7,250 women SMEs and 290 women entrepreneurs were trained under the EU4Business initiative.

Working together to combat climate change, providing more opportunities for green societies and economies, and promoting a circular economy are integral parts of the Eastern Partnership's post-2020 policy, which influences the socio-economic development of partner countries, including Georgia.

The EU will help partner countries to make their national contributions to the Paris Agreement and modernize their economies, reduce carbon emissions, while addressing related investment challenges.¹⁷

As outlined in the Strategy for Shaping Europe's Digital Future, digital transformation will stimulate the economy and contribute to its sustainable development for both the EU and partner countries. The EU will invest in the digital transformation of partner countries in line with EU legislation and best practice and seek to extend the benefits of the Digital Single Market to them.

CONCLUSION

The goal of the Eastern Partnership program is to deepen and strengthen relations between the European Union, its member states and partner countries. On the basis of three documents – „20 Results by 2020”, the Joint Communication of March 2020 and the Council Conclusion of May 2020 – a set of tasks to be achieved for the

---

¹⁷ https://www.eas.europa.eu/georgia/evrokavshiri-da-sakartvelo_ka?s=221 (access: 7.10.2024).

future of the Eastern Partnership for 2021–2027. was formed, which aims to ensure sustainable development in the partner countries by investing in the relevant areas of the economy.

Support for the formation of a green economy and acceleration of the digital transformation of the economy is also envisaged. Economic and investment plans are presented taking into account the specifics of individual countries.

The initiatives included in the program will help member countries successfully implement reforms in the areas of democracy, human rights, rule of law, anti-corruption, gender equality, support for civil society and independent media.

As for Georgia, we can say that new legislative, regulatory and financial mechanisms are being formed in the economy and financial sector of the country to achieve sustainable development goals.

With regard to neighborhood relations and regional cooperation, Georgia is improving bilateral relations with candidate countries, potential candidates and neighboring EU member states. Georgia is committed to the Eastern Partnership program and participates in several regional cooperation initiatives.

Regarding the formation of a green economy, Georgia is involved in all projects related to environmental and climate change policy, although achievements to date have not been impressive.

A long-term emission reduction strategy has been developed, a new market support scheme for renewable energy production has been focused and implemented, and additional activities are needed to further develop transport and energy infrastructure. Georgia has made some progress in the aspect of digital transformation.

REFERENCES

- Agreement between Georgia and the European Union on Georgia's participation in the „Creative Europe” program (2021–2027) <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5379436?publication=0> (access: 7.10.2024).
- Alaxverdiev, E.M., Mustafaev, T.G. (2023). Trade and Economic Cooperation between the EU and Post-soviet States in the context of the Eastern Partnership Program the example of Azerbaijan and Georgia. Theoretical and applied economics: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=43642 (access: 7.10.2024).
- Bolgova, I. (2019). “Eastern Partnership” after the Ukrainian Crisis: The Value of Stability or Stable Values? *Sovremennaya Evropa*, no. 7, pp. 115–123.
- Eastern Europe Energy Efficiency and Environment Partnership: <https://e5p.eu/about> (access: 7.10.2024).

- EBRD and multi-donor E5P fund to finance electric “green” buses for Batumi: <https://www.ebrd.com/news/2017/ebird-and-multidonor-e5p-fund-to-finance-electric-green-buses-for-batumi.html> (access: 7.10.2024).
- “ESG Factors and Growth Technologies” Collection of reports June 22–23, 2023: https://esg.etu.ru/assets/files/sbornik-esg-factory-23_compressed.pdf (access: 7.10.2024).
- European Union and Georgia: https://www.eeas.europa.eu/georgia/evrokavshiri-da-sakartvelo_ka?s=221 (access: 7.10.2024).
- “Green Finance in Russia: Creating opportunities for Green investments Analytical Note”: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/699051540925687477/pdf/131516-RUSSIAN-PN-P168296-P164837-PUBLIC-Green-finance-Note.pdf> (access: 7.10.2024).
- Horizon Europe: <http://horizoneurope.org/ge/ka/text/3> (access: 7.10.2024).
- <https://ec.europa.eu/culture/funding-creative-europe/about-creativeeurope-programme> (access: 7.10.2024).
- <https://www.ebrd.com/georgia-data.html> (access: 7.10.2024).
- https://www.eib.org/attachments/country/the_eib_in_georgia_ka.pdf (access: 7.10.2024).
- <https://www.goethe.de/ins/ge/de/kul/sup/e4c.html> (access: 7.10.2024).
- Joint Communication: Eastern Partnership policy beyond 2020: Reinforcing Resilience – an Eastern Partnership that delivers for all: <https://euneighbourseast.eu/ka/news/publications/aghmosavleth-partnioroba-2020-clis-shemdeg-sitsot-skhlisunarianobis-gadzliereba-aghmosavleth-partnioroba-qhvelasthvis/> (access: 7.10.2024).
- Sergeev, E.A., Habarta, A.A., Vorotnikov, V. (2022). The EU Eastern Partnership Policy: Economy versus Politics. *World Economy and International Relations*, 2022, vol. 66, no. 12, pp. 27–37. <https://ras.jes.su/meimo/s013122270023634-8-1-en> (access: 7.10.2024).
- Simenova, N.N., *Greening the financial system: a new paradigm for economic development*: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologizatsiya-finansovoy-sistemy-no-vaya-paradigma-ekonomicheskogo-razvitiya> (access: 7.10.2024).
- Start changing your municipality today <https://eum4eg.com/> (access: 7.10.2024).

INSTRUMENTY ZRÓWNOWAŻONEGO FINANSOWANIA W KONTEKŚCIE PROGRAMU „PARTNERSTWO WSCHODNIE”

Streszczenie

Program Partnerstwa Wschodniego jest jednym z głównych instrumentów polityki zagranicznej UE regulującym stosunki z krajami trzecimi. Program obejmuje sześć państw Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego – Armenię, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzję, Mołdawię i Ukrainę. Inicjatywa ta przyczynia się do intensyfikacji stosunków politycznych i gospodarczych pomiędzy Unią Europejską a wymienionymi krajami. Program ten koncentruje się m.in. na zrównoważonym rozwoju, praworządności, cyfrowej transformacji gospodarki i „kształtowaniu zielonej gospodarki”. W niniejszym opracowaniu zaprezentowano nowy instrument przeznaczony dla polityki zagranicznej UE, jakim jest instrument „Globalna Europa/Instrument Sąsiedztwa, Rozwoju i Współpracy Międzynarodowej (NDICI)”. Plany i programy nakreślone w instrumencie Global Europe są w pełni zgodne z polityką Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej na okres po 2020 roku.

Słowa kluczowe: Program Partnerstwa Wschodniego, zrównoważona gospodarka, globalna Europa, instrumenty finansowe

SUSTAINABLE FINANCING INSTRUMENTS IN THE CONTEXT OF THE EASTERN PARTNERSHIP PROGRAM

Abstract

The Eastern Partnership Program is one of the main instruments of the EU foreign policy to regulate relations with third countries. The program includes six states of Eastern Europe and the South Caucasus - Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova, and Ukraine. This initiative contributes to the intensification of political and economic relations between the European Union and the above-mentioned countries. Eastern Partnership Program focuses on sustainable development, rule of law, digital transformation of the economy, and “shaping a green economy” among other areas. A new instrument designed for the EU foreign policy was presented, such an instrument: “Global Europe/Neighborhood, Development and International Cooperation Instrument (NDICI)”. The plans and programs outlined in the Global Europe instrument are fully in line with the post-2020 policy of the European Union’s Eastern Partnership.

Keywords: Eastern Partnership Program, sustainable economy, global Europe, financial instruments

Cytuj jako:

Sesadze N., Pitiurishvili L., Tevdorashvili N., *Instrumenty zrównoważonego finansowania w kontekście programu „Partnerstwo Wschodnie”*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2024, nr 1(80), s. 25–41 DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.02/n.sesadze/l.pitiurishvili/n.tevdorashvili

Cite as:

Sesadze N., Pitiurishvili L., Tevdorashvili N. (2024). ‘Sustainable Financing Instruments in the Context of the Eastern Partnership Program’. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 1(80), 25–41 DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.02/n.sesadze/l.pitiurishvili/n.tevdorashvili

WYBRANE PROBLEMY ZWIĄZANE Z FUNKCJONOWANIEM PROSUMENTA NA GRUNCIE PODATKU OD TOWARÓW I USŁUG ORAZ PODATKU AKCYZOWEGO

DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.03/p.fatyga-wisniewska

WPROWADZENIE

Od wielu lat stałym elementem debaty publicznej, coraz bardziej wpływającym na podejmowane decyzje gospodarcze czy legislacyjne, są zmiany klimatu spowodowane destrukcyjnym działaniem człowieka. Rozwiązaniem tego najpoważniejszego wyzwania XXI w. mogą być tylko skoordynowane i spójne działania podejmowane na poziomie lokalnym, krajowym oraz międzynarodowym. O tym, że tylko zsynchronizowane i wspólne działania mogą być skuteczne, świadczy coraz większa aktywność podejmowana w tym zakresie przez Unię Europejską (dalej: Unia lub UE). Na przestrzeni ostatnich czterech lat UE zaprezentowała wiele projektów przyspieszających transformację energetyczną, przy czym na szczególną uwagę zasługują przede wszystkim Pakiet *Fit for 55*, REPowerEU, czy też Dyrektywy RED. Każdy z tych projektów opiera się na założeniu, że walka ze zmianami klimatu powinna jednocześnie angażować administrację publiczną, przedsiębiorców oraz osoby fizyczne. W ramach niniejszego artykułu przeanalizowana zostanie sytuacja podatkowa jednego z aktorów projektowanego przez Unię systemu zwiększania udziału odnawialnych źródeł energii, tj. prosumenta w kontekście oferowanego mu systemu zachęt z zakresu prawa podatkowego.

Komisja Europejska 11 grudnia 2019 r. zaprezentowała Europejski Zielony Ład, czyli „pakiet wniosków ustawodawczych mających dostosować unijną politykę klimatyczną, energetyczną, transportową i podatkową do realizacji celu, jakim jest ograniczenie emisji gazów cieplarnianych netto do 2030 r. o co najmniej 55 proc. w porównaniu

¹ * Uniwersytet Łódzki, e-mail: patrycja.fatyga@uni.lodz.pl, ORCID: 0000-0002-7968-6783.

z poziomem z 1990 r.”² Europejski Zielony Ład stanowił jedynie wstęp do zinstytucjonalizowanych działań całej Unii Europejskiej oraz każdego państwa członkowskiego z osobna. W ramach Europejskiego Zielonego Ładu przyjęto m.in. Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji³ czy też nowe prawo klimatyczne⁴, zakładające stuprocentową redukcję netto emisji gazów cieplarnianych do 2050 r. Szczegółowe założenia tego ambitnego planu zostały zawarte w pakiecie *Fit for 55*⁵, obejmującym m.in. podjęcie nowych działań w ramach klimatu, energii i paliw, transportu, budynków, użytkowania gruntów i leśnictwa⁶.

W ramach dalszych prac Unia Europejska podjęła działania zmierzające do przyspieszenia transformacji energetycznej, tym razem w ramach Planu REPowerEU (dalej: Plan)⁷. Głównym celem Planu było zabezpieczenie państw członkowskich przed zakłóceniami na rynku energetycznym, spowodowanymi inwazją Rosji na Ukrainę. Plan opiera się na trzech głównych założeniach, tj. oszczędzaniu energii, produkowaniu ekologicznej energii oraz dywersyfikowaniu dostaw energii. „Działania te łącznie zmieniają strukturalnie system energetyczny UE. Wymagają one skutecznej koordynacji europejskich środków regulacyjnych i infrastrukturalnych, a także krajowych inwestycji i reform oraz wspólnej dyplomacji energetycznej. Ponadto wymagają koordynacji działań po stronie popytu na rzecz ograniczenia zużycia energii i przekształcenia procesów przemysłowych w celu zastąpienia gazu, ropy naftowej i węgla odnawialną energią elektryczną i wodorem ze źródeł innych niż kopalne z działaniami po stronie podaży na rzecz stworzenia zdolności i ram w zakresie upowszechniania i produkcji energii odnawialnej”⁸.

² https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_pl (dostęp: 27 grudnia 2023 r.)

³ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/1056 z dnia 24 czerwca 2021 r. ustanawiające Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji, Dz. Urz. UE L 231/1 z 30.06.2021 r.

⁴ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2021/1119 z dnia 30 czerwca 2021 r. w sprawie ustanowienia ram na potrzeby osiągnięcia neutralności klimatycznej i zmiany rozporządzeń (WE) nr 401/2009 i (UE) 2018/1999 (Europejskie prawo o klimacie), Dz. Urz. UE L 243/1 z 9.07.2021, dalej: Rozporządzenie.

⁵ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów „Gotowi na 55”: osiągnięcie unijnego celu klimatycznego na 2030 r. w drodze do neutralności klimatycznej, COM(2021) 550 final, Bruksela, dnia 14.7.2021 r. (dostęp: 27 grudnia 2023 r.).

⁶ J. Hoffman, *Europejski Zielony Ład, prawo europejskie i Łużyce*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2022, nr 2, https://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/135777/PDF/Folia_Iuridica_Universitatis_Wratislaviensis_2022_vol_11_no_2.pdf#page=102 (dostęp: 27 grudnia 2023 r.).

⁷ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów COM(2022) 230 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022DC0230> (dostęp: 13 stycznia 2024 r.).

⁸ Ibidem.

Aktualne cele związane z energetyką odnawialną wyznaczone na 2030 r. to udział energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych w ogólnym zużyciu energii na poziomie 42,5% zgodnie z Dyrektywą Parlamentu Europejskiego (dalej: PE) i Rady (UE) 2023/2143 z dnia 18 października 2023 r. zmieniającą dyrektywę (UE) 2018/2001, rozporządzenie (UE) 2018/1999 i dyrektywę 98/70/WE w odniesieniu do promowania energii ze źródeł odnawialnych oraz uchylająca dyrektywę Rady (UE) 2015/652⁹ (dalej: Dyrektywa RED III). Jednym z głównych założeń Dyrektywy RED III jest umożliwienie realizacji założeń *Fit for 55* w zakresie redukcji emisji CO₂ poprzez zwiększenie udziału odnawialnych źródeł energii. Realizacja tego celu ma się odbywać poprzez system wsparcia, który został uregulowany w ramach zmienianej Dyrektywą RED III dyrektywy PE i Rady (UE) 2018/2001 z dnia 11 grudnia 2018 r. w sprawie promowania stosowania energii ze źródeł odnawialnych (dalej jako: Dyrektywa RED II)¹⁰. Zgodnie z preambułą do Dyrektywy „Energia elektryczna ze źródeł odnawialnych powinna być wdrażana przy najniższych możliwych kosztach dla konsumentów i podatników. Przy opracowywaniu systemów wsparcia i przy przyznawaniu wsparcia państwa członkowskie powinny dążyć do zminimalizowania ogólnych systemowych kosztów wdrażania zgodnie ze ścieżką obniżania emisyjności przy osiągnięciu celu w zakresie gospodarki niskoemisyjnej na 2050”. Zgodnie z art. 2 pkt 5 Dyrektywy RED II przez system wsparcia należy rozumieć każdy instrument, który promuje wykorzystanie energii ze źródeł odnawialnych dzięki zmniejszeniu kosztów tej energii, zwiększeniu ceny, za którą można ją sprzedać, lub zwiększeniu – poprzez nałożenie obowiązku stosowania energii odnawialnej lub w inny sposób – jej nabywanej ilości, w tym m.in. poprzez pomoc inwestycyjną czy instrumenty podatkowe, takie jak zwolnienia bądź ulgi podatkowe. Założenia Dyrektywy RED II, w tym przewidziany system wsparcia, jednoznacznie dowodzą, że walka ze zmianami klimatycznym ma być walką prowadzoną nie tylko na poziomie instytucjonalnym, tj. w ramach UE, międzynarodowym poprzez poszczególne państwa członkowskie, ale również lokalnym, zarówno samorządowym, jak i jednostkowym. Co więcej, uprawnione jest również twierdzenie, że rozwój OZE jest uzależniony od wsparcia finansowego, organizacyjnego czy politycznego, a w tym zakresie państwa członkowskie oraz Unia Europejska wiodą prym¹¹.

⁹ https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=OJ:L_202302413 (dostęp: 13 stycznia 2024 r.).

¹⁰ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/pl/TXT/?uri=CELEX%3A32018L2001> (dostęp: 13 stycznia 2024 r.).

¹¹ W. Gostomczyk, *System aukcyjny jako nowy sposób wspierania OZE*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie” 2018, z. 3.

1. FUNKCJONOWANIE PROSUMENTA W RAMACH SYSTEMÓW NET-METERING ORAZ NET-BILING

Odnawialne źródła energii ze względu na związane z nimi koszty nadal nie stanowią konkurencyjnego źródła energii¹². Aby zniwelować te negatywne efekty, zdecydowano się na wprowadzenie systemu zachęt, który może przyjąć jedną z dwóch form, tj. systemu w zakresie kształtowania cen, opierającego się m.in. na cenach gwarantowanych, ulgach podatkowych, czy dotacjach, bądź systemu kształtowania ilości wytworzonej energii, który polega na wpływaniu na podaż energii poprzez m.in. aukcje z gwarancją zakupu¹³. Na system zachęt można również patrzeć z perspektywy jego adresata, tj. systemu zachęt dla producentów OZE oraz prosumentów. W przypadku obu tych kategorii można wyróżnić dwa różne systemy, w których podmioty te funkcjonowały i funkcjonują w zależności od daty zaangażowania się w OZE.

W przypadku producentów OZE początkowo zdecydowano się na wprowadzenie systemu certyfikatów, sprowadzającego się do sprzedaży wyprodukowanej energii z OZE (wcześniej wprowadzonej do sieci bez ograniczeń ilościowych) na wolnym rynku, przy dodatkowym otrzymaniu zielonych certyfikatów, będących instrumentem finansowym, do których zakupu zobowiązane zostały m.in. podmioty zajmujące się obrotem energią. System zielonych certyfikatów sprowadzał się więc do tego, że za każdą jednostkę energii elektrycznej pochodzącej z OZE wydawane było świadectwo pochodzenia, które w następnym kroku podlegało konwersji na zielony certyfikat. Certyfikaty te jako prawa majątkowe były przedmiotem obrotu przede wszystkim na Towarowej Giełdzie Energii, a ich nabywcami były podmioty zobowiązane, które nabywając certyfikaty, a następnie przedstawiając je do umorzenia Prezesowi URE, unikały obowiązku uiszczenia opłaty zastępczej. Jednakże o cenie certyfikatów nie decydowała wysokość opłaty zastępczej, ale mechanizmy rynkowe¹⁴.

W 2015 r. doszło do zmiany tego systemu poprzez wprowadzenie systemu aukcji – producent OZE sprzedaje wytworzoną energię po cenie ustalonej na aukcji. „Producent energii elektrycznej z odnawialnych źródeł energii przygotowuje ofertę zawierającą cenę za jednostkę wyprodukowanej energii oraz ilość energii, którą zobowiązuje się

¹² Należy jednak zwrócić uwagę, że z roku na roku zwiększa się liczba farm wiatrowych niekorzystających ze wsparcia *corporate power purchase agreement* z ceną stałą ustalaną na 15 lat.

¹³ Ibidem

¹⁴ Popyt determinowany był przez procent certyfikatów do umorzenia, określony rozporządzeniem Ministra Klimatu i Środowiska, wydanym na podstawie art. 60 ustawy o OZE. Zob. A. Dubel, M. Treła, *Porównanie systemów wsparcia odnawialnych źródeł energii w Polsce: zielone certyfikaty vs system aukcyjnym na przykładzie instalacji PV*, „Polityka Energetyczna” 2017, t. 20, z. 2.

dostarczyć w okresie kolejnych 15 lat. Wybrane do dofinansowania zostaną oferty gwarantujące najniższą cenę za jednostkę oferowanej energii¹⁵.

Zarówno w starym systemie, jak i nowym ceny energii z OZE były dużo wyższe od tych rynkowych¹⁶.

Na zupełnie innych zasadach opiera się system funkcjonowania prosumentów, czyli tych podmiotów, które produkują oraz zużywają OZE. Pojęcie prosumenta pojawiło się w polskim porządku prawnym dopiero w 2016 r.¹⁷ Zgodnie z ustawą o OZE w obecnym brzmieniu prosumentem jest „odbiorca końcowy wytwarzający energię elektryczną wyłącznie z odnawialnych źródeł energii na własne potrzeby w mikroinstalacji¹⁸, pod warunkiem, że w przypadku odbiorcy końcowego niebędącego odbiorcą energii elektrycznej w gospodarstwie domowym, nie stanowi to przedmiotu przeważającej działalności gospodarczej”. Poza prosumentem energii odnawialnej ustawa o OZE wyróżnia również prosumenta wirtualnego energii odnawialnej oraz prosumenta zbiorowego energii odnawialnej. W przypadku prosumentów system zachęt sprowadza się do wsparcia w zakresie „magazynowania”¹⁹ wytworzonej energii elektrycznej w ramach systemu net-metering bądź net-billing w zależności od daty przystąpienia do systemu.

Zgodnie z ustawą o OZE podmioty zajmujące się obrotem energią elektryczną zobowiązane zostały do zakupu, na warunkach określonych w ustawie o OZE, nadwyżek energii elektrycznej, wytworzonej z odnawialnych źródeł energii, od podmiotów wytwarzających wskazaną energię na potrzeby własne, które to nadwyżki nie zostały zużyte przez prosumentów. Prosumenci, co do zasady, mogą w jednym okresie rozliczeniowym (półroczu) pobierać energię elektryczną z sieci elektroenergetycznej i wprowadzać nadwyżki wytworzonej energii elektrycznej do tej sieci.

System opustów (net-metering) funkcjonujący od 2015 r. opiera się na zasadzie bilansowania ilościowego energii elektrycznej. Energia elektryczna wytwarzana przez prosumenta we własnej mikroinstalacji i dostarczana do sieci jest rozliczana poprzez odejmowanie jej od ilości energii pobranej z tej sieci. Cena do zapłaty z tytułu dostawy energii

¹⁵ Ibidem

¹⁶ W. Mielczarski, *Odnawialne źródła energii jako element nowego zielonego ładu*, „Magazyn Polskiej Akademii Nauk” 2021, nr 1 (65), https://journals.pan.pl/Content/119709/84-87_Mielczarski_pol.pdf (dostęp: 27 grudnia 2023 r.).

¹⁷ B. Budka, *Prosument, prosument wirtualny i prosument zbiorowy energii elektrycznej – uwagi krytyczne*, „Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny” 2022, nr 2.

¹⁸ Zgodnie z art. 4 ustawy o OZE mikroinstalacja to instalacja odnawialnego źródła energii o łącznej mocy zainstalowanej elektrycznej nie większej niż 50 kW, przyłączona do sieci elektroenergetycznej o napięciu znamionowym niższym niż 110 kV albo o mocy osiągalnej cieplnej w skojarzeniu nie większej niż 150 kW, w której łączna moc zainstalowana elektryczna jest nie większa niż 50 kW.

¹⁹ System opiera się na fikcji magazynowania wytworzonej energii.

elektrycznej jest więc ustalana jedynie w stosunku do różnicy między energią pobraną z sieci a energią wprowadzoną do tej sieci, a nie w odniesieniu do całej ilości energii elektrycznej dostarczanej wzajemnie przez strony. Tym samym system net-metering opiera się na saldowaniu energii elektrycznej pobranej z tą wprowadzoną przez prosumenta, przy czym saldowanie odbywa się na zasadzie proporcji i w uzależnieniu od mocy instalacji:

- 1 x 0,8 w przypadku mikroinstalacji nie większej niż 10 kWp;
- 1 x 0,7 w przypadku mikroinstalacji większej niż 10 kWp²⁰.

Jednocześnie, zgodnie z art. 4 ust. 5 ustawy o OZE, rozliczeniu podlega energia elektryczna wprowadzona do sieci dystrybucyjnej nie wcześniej niż na 12 miesięcy przed datą wprowadzenia energii do sieci. Tym samym prosument w ramach systemu net-metering może odebrać odpowiednio 80% lub 70% wytworzonej przez niego energii elektrycznej przez kolejnych 12 miesięcy od daty wprowadzenia jej do sieci. Z tego systemu mogą korzystać prosumenci, którzy przyłączyli swoje instalacje i rozpoczęli wprowadzanie wytworzonej energii elektrycznej do sieci przed 1 kwietnia 2022 r.²¹

Ustawą z dnia 29 października 2021 r. o zmianie ustawy o odnawialnych źródłach energii oraz niektórych innych ustaw²² (dalej: ustawa nowelizująca) dokonano nowelizacji ustawy o OZE w zakresie zasad wytwarzania przez prosumentów energii odnawialnej, których instalacja została przyłączona do sieci elektroenergetycznej i z której wprowadzono energię do sieci po raz pierwszy po 31 marca 2022 r. Ustawa nowelizująca poza wprowadzeniem prosumenta zbiorowego energii odnawialnej, prosumenta wirtualnego energii odnawialnej (wprowadzenie do polskiego systemu tych podmiotów jest następstwem transpozycji Dyrektywy OZE), wprowadziła również nowy system rozliczeń wytworzonej energii, tzw. system net-billing. Uzasadnieniem dla zmian zasad funkcjonowania energetyki prosumenckiej była, jak zostało to wskazane w uzasadnieniu do ustawy nowelizującej, „promocja wykorzystania odnawialnych źródeł energii w formule rozproszonej i obywatelskiej, co przyczyni się do osiągnięcia krajowego celu udziału energii ze źródeł odnawialnych w końcowym zużyciu energii brutto. Nowe rozwiązania w założeniu miały przyczynić się do: poprawy efektywności energetycznej; zmniejszenia emisyjności sektora energetycznego; poprawy lokalnego bezpieczeństwa energetycznego oraz walki ze zjawiskiem smogu, a także umożliwienia pełnej partycypacji społeczeństwa w systemie prosumenckim; zwiększenia efektów działań wspierających przedsięwzięcia niskoemisyjne; zwiększenia udziału energii ze źródeł odnawialnych w końcowym zużyciu energii brutto”²³.

²⁰ Art. 4 ustawy o OZE.

²¹ Wprowadzenie systemu net-biling ma przyspieszyć wygaszanie systemu net-metering.

²² Dz.U. 2021 poz. 2376.

²³ <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/E0937FC719B643ABC125877C00456F46/%-24File/1704.pdf> (dostęp: 27 grudnia 2023 r.).

W następstwie nowelizacji, obecnie na gruncie ustawy o OZE, funkcjonują równocześnie dwa systemy rozliczenia przez prosumentów energii elektrycznej z odnawialnych źródeł energii, tj. system opustów (system net-metering) oraz system net-billing, przy czym o przynależności do właściwego systemu rozliczeń decyduje data przyłączenia instalacji i wprowadzania energii elektrycznej. Nowy system (net-billing) jest bardziej złożony, a saldowanie nie odbywa się na zasadzie proporcji, ale w systemie 1:1, i dokonywane jest odrębnie dla każdego okresu bilansowania, tj. oddzielnie dla każdej godziny doby. Istota systemu sprowadza się więc do rozliczenia energii elektrycznej za jej wartość (rynkowa cena energii). Tym samym w każdej godzinie doby dochodzi do saldowania ilościowego, w którym mogą powstać różnice, tj. saldo dodatnie²⁴ bądź saldo ujemne²⁵. Następnie każde saldo godzinowe podlega wartościowaniu. Drugi etap sprowadza się więc do rozliczenia różnicy wartości energii wprowadzonej do sieci przez prosumenta oraz pobranej z sieci. Rozliczenie oparte jest na wyliczeniu wartości sald dla okresów niezbilansowanych, tj. wszystkich godzin doby, dla których saldo było dodatnie albo ujemne. W wyniku rozliczenia różnic może dojść do:

- powstania zobowiązania prosumenta względem sprzedawcy²⁶, gdy suma wartości sald dodatnich będzie większa nad sumę sald ujemnych. W przypadku godzin z saldem dodatnim wartość nadwyżki energii elektrycznej pobranej nad wprowadzoną do sieci elektroenergetycznej przez prosumenta ustala się jako iloczyn ilości energii elektrycznej wynikający z salda dodatniego oraz ceny sprzedaży energii elektrycznej uwzględniającej obowiązkowe obciążenia podatkowe (brutto) stosowanej w rozliczeniach pomiędzy sprzedawcą i prosumentem dla tego okresu rozliczenia niezbilansowania. Zgodnie z ustawą o OZE okresem rozliczenia niezbilansowania jest godzina zegarowa;
- powstania depozytu prosumenckiego²⁷, gdy suma sald ujemnych będzie większa nad sumę sald dodatnich. W przypadku godzin z saldem ujemnym wartość nadwyżki energii elektrycznej wprowadzonej nad pobraną z sieci elektroenergetycznej przez prosumenta ustala się jako iloczyn ilości energii elektrycznej wynikający z salda ujemnego oraz rynkowej ceny energii elektrycznej dla każdego okresu rozliczenia. Istota depozytu prosumenckiego sprowadza się więc do rozliczenia prosumenta z tytułu zakupu energii elektrycznej od sprzedawcy poprzez pomniejszenie zobowiązań prosumenta w następnych okresach roz-

²⁴ Prosument pobrał większą ilość energii, niż wprowadził do sieci.

²⁵ Prosument pobrał z sieci mniejszą ilość energii, niż wprowadził.

²⁶ Art. 4c ust. 3 ustawy o OZE.

²⁷ Zgodnie z art. 4c ust. 2 ustawy o OZE depozyt prosumencki przeznaczany jest na rozliczenie zobowiązań prosumenta energii odnawialnej, prosumenta zbiorowego energii odnawialnej lub prosumenta wirtualnego energii odnawialnej z tytułu zakupu energii elektrycznej od sprzedawcy prowadzącego konto prosumenta.

liczeniowych. Następuje to poprzez zmniejszenie zobowiązania wobec sprzedawcy w kolejnych okresach rozliczeniowych, w których występuje nadwyżka sum wartości sald dodatnich nad sumą sald ujemnych. Określenie ostatecznej kwoty do zapłaty przez prosumenta następuje poprzez odjęcie od kwoty zobowiązania prosumenta kwoty rozliczanej wartości depozytu prosumenta²⁸.

Tym samym system rozliczeń net-billing jest oparty na dwóch etapach. W pierwszym etapie rozliczeń dochodzi do saldowania ilościowego, natomiast w drugim dokonywane jest saldowanie wartościowe. Rozliczenie wytworzonej przez prosumenta energii możliwe jest dzięki kontu prosumenta²⁹.

2. WYBRANE ZAGADNIENIA ZWIĄZANE Z ROZLICZENIEM PROSUMENTA NA GRUNCIE PODATKU AKCYZOWEGO ORAZ PODATKU OD TOWARÓW I USŁUG

Jak zostało wskazane w Dyrektywie RED II oraz RED III, realizacja planów związanych z walką ze zmianami klimatycznymi ma się odbywać z wykorzystaniem różnego rodzaju systemów wsparcia, w tym m.in. poprzez wprowadzenie ulg podatkowych czy zwrotu podatków. W polskim systemie zdecydowano się wdrożyć system wsparcia prosumentów w zakresie zwolnień podatkowych, przy czym zaproponowany system ma pewne luki w zakresie podatku akcyzowego oraz podatku od towarów i usług, których przyczyna jest trudna do zdefiniowania.

Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy o podatku akcyzowym³⁰ ustawa określa opodatkowanie podatkiem akcyzowym wyrobów akcyzowych oraz samochodów osobowych, organizację obrotu wyrobami akcyzowymi, a także oznaczanie znakami akcyzy. Przez wyroby akcyzowe należy rozumieć, zgodnie z art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o podatku

²⁸ Zgodnie z art. 4 ust. 11 pkt 2 ustawy o OZE w przypadku, gdy prosument w ramach rozliczenia, o którym mowa w ust. 1a pkt 2, nie wykorzysta zgromadzonych dla danego miesiąca kalendarzowego środków odpowiadających wartości energii elektrycznej wprowadzonej do sieci dystrybucyjnej elektroenergetycznej w tym miesiącu w okresie 12 kolejnych miesięcy kalendarzowych, to niewykorzystane środki stanowią nadpłatę, która jest zwracana prosumentowi energii odnawialnej, prosumentowi zbiorowemu energii odnawialnej lub prosumentowi wirtualnemu energii odnawialnej przez sprzedawcę, o którym mowa w art. 40 ust. 1a, w terminie nie dłuższym niż do końca 13. miesiąca następującego po danym miesiącu. Wysokość zwracanej nadpłaty nie może przekroczyć 20% wartości energii elektrycznej wprowadzonej do sieci w miesiącu kalendarzowym, którego dotyczy zwrot nadpłaty.

²⁹ Art. 4c ust. 1 ustawy o OZE.

³⁰ Ustawa z dnia 6 grudnia 2008 r. o podatku akcyzowym (Dz.U. z 2023 poz. 1542 ze zm., dalej: ustawa o podatku akcyzowym).

akcyzowym, wyroby energetyczne, energię elektryczną, napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe oraz susz tytoniowy, określone w załączniku nr 1 do tej ustawy. W przypadku energii elektrycznej, zgodnie z art. 9 ust. 1 ustawy o podatku akcyzowym, przedmiotem opodatkowania jest m.in:

- sprzedaż³¹ energii elektrycznej nabywcy końcowemu³² na terytorium kraju, w tym przez podmiot nieposiadający koncesji na wytwarzanie, magazynowanie, przesyłanie, dystrybucję lub obrót energią elektryczną w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 10 kwietnia 1997 r. – Prawo energetyczne, który wyprodukował tę energię;
- zużycie energii elektrycznej przez podmiot posiadający koncesję, o której mowa w pkt 2;
- zużycie energii elektrycznej przez podmiot nieposiadający koncesji, o której mowa w pkt 2, który wyprodukował tę energię.

Z kolei zgodnie z art. 9 ust. 3 ustawy o podatku akcyzowym, jeżeli w stosunku do energii elektrycznej powstał obowiązek podatkowy w związku z wykonaniem jednej z czynności, to nie powstaje obowiązek podatkowy w związku z wykonaniem innej czynności podlegającej opodatkowaniu akcyzą, jeżeli kwota akcyzy została określona lub zadeklarowana w należnej wysokości, chyba że przepisy ustawy stanowią inaczej.

Ustawa o podatku akcyzowym nie przewiduje odrębnego zwolnienia dla energii z OZE wytwarzanej przez prosumentów, jednak takie zwolnienie zostało przewidziane w ustawie o OZE. Zgodnie z art. 4 ust. 10 ustawy o OZE pobrana energia elektryczna podlegająca rozliczeniu jest zużyciem energii wyprodukowanej na potrzeby własne przez prosumenta energii odnawialnej, prosumenta zbiorowego energii odnawialnej lub prosumenta wirtualnego energii odnawialnej i nie stanowi:

- sprzedaży energii elektrycznej nabywcy końcowemu na terytorium kraju,
- zużycia energii elektrycznej przez nabywcę końcowego, jeżeli nie została od niej zapłacona akcyza w należnej wysokości i nie można ustalić podmiotu, który dokonał sprzedaży tej energii elektrycznej nabywcy końcowemu – w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 6 grudnia 2008 r. o podatku akcyzowym (Dz.U. z 2022 r. poz. 143, z późn. zm.).

³¹ Sprzedaż na gruncie ustawy o podatku akcyzowym jest rozumiana szeroko; zgodnie z art. 2 pkt 21 jest to czynność faktyczna lub prawna, w wyniku której dochodzi do przeniesienia posiadania lub własności przedmiotu sprzedaży na inny podmiot.

³² Nabywcą końcowym, w rozumieniu art. 2 pkt 19 ustawy o podatku akcyzowym, jest podmiot nabywający energię elektryczną, nieposiadający koncesji na wytwarzanie, magazynowanie, przesyłanie, dystrybucję lub obrót energią elektryczną w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 10 kwietnia 1997 r. – Prawo energetyczne (Dz.U. z 2021 r. poz. 716, z późn. zm.), z wyłączeniem m.in spółki prowadzącej giełdę towarową, nabywającej energię elektryczną z tytułu pełnienia funkcji opisanej.

Zwolnienie podatkowe z ustawy o OZE wprowadza swoistą fikcję prawną, że prosument, który wprowadził energię elektryczną do sieci, pobiera z sieci tę samą energię i zużywa na własne potrzeby. Tym samym prosument nie sprzedaje w rozumieniu ustawy o podatku akcyzowym energii elektrycznej przedsiębiorstwu energetycznemu, lecz gromadzi ją (w ujęciu rozliczeniowym) u sprzedawcy w celu zużycia na potrzeby własne. W konsekwencji energia elektryczna wyprodukowana przez prosumenta nie jest opodatkowana akcyzą. Jednocześnie przedsiębiorstwo energetyczne, dostarczając energię elektryczną prosumentowi, dokonuje sprzedaży w rozumieniu akcyzowym na rzecz nabywcy końcowego. Jednakże zgodnie z art. 4 ust. 10 ustawy o OZE dostawa energii elektrycznej przez sprzedawcę w ilości dostarczonej wcześniej przez prosumenta nie jest traktowana jako sprzedaż energii elektrycznej nabywcy końcowemu, nie jest więc opodatkowana akcyzą.

Zwolnienie podatkowe zawarte w ustawie o OZE jest kontestowane przez organy podatkowe, które przyjmują, że zwolnienia podatkowe powinny znajdować się jedynie w ustawach podatkowych. W interpretacjach Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 5 stycznia 2023 r. o sygn. 0111-KDIB3-3.4013.258.2022.1.MAZ oraz w interpretacji z dnia 2 grudnia 2022 r. o sygn. 0111-KDIB3-3.4013.227.2022.1.MK organ stwierdza: „Przepisy dotyczące podatku akcyzowego nie wprowadzają szczególnego rodzaju opodatkowania akcyzą sprzedaży energii elektrycznej na rzecz wytwórców energii elektrycznej z odnawialnych źródeł energii – Prosumentów. Natomiast przepisy zawarte w ustawie o OZE w zakresie wzajemnych rozliczeń pomiędzy Prosumentami a sprzedawcami – nie stanowią podstawy do ustalania obowiązków podatkowych w podatku akcyzowym, w tym do określania lub obniżania podstawy opodatkowania akcyzą sprzedaży energii elektrycznej. Tym samym Wnioskodawca dokonując sprzedaży energii elektrycznej na rzecz Prosumenta (odbiorcy końcowego – nabywcy końcowego w rozumieniu przepisów ustawy o podatku akcyzowym) będzie obowiązany do opodatkowania podatkiem akcyzowym całej sprzedanej energii elektrycznej (pobranej z sieci przez Prosumenta), a nie jedynie różnicy wynikającej z wzajemnych rozliczeń”.

W kontekście przywołanych interpretacji należy wskazać, że organy podatkowe wyszły poza swoją instytucjonalną rolę, przyjmując w pewnym sensie rolę negatywnego ustawodawcy, który swoją działalnością usuwa normy z systemu prawnego³³. Wprowadzone zwolnienie miało stanowić realizację systemu wsparcia z Dyrektywy RED II oraz RED III, przyczyniającego się do zwiększenia zainteresowania odnawialnymi źródłami energii. Kontestowanie zwolnienia jako takiego ze względu na jego źródło normatywne, tj. nie ustawę podatkową, ale prawo energetyczne, nie ma żadnej

³³ Podobne stanowisko zajęł WSA w Rzeszowie w wyroku z 28 kwietnia 2016 r. o sygn. I SA/Rz 275/16, który zapadł na podstawie systemu net-metering w stanie prawnym, w którym art. 4 ust. 10 ustawy o OZE nie obowiązywał.

podstawy merytorycznej i w żadnym stopniu nie powinno wpływać na skuteczność normy jako takiej. Taka praktyka organów podatkowych prowadzi do swoistego rozwarstwienia całego systemu – ustawodawca wprowadza zwolnienie podatkowe, które ma uatrakcyjnić bycie w systemie odnawialnych źródeł energii, a jednocześnie po przystąpieniu do takiego systemu okazuje się, że proponowane zachęty nie obowiązują, ponieważ organy podatkowe podważają ich skuteczność ze względu na miejsce ich uregulowania.

W ramach szeroko rozumianego systemu akcyzowego przewidziane zostało jeszcze jedno zwolnienie podatkowe. Zgodnie z art. 88 ust. 2 ustawy o podatku akcyzowym „podstawą opodatkowania energii elektrycznej jest jej ilość, wyrażona w megawatogodzinach (MWh)”. Jednocześnie, zgodnie z §5 rozporządzenie Ministra Finansów, Funduszy i Polityki Regionalnej z dnia 28 czerwca 2021 r. w sprawie zwolnień od podatku akcyzowego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1178 z późn. zm., dalej: rozporządzenie akcyzowe):

- „Zwalnia się od akcyzy zużycie energii elektrycznej przez podmiot, który wyprodukował ją z generatorów o łącznej mocy nieprzekraczającej 1 MW, z tym że w przypadku jednostki samorządu terytorialnego produkującej energię elektryczną z odnawialnych źródeł energii w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 20 lutego 2015 r. o odnawialnych źródłach energii (Dz.U. z 2022 r. poz. 1378, 1383, 2370 i 2687) łączna moc generatorów jest ustalana odrębnie dla każdej z jednostek organizacyjnych jednostki samorządu terytorialnego w rozumieniu art. 16 ust. 7b ustawy.
- W przypadku wykorzystywania do produkcji energii elektrycznej wyrobów energetycznych innych niż pochodzące z odnawialnych źródeł energii w rozumieniu ustawy z dnia 20 lutego 2015 r. o odnawialnych źródłach energii zwolnienie od akcyzy, o którym mowa w ust. 1, może być stosowane pod warunkiem, że od tych wyrobów energetycznych została zapłacona akcyza w należnej wysokości”.

Przepisy te wprowadzają zwolnienie akcyzowe, ale tylko dla prosumentów, którzy zużywają wyprodukowaną energię elektryczną na własne potrzeby. W przypadku tego zwolnienia jego status nie jest kontestowany przez organy podatkowe. Jest więc ono w pełni skuteczne. Tym samym w zakresie podatku akcyzowego przewidziane zostały dla prosumenta dwa rodzaje zwolnień, przy czym status jednego z nich jest dla organów podatkowych sporny, a co za tym idzie, może się okazać, że skorzystanie z tego zwolnienia będzie wymagało wcześniejszego wdania się w spór z organem podatkowym, który zakończy dopiero sąd administracyjny.

W zakresie podatku akcyzowego ustawodawca zdecydował się wprowadzić zwolnienia podatkowe dla prosumentów, które z założenia miały zachęcić do korzystania

z odnawialnych źródeł energii. Ze względu na dość kazuistyczne uregulowanie podatku akcyzowego, tj. wprowadzenie odrębnych reguł opodatkowania dla poszczególnych wyrobów akcyzowych, konieczne i dość oczywiste było zaproponowanie pewnych ułatwień na gruncie tego podatku. W przypadku podatku VAT, który co do zasady nie różnicuje zasad opodatkowania dla każdego towaru, mogło się wydawać, że żadne dodatkowe uregulowania czy preferencje nie będą konieczne. Nie wzięto jednak pod uwagę wniosków płynących z wyroku Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z 20 czerwca 2013 r. wydanego w sprawie C-219/12 Finanzamt Freistadt Rohrbach Urfaahr przeciwko Unabhängiger Finanzsenat Außenstelle Linz przy udziale Thomasa Fuchsa (dalej: wyrok TSUE), który w sposób istotny wpływa na postrzeganie presumpcji i status podatkowy prosumenta bez względu na to, czy prowadzi on działalność gospodarczą, czy też nie³⁴.

Wyrok TSUE dotyczył T. Fuchsa, który zainstalował na dachu swojego domu mieszkalnego moduł fotowoltaiczny. Instalacja ta nie miała możliwości magazynowania – cała wyprodukowana energia elektryczna była dostarczana do sieci na podstawie umowy przyłączenia. Za te dostawy było wypłacane wynagrodzenie po cenie rynkowej, podlegające opodatkowaniu podatkiem VAT. Energia elektryczna niezbędna w gospodarstwie domowym nabywana była od tej samej spółki po tej samej cenie. T. Fuchs zwrócił się o zwrot podatku VAT zapłaconego na wcześniejszym etapie obrotu przy nabyciu modułu fotowoltaicznego. Austriackie organy podatkowe uznały, że nie jest on uprawniony do odliczenia naliczonego podatku VAT z tego względu, iż eksploatując swoją instalację, nie wykonuje działalności gospodarczej. W związku z tymi rozbieżnościami pojawiło się zagadnienie: „Czy eksploatacja przyłączonego do sieci modułu fotowoltaicznego bez własnego systemu magazynowania energii elektrycznej, zainstalowanego na służącym prywatnym celom domu mieszkalnym lub obok niego, który to moduł jest pod względem technicznym skonstruowany w ten sposób, że ilość wyprodukowanej energii elektrycznej jest zawsze niższa od ilości energii elektrycznej ogółem zużytej przez użytkownika modułu do celów prywatnych w gospodarstwie domowym, stanowi «działalność gospodarczą» użytkownika modułu w rozumieniu art. 4 [szóstej dyrektywy]?”. W odpowiedzi na tak postawione pytanie TSUE uznał, że: „Artykuł 4 ust. 1 i 2 szóstej dyrektywy Rady 77/388/EWG z dnia 17 maja 1977 r. w sprawie harmonizacji ustawodawstw państw członkowskich w odniesieniu do podatków obrotowych – wspólny system podatku od wartości dodanej: ujednolicona podstawa wymiaru podatku, zmienionej dyrektywą Rady 95/7/WE z dnia 10 kwietnia 1995 r., należy interpretować w ten sposób, że eksploatacja zainstalowanego na

³⁴ M. Lewandowski, *Czy prosument rozliczający energię elektryczną w systemie opustów jest podatnikiem podatku od towarów i usług?*, „Doradztwo Podatkowe - Biuletyn Instytutu Studiów Podatkowych” 2018, t. 2, nr 258, s. 4–7.

służącym prywatnym celom domu mieszkalnym lub obok niego modułu fotowoltaicznego, skonstruowanego w ten sposób, że po pierwsze ilość wytworzonej energii elektrycznej jest zawsze niższa od ilości energii elektrycznej ogółem zużytej przez użytkownika modułu do celów prywatnych, a po drugie energia ta jest dostarczana do sieci za wynagrodzeniem o charakterze stałym, stanowi «działalność gospodarczą» w rozumieniu tych przepisów”.

Zdaniem TSUE za uznaniem, że działalność wykonywana przez prosumentów stanowi działalność gospodarczą w rozumieniu dyrektywy VAT, przemawia fakt, że moduł fotowoltaiczny produkuje energię elektryczną za wynagrodzeniem o charakterze stałym, tj.:

- dochód w tym kontekście powinien być rozumiany jako wynagrodzenie z tytułu wykonywanej działalności – „ponieważ omawiany w sprawie głównej moduł zainstalowany na dachu domu mieszkalnego jego użytkownika produkuje energię elektryczną dostarczaną do sieci za wynagrodzeniem należy uznać, że wykorzystuje on ten moduł w celu uzyskania dochodu”;
- umowa została zawarta na czas nieoznaczony – skoro eksploatacja modułu została zaplanowana na dłuższy czas, to uznać należy, że dostawa energii elektrycznej do sieci ma charakter stały.

Z wyroku TSUE wynika więc, że każdy prosument, bez względu na to, czy wykorzystuje wytworzoną energię elektryczną w ramach prowadzonej działalności gospodarczej, czy też wykorzystuje ją na cele prywatne, będzie traktowany dla celów podatku VAT jako podatnik prowadzący działalność gospodarczą. TSUE przyjął więc szerokie podejście, całkowicie abstrahując od charakteru prosumenta, nie zastanawiając się, jakie konsekwencje będzie za sobą niosło uznanie osób prywatnych, tj. takich, które wykorzystują energię z odnawialnych źródeł energii na własne potrzeby, niezwiązane z działalnością gospodarczą za podatnika.

Wnioski płynące z wyroku TSUE zostały zaaprobowane przez krajowe organy podatkowe – polskie organy podatkowe uznają, że prosument jest podatnikiem podatku VAT. Jednocześnie należy wskazać, że organy podatkowe potwierdziły tylko status prosumenta będącego przedsiębiorcą jako podatnika VAT³⁵ – organy podatkowe nie wypowiedziały się jeszcze w zakresie statusu prosumenta będącego nieprzedsiębiorcą.

Analizując wyrok TSUE w kontekście ustawy o OZE, należy stwierdzić, że zachodzi pomiędzy nimi pewna sprzeczność. Z art. 4 ust. 8 ustawy o OZE wynika, że „wytwarzanie i wprowadzanie do sieci dystrybucyjnej elektroenergetycznej energii elektrycznej, o której mowa w ust. 1 oraz ust. 1a, przez prosumenta energii odnawialnej, prosumenta zbiorowego energii odnawialnej lub prosumenta wirtualnego energii odnawialnej

³⁵ Interpretacja indywidualna Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z 24 kwietnia 2023 r. o sygn. 0112-KDIL1-1.4012.21.2023.2.HW.

niebędącego przedsiębiorcą, o którym mowa w ustawie – Prawo przedsiębiorców, nie stanowi działalności gospodarczej w rozumieniu art. 3 tej ustawy”. Ustawodawca w ustawie o OZE uznaje więc, że prosument nie staje się podmiotem prowadzącym działalność gospodarczą wyłącznie z tego tytułu, że jest prosumentem. Natomiast z orzeczenia TSUE z 20 czerwca 2013 r. wynika, że każdy prosument powinien być uznany za podatnika podatku od towarów i usług, co pośrednio oznacza, że działalność ta stanowi działalność gospodarczą na gruncie ustawy o VAT. Tym samym w zależności od perspektywy, którą przyjmuje się do analizowania statusu prosumenta (prawo energetyczne vs. prawo podatkowe), różne będą wnioski co do charakteru prowadzonej przez nich działalności. Co prawda w praktyce ta rozbieżność nie będzie stanowiła istotnego zagadnienia, ponieważ ustawa o VAT przewiduje zwolnienie z VAT sprzedaży u tzw. małych przedsiębiorców. Zgodnie z art. 113 ust. 1 ustawy o VAT zwalnia się od podatku sprzedaż dokonywaną przez podatników, u których wartość sprzedaży nie przekroczyła łącznie w poprzednim roku kwoty 200 000 zł. Do wartości sprzedaży nie wlicza się kwoty podatku. Tym samym prosument, u którego wartość dostarczonej energii elektrycznej nie przekroczyła 200 000 zł w ciągu roku, nie będzie musiał rejestrować się na VAT, ponieważ korzysta ze zwolnienia z VAT z art. 113 ustawy o VAT. W tym kontekście interesującą kwestią pozostaje to, ilu z prosumentów (wykorzystujących OZE na cele prywatne) ma świadomość tego, że z samego faktu bycia prosumentem stają się w tym zakresie podatnikiem podatku VAT. Z kolei w przypadku tych prosumentów, którzy prowadzą działalność gospodarczą i są zarejestrowani na VAT, uznać należy, że będą zobowiązani rozliczyć również przekazaną nadwyżkę energii elektrycznej jako odpłatną dostawę towarów, dokumentując ją fakturą.

Wyrok TSUE przełożył się również pośrednio na samą kwalifikację sprzedaży przez prosumenta nadwyżki energii elektrycznej jako odpłatnej dostawy towarów. Zgodnie z art. 5 ust. 1 ustawy o VAT „opodatkowaniu podatkiem od towarów i usług podlegają m.in. odpłatna dostawa towarów i odpłatne świadczenie usług na terytorium kraju”. Przez odpłatną dostawę towarów, zgodnie z art. 7 ust. 1 ustawy o VAT, należy rozumieć przeniesienie prawa do rozporządzania towarami jak właściciel. Zgodnie z art. 2 pkt 6 ustawy o VAT przez towary rozumie się rzeczy oraz ich części, a także wszelkie postacie energii. Wynika z tego, że zasadą jest, że dostawa towarów oraz świadczenie usług podlegają opodatkowaniu tylko wówczas, gdy wykonywane są odpłatnie, za wynagrodzeniem. Jedynie niektóre czynności nieodpłatne na potrzeby opodatkowania VAT są na gruncie ustawy zrównane z czynnościami odpłatnymi, czego skutkiem jest ich opodatkowanie. W orzecznictwie, w kontekście oceny, czy dane świadczenie ma charakter odpłatny, przyjęło się wskazywać, że pomiędzy otrzymaną zapłatą a wykonanym świadczeniem (dostawą towarów czy też usługą) powinien istnieć bezpośredni związek o charakterze przyczynowym. Otrzymana zapłata powinna być konsekwencją wykonania świadczenia. Kwoty przekazane przez świadczeniobiorcę jedynie przy okazji dostawy

towarów czy też świadczenia usług, które nie są należne za świadczenie i w związku z jego wykonaniem nie są zapłatą, nie mogą przesądzać o odpłatności danej umowy (m.in wyrok TSUE z 3 marca 1994 r. o sygn. C-16/93, R.J. Tolsma v. Inspecteur der Omzetbelasting Leeuwarden). Jednocześnie zapłata wynagrodzenia nie może być utożsamiana jedynie ze świadczeniem pieniężnym – również świadczenie o charakterze rzeczowym będzie wynagrodzeniem (m.in wyrok NSA z 28 listopada 2013 r. o sygn. I FSK 1655/12). W kontekście oceny odpłatności świadczenia nie ma znaczenia to, w jaki sposób czy też w następstwie jakich okoliczności zapłata zostanie otrzymana, o ile tylko istnieje związek pomiędzy zapłatą a świadczeniem wzajemnym (m.in wyrok WSA w Warszawie z 21 stycznia 2010 r. o sygn. III SA/Wa 1453/09). Należy mieć jednak na uwadze, że zapłata musi mieć konkretny wymiar. „Wynagrodzenie musi być konkretną wielkością wyrażalną w pieniądzu. Nie są bowiem zapłatą nieznanne bliżej i jedynie potencjalne korzyści, które mogą powstać w związku ze świadczeniem (w zamian za nie). W wielu przypadkach bowiem podatnik uzyskuje określone korzyści w związku z wykonaniem dostawy czy też świadczeniem usługi, jednakże nie sposób określić ich wartości, czasu oraz okoliczności ich powstania. W związku z tym nie mogą być one uznane za zapłatę (wynagrodzenie) za wykonane świadczenia. Nie są bowiem dostatecznie jasno określone i nie można ich wyrazić jako konkretnej wielkości pieniężnej”³⁶. Zatem pod pojęciem odpłatności świadczenia rozumieć należy prawo podmiotu sprzedającego towar lub świadczącego usługę do żądania od nabywcy zapłaty ceny lub ekwiwalentu (np. w postaci świadczenia wzajemnego). W konsekwencji tego opodatkowaniu VAT będzie podlegało tylko takie świadczenie, w przypadku którego istnieje konsument, tj. odbiorca świadczenia odnoszący z niego choćby potencjalną korzyść. Dopóki nie istnieje podmiot, który odnosiłby lub powinien odnosić konkretne korzyści o charakterze majątkowym związanym z danym świadczeniem, dopóty świadczenie to nie będzie czynnością polegającą opodatkowaniu VAT.

Natomiast dostawa towarów sprowadza się do przeniesienia prawa do rozporządzania towarami jak właściciel. Definicja dostawy towarów obejmuje więc zarówno wszelkie przypadki, gdy dochodzi do przeniesienia własności rzeczy, jak i sytuacje, gdy bez przeniesienia prawa własności następuje przejście władztwa ekonomicznego nad rzeczą. Przeniesienie prawa do rozporządzania towarami jak właściciel ma o wiele szerszy zakres niż sprzedaż. Przede wszystkim przeniesienie prawa do rozporządzania towarem to nie tylko przeniesienie jego własności. Dostawa towarów nie będzie więc obejmowała tylko sprzedaży towarów (w sensie cywilnoprawnym). Do uznania, że miała miejsce dostawa towarów, wystarczy, że podmiot nabędzie tzw. własność ekonomiczną, tzn. będzie miał możliwość dowolnego rozporządzania i dysponowania uzyskanym towarem.

³⁶ A. Bartosiewicz [w:] *VAT. Komentarz*, wyd. XVI, Warszawa 2022, art. 5.

Biorąc to pod uwagę w kontekście roli prosumenta w systemie net-billing, stwierdzić należy, że:

- za wyprodukowaną nadwyżkę energii elektrycznej otrzymuje wynagrodzenie, określone na warunkach rynkowych, tzw. depozyt prosumentcki³⁷;
- sprzedawca zobowiązany może następnie sprzedać tę nadwyżkę energii na rzecz innego podmiotu.

Wskazane cechy przemawiają za uznaniem, że nadwyżka energii wyprodukowanej przez prosumenta z odnawialnych źródeł energii, za którą otrzymuje on wynagrodzenie, stanowi odpłatną dostawę towarów, podlegającą opodatkowaniu podatkiem VAT.

Również w interpretacjach indywidualnych organów podatkowych potwierdzone zostało, że sprzedaż nadwyżki energii przez prosumenta w ramach systemu net-billing stanowi odpłatną dostawę towarów na gruncie ustawy o VAT. Jak zostało wskazane w interpretacji indywidualnej Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 28 sierpnia 2023 r. o sygn. 0114-KDIP4-1.4012.346.2023.1.RMA, „W świetle zacytowanych wyżej przepisów, na gruncie ustawy o podatku od towarów i usług sprzedaż energii elektrycznej (stanowiącej towar), w tym energii wyprodukowanej z odnawialnych źródeł energii za wynagrodzeniem, co do zasady wpisuje się w definicję działalności gospodarczej i podlega opodatkowaniu podatkiem od towarów i usług jako odpłatna dostawa towarów na zasadach dla niej określonych. Kwalifikacji tej nie zmienia treść art. 4 ust. 8 ustawy o OZE, gdyż ustawa definiuje we własnym zakresie działalność gospodarczą i definicja ta jest szersza niż np. zakres działalności gospodarczej wynikający z ustawy Prawo przedsiębiorców”. Analogiczne stanowisko zostało zajęte w interpretacji indywidualnej z dnia 24 kwietnia 2023 r. o sygn. 0112-KDIL1-1.4012.21.2023.2.HW oraz w interpretacji indywidualnej z dnia 30 maja 2023 r. o sygn. 0114-KDIP4-1.4012.164.2023.1.BS.

PODSUMOWANIE

Podejmowane przez Unię Europejską na przestrzeni ostatnich lat działania w zakresie transformacji energetycznej jednoznacznie potwierdzają, że tylko wspólne i zsynchronizowane działania mogą być skuteczne. To zsynchronizowanie działań nie odnosi się do samej Unii jako instytucji ponadnarodowej, ale także każdego państwa członkowskiego, samorządów lokalnych, kończąc na obywatelach Unii. Aby zachęcić tych ostatnich do działania, zdecydowano się zagwarantować im różnego rodzaju systemy wsparcia. Wydawać by się mogło,

³⁷ Zgodnie z art. 4c ust. 3 ustawy o OZE na koncie prosumenta ewidencjonuje się ilości energii elektrycznej i wartości energii elektrycznej oraz wynikającą z nich wartość środków za energię elektryczną należną prosumentowi za energię elektryczną wprowadzoną do sieci (depozyt prosumentcki).

że tym najatrakcyjniejszym wsparciem może być zagwarantowanie dodatkowych ulg podatkowych czy zwolnień. Z takiego też rozwiązania skorzystał polski ustawodawca, przy czym nie można uznać, że przyjął on jedną i spójną strategię regulacyjną dla wszystkich podatków. W zależności od podatku podjęte zostały różne działania regulacyjne. W przypadku podatku dochodowego od osób fizycznych uznaje się, że rozliczenie energii elektrycznej na rzecz prosumenta generuje po jego stronie przysporzenie, które powinno być traktowane jako przychód podatkowy, ale tylko poprzez wyłączenie wynikające z ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych nie wpływa na wysokość zobowiązania podatkowego prosumenta³⁸. W przypadku podatku akcyzowego przewidziane zostało zwolnienie, tyle tylko, że w ustawie o OZE co dla niektórych organów podatkowych stanowi podstawę do odmowy korzystania z tego zwolnienia w ogóle – ustawa o OZE nie jest częścią prawa podatkowego, a w konsekwencji nie może wprowadzać odrębnych zwolnień. Natomiast w przypadku podatku od towarów i usług ustawodawca zaniechał jakiegokolwiek działania, pozostawiając kwestię rozliczenia prosumpcji zasadom ogólnym. Ustawodawca nie uwzględnił jednak orzeczenia TSUE, które w sposób istotny wpływa na postrzeganie prosumentów na gruncie VAT poprzez uznanie, że prosument bez względu na swój charakter przez sam fakt bycia prosumentem staje się również podatnikiem VAT.

To różnorakie podejście ustawodawcy do podatkowego ujęcia prosumpcji doprowadziło do tego, że w rzeczywistości system zachęt nie jest w pełni skuteczny. Nie jest możliwe wskazanie, czy to celowa strategia (różne zasady w zależności od podatku), czy może ta nieskuteczność jest następstwem niezamierzonym, wynikającym z czynników zewnętrznych – czy ustawodawca mógł przewidzieć, że organy podatkowe będą kontestowały zwolnienie podatkowe tylko dlatego, że pojawia się ono w ustawie niepodatkowej?

Należy mieć na uwadze, że samo prawidłowe zdefiniowanie problemu, wyznaczenie celu oraz środków do jego osiągnięcia, a także katalogu zachęt bez rzeczywistego i pełnego ich wdrożenia, prowadzi do tego, że działania w zakresie walki ze zmianami klimatu będą iluzoryczne. Zasady dotyczące rozliczenia prosumenta są skomplikowane i uzależnione od momentu przystąpienia do systemu, co samo w sobie już może stanowić barierę przystąpienia do tego systemu. Dlatego też tak istotne jest, żeby regulacje, które mają zachęcić do przystąpienia do tego systemu, były jasne i wiązały się z realnymi korzyściami. Analizując wdrożone rozwiązania podatkowe, można mieć co do tego wątpliwości – zachęty podatkowe w rzeczywistości są bardzo dyskusyjne. W konsekwencji należałoby uznać, że w ramach systemu OZE nie doszło do wykreowania oddzielnej polityki podatkowej, rozumianej jako spójny i ukierunkowany zestaw norm podatkowych, który miałaby stanowić istotny filar wsparcia rozwoju odnawialnych źródeł energii. Prawo podatkowe zostało sprowadzone do

³⁸ Zgodnie z art. 2 ust. 1 pkt 9 ustawy o PIT przepisów ustawy nie stosuje się do: przychodów wynikających z rozliczeń energii wytworzonej przez prosumenta energii odnawialnej, prosumenta zbiorowego energii odnawialnej i prosumenta wirtualnego energii odnawialnej, o których mowa w art. 4 ust. 11 pkt 2 ustawy z dnia 20 lutego 2015 r. o odnawialnych źródłach energii.

roli narzędzia realizacji obowiązków wynikających z prawa Unii Europejskiej, a nie współkreatora polityki wdrażania odnawialnych źródeł energii.

WYBRANE PROBLEMY ZWIĄZANE Z FUNKCJONOWANIEM PROSUMENTA NA GRUNCIE PODATKU OD TOWARÓW I USŁUG ORAZ PODATKU AKCYZOWEGO

Streszczenie

Podjętym przez autorkę problemem badawczym jest funkcjonowanie systemu zachęt przeznaczonych dla prosumentów. Celem opracowania jest weryfikacja hipotezy, że zaproponowany przez polskiego ustawodawcę system zachęt na rzecz prosumentów ma charakter iluzoryczny i może okazać się niewystarczający do osiągnięcia celów stawianych przez Unię Europejską. Przesłanką do podjęcia tematu badawczego była luka badawcza w tym zakresie. W oparciu o interpretacje indywidualne organów podatkowych oraz orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej przeanalizowane zostały regulacje podatku VAT oraz akcyzowego w kontekście funkcjonowania prosumentów. W wyniku analizy potwierdzone zostało, że zachodzi istotna rozbieżność pomiędzy rozwiązaniami normatywnymi a ich interpretacją dokonywaną przez organy podatkowe.

Słowa kluczowe: prosument, odnawialne źródła energii, *Fit for 55*, podatek akcyzowy, podatek VAT

SELECTED VAT AND EXCISE DUTY PROBLEMS REGARDING TO PROSUMER

Abstract

The author defines a research problem as functioning of the system of incentives intended for prosumers. The aim of the study is to verify the hypothesis that the system of incentives for prosumers proposed by the Polish legislator is illusory and may be insufficient to achieve the goals set by the European Union. The reason for taking up the research topic was the research gap in this area. Based on individual interpretations of tax authorities and case law of the Courts of Justice of the European Union, VAT and excise tax regulations were analyzed in the context of the functioning of prosumers. As a result of the analysis, it was confirmed that there is a significant discrepancy between the normative solutions and their interpretation by the tax authorities.

Keywords: prosumer, renewable energy sources, *Fit for 55*, excise tax, VAT

BIBLIOGRAFIA

- Bartosiewicz A. [w:] *VAT. Komentarz*, wyd. XVI, Warszawa 2022, art. 5.
- Budka B., *Prosument, prosument wirtualny i prosument zbiorowy energii elektrycznej – uwagi krytyczne*, „Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny” 2022, nr 2.
- Dyrektywa PE i Rady (UE) 2018/2001 z dnia 11 grudnia 2018 r. w sprawie promowania stosowania energii ze źródeł odnawialnych.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2023/2143 z dnia 18 października 2023 r. zmieniająca dyrektywę (UE) 2018/2001, rozporządzenie (UE) 2018/1999 i dyrektywę 98/70/WE w odniesieniu do promowania energii ze źródeł odnawialnych oraz uchylająca dyrektywę Rady (UE) 2015/652.
- Dubel A., Trela M., *Porównanie systemów wsparcia odnawialnych źródeł energii w Polsce: zielone certyfikaty vs system aukcyjnym, na przykładzie instalacji PV*, „Polityka Energetyczna” 2017, vol 20, nr 2.
- Gostomczyk W., *System aukcyjny jako nowy sposób wspierania OZE*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie” 2018, z. 3.
- Hoffman J., *Europejski Zielony Ład, prawo europejskie i Łużyce*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2022, nr 2.
- Interpretacja indywidualna Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 24 kwietnia 2023 r. o sygn. 0112-KDIL1-1.4012.21.2023.2.HW.
- Interpretacja indywidualna Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 28 sierpnia 2023 r. o sygn. 0114-KDIP4-1.4012.346.2023.1.RMA.
- Interpretacja indywidualna Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 30 maja 2023 r. o sygn. 0114-KDIP4-1.4012.164.2023.1.BS.
- Interpretacja indywidualna Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 5 stycznia 2023 r. o sygn. 0111-KDIB3-3.4013.258.2022.1.MAZ.
- Interpretacja indywidualna Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 2 grudnia 2022 r. o sygn. 0111-KDIB3-3.4013.227.2022.1.MK.
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów „Gotowi na 55”: osiągnięcie unijnego celu klimatycznego na 2030 r. w drodze do neutralności klimatycznej, COM(2021) 550 final, Bruksela, dnia 14.07.2021 r.
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów COM(2022) 230 final.
- Lewandowski M., *Czy prosument rozliczający energię elektryczną w systemie opustów jest podatnikiem podatku od towarów i usług?*, „Doradztwo Podatkowe – Biuletyn Instytutu Studiów Podatkowych” 2018, nr 2.

- Mielczarski W., *Odnawialne źródła energii jako element nowego zielonego ładu*, „Magazyn Polskiej Akademii Nauk” 2021, nr 1 (65).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/1056 z dnia 24 czerwca 2021 r. ustanawiające Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji, Dz. Urz. UE L 231/1 z 30.06.2021 r.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2021/1119 z dnia 30 czerwca 2021 r. w sprawie ustanowienia ram na potrzeby osiągnięcia neutralności klimatycznej i zmiany rozporządzeń (WE) nr 401/2009 i (UE) 2018/1999 (Europejskie prawo o klimacie), Dz. Urz. UE L 243/1 z 9.07.2021.
- Rozporządzenie Ministra Finansów, Funduszy i Polityki Regionalnej z dnia 28 czerwca 2021 r. w sprawie zwolnień od podatku akcyzowego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1178 z późn.).
- Ustawa z dnia 6 grudnia 2008 r. o podatku akcyzowym (Dz.U. z 2023 poz. 1542 ze zm.).
- Ustawa z 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (Dz.U. 2023 poz. 1598 ze zm.).
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 20 czerwca 2013 r. wydanego w sprawie C-219/12 Finanzamt Freistadt Rohrbach Urfahr przeciwko Unabhängiger Finanzsenat Außenstelle Linz przy udziale Thomasa Fuchsa.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 3 marca 1994 r. o sygn. C-16/93, R.J. Tolsma v. Inspecteur der Omzetbelasting Leeuwarden.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Rzeszowie z dnia 28 kwietnia 2016 r. o sygn. I SA/Rz 275/16.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 21 stycznia 2010 r., o sygn. III SA/Wa 1453/09.

Cytuj jako:

Fatyga-Wisniewska P., *Wybrane problemy związane z funkcjonowaniem prosumenta na gruncie podatku od towarów i usług oraz podatku akcyzowego*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2024, nr 1(80), s. 42–61 DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.03/p.fatyga-wisniewska

Cite as:

Fatyga-Wisniewska P. (2024). 'Selected VAT and Excise Duty Problems Regarding to Prosumer'. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 1(80), 42–61 DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.03/p.fatyga-wisniewska

THE RULE OF LAW CRISIS AND POLITICAL ECONOMY. THE CASE OF POLAND

DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.04/p.leszczyński

INTRODUCTION

The term “rule of law crisis” has been used by many scholars in recent years, especially regarding the situation in Poland and Hungary. The main manifestations of the rule of law crisis can be divided into: 1) paralyzing and capturing the Constitutional Tribunal, 2) subjecting the previously autonomous National Council of the Judiciary to the legislature and the Minister of Justice, 3) attempts to remove Supreme Court judges from their positions, politically motivated dismissals and appointments of courts presidents and vice-presidents as well as installing the unlawful bodies aimed at political control over judges 4) attempts to undermine the primacy of the EU law over domestic law (Anders and Lorenz, 2021; Bohle et al., 2023; Matczak, 2020; Pech, Wachowiec and Mazur, 2021; Sadurski, 2018).

The numerous violations of the rule of law principle have led to legal and political disputes between Poland and European Union. The definition of the rule of law in EU’s version includes following principles: “legality, implying a transparent, accountable, democratic and pluralistic process for enacting laws; legal certainty; prohibiting the arbitrary exercise of executive power; effective judicial protection by independent and impartial courts including access to justice; effective judicial review including respect for fundamental rights; separation of powers; and equality before the law” (European Commission, 2019; EU, Euratom, 2020). As the analysis conducted in this article show, virtually all of this rules have been violated in recent years in Poland in a systemic way.

¹ SGH Warsaw School of Economics, e-mail: pl61654@doktorant.sgh.waw.pl, ORCID: 0000-0001-9237-0962.

The legal-political dimension of the rule of law crisis cannot be separated from the socioeconomic realm. There has been vast literature regarding the legal and political aspects of the crisis (Ágh, 2018; Blokker, 2021; Matczak, 2020; Pech, 2022; Pech and Scheppele, 2017; Sadurski, 2019; Wiącek, 2021; Wyrzykowski, 2019). However, in the attempt to merge the rule of law crisis with the political economy aspects it is needed to search for different theoretical perspectives. One such perspective has been proposed by Sallai and Schnyder (2021), who claim that the rule of law violations breaking the public-private divide through systemic erosion of norms of equality before the law and the separation between state officials and interests of governing elite constitute a socioeconomic emanation of the rule of law crisis in the form of authoritarian capitalism (Sallai and Schnyder, 2021). Under such a system, interventions differ from those performed in other types of regimes with high involvement of public institutions, like in state capitalism, in terms of the way (compliant or non-compliant with the principle of the rule of law) and purpose (public good or elite interest) (Chen and Deakin, 2015; Sallai and Schnyder, 2021).

In a more general way, the rule of law as an institutional category has been analyzed by the representatives of New Institutional Economics (NIE). However, as is argued in this article, the role of rule of law as an engine of economic growth is just one way of looking at the problem while the political-economic dimension in reference to the concrete models of capitalism remains undertheorized. While NIE sees the rule of law as an engine of growth, applicable under various socio-political and cultural circumstances, CPE focuses on concrete objects like institutional comparative advantages which may differ under varieties of capitalism. Polish political economy type has been characterized as “dependent market economy” (Nölke and Vliegenthart 2009), “neoliberal variant of dependent capitalism” (Jasiecki, 2015), “embedded neoliberal” regime (Bohle and Greskovits, 2012), “developmental market economy” (Szabó, 2022) or “patchwork capitalism” (Rapacki et al., 2019). For the needs of this article, a dependent market economy (DME) term has been adopted. In such a regime, economic growth relies upon FDI inflows, allocated through decisions made by large foreign multinational corporations. The mass production of semi-standardized exports goods has been a pillar of the political economy regime in Poland and its V4 peers. Adoption of the DME perspective allows to scrutinize the problems for the FDI-led growth in Poland generated by the rule of law crisis.

Therefore, the aim of this paper is to present the interlinkages between the rule of law deterioration and the political economy landscape in Poland. The central question of this paper is “How the rule of law crisis has been interlinked with the evolution of the political economy regime type in Poland?” with the sub-question “Which elements of the rule of law, crucial in the socioeconomic context, have been violated or are in crisis?”. The article has exploratory character. The analysis is

mainly of a qualitative character with auxiliary role of quantitative data. Theoretically, the Comparative Political Economy (CPE) explanatory tools have been used with Comparative Capitalism (CC) approach in the first place. It is argued that the rule of law crisis together with a shift towards authoritarian capitalism have contributed to the preservation of the dependent market economy (DME) regime in the current form.

The article is structured as follows. To set the stage, in Section 2., the basic premises of the notion of the rule of law and its socioeconomic dimension as seen by the New Institutional Economics (NIE) and Comparative Political Economy (CPE) have been presented. In Section 3., the issues linked directly to the rule of law crisis have been elaborated with numerous examples of violations of this principle through introducing practices of authoritarian capitalism in Poland in recent years. Section 4. consists of the data review on changes within key aspects of socioeconomically understood rule of law: corruption, judicial independence and property rights in Poland in comparison to the countries of region in recent years. Finally, in Section 5. the discussion regarding the consequences of the rule of law crisis for the sustainability and perspectives of Polish FDI-led growth model of political economy regime has been conducted. Conclusions follow.

1. THE SOCIOECONOMIC DIMENSION OF THE RULE OF LAW

Considerations regarding rule of law can be traced back at least to ancient Greece and Rome (Canevaro, 2017; Stein, 2009; Tamanaha, 2004; Wexler and Irvine, 2006). Voices supporting the separation of power, equality of laws and conviction that officials and judges should be servants of the law were popular among influential philosophers, just to mention Aristotle (Barnes, 2017) or Cicero (Alonso, 2012). In the Middle Ages, law included three basic features: rationality, relationality, and religiosity (Akinwale, 2020). The idea of limiting arbitrariness of power had been present, however in slightly different form as King or Caesar were bounded by divine and natural law while authority of positive law was limited (Tamanaha, 2004; Valcke, 2012). In modern understanding, the two main premises of the rule of law principle can be defined as: 1) protection against tyranny in pre-liberal version and 2) securing qualities of legality in liberal version (Tamanaha, 2002). The solution put forward as an example of near ideal-type of liberal rule of law has been devised and implemented by Founding Fathers who, troubled by the dilemma of how to reconcile elected governments with personal freedom including private property protection and inspired by the European classical liberalism, proposed three mechanisms: 1) representative democracy, 2) vertical and horizontal separation of powers, and 3) judicial control of legislation (Justyński, 1988; Tamanaha, 2004).

After World War II the dynamic evolution of the meaning of the rule of law in Europe occurred in parallel to political and socioeconomic developments like emergence of the welfare state or acceleration of globalization. These processes have contributed to the greater inclusion of socioeconomic categories like solidarity, equitable justice or dispute resolutions (Beatty, 2004; Fallon, 1997). These rules are central to a discussion on how rule of law might affect the socioeconomic realm and how the rule of law, from a purely legal notion, can become the institutional vehicle of growth and a principle deeply embedded within socioeconomic structures.

The inspiration for using the term “socioeconomic” in relation to the rule of law in this article is derived from the Polanyian (2010) approach, meaning that economic system with market and its institutions are all embedded in a social system and seen as “fully social institutions, reflecting a complex alchemy of politics, culture and ideology” (Krippner, 2001, p. 782). This theoretical statement will be exploited in this section to compare the institutional sense of the rule of law as seen through the lens of the New Institutional Economics (NIE) and Comparative Capitalism (CC) approaches.

The achievements of NIE have been built upon the conviction that institutions, understood as formal and informal rules serve as the mechanism of selection which type of social interaction is promoted and which one deterred (North, 1990). In this thread, factors influencing the long-term growth rate, such as capital accumulation, employment or productivity, largely depend on more fundamental factors, namely institutions (Balcerowicz and Rzońca, 2015). In general, inclusive political institutions are much better than extractive ones (Acemoglu and Robinson, 2012).

The strong link between income and the rule of law may suggest several interpretations (Gutmann and Voigt, 2018): 1) the rule of law is the driver of long-term economic development; this explanation is consistent with the thesis about the special role of inclusive political institutions (Acemoglu and Robinson, 2012), 2) long-term economic development is the factor driving the increase in the level of the rule of law, which is observed, for example, by a decrease in the level of corruption in public sector in the situation of growth and general increase of institutional quality (Arslan, 2010; Gundlach and Paldam, 2009); this view is consistent with the modernization hypothesis (Lipset, 1959), 3) income and the rule of law may have common determinants, including, for example, education that favors the improvement of the institutional environment and economic growth (Glaeser et al., 2004).

The main channels through which rule of law influences growth and investments are property rights and contract enforcement (Acemoglu and Johnson, 2005; Haggard et al., 2008). It is argued that the rule of law, next to the initial life expectancy, the investment rate, international openness and good trading conditions has a most significant positive impact on growth (Barro, 1996, 2016; Przeworski et al., 2000). At the same time, it should be noted that correlation between political and economic

institutions' impact on economic outcomes is two-way, i.e., loose monetary policy can erode rule of law (Hartwell, 2018; Koyama and Johnson, 2015). The institutional character of the rule of law, popularized by NIE enables for creation of the list of main components of the socioeconomically understood rule of law, which are presented below.

Table 1. Components of the rule of law important for economic growth, investments and FDI inflows

Components	Examples in literature
Property rights; Security and enforceability of contracts; Low risk of expropriation	Acemoglu et al., (2001); Acemoglu and Johnson (2005); Ali et al. (2022); Anderson and Grewell (1999); Clague et al. (1999); Dam (2007); Djankov et al. (2003); Haggard and Tiede (2011); Haydaroglu (2015); Johnson et al. (2002); Knack and Keefer (1995); North (1990)
Law and order (i.e., personal security and low levels of crime and violence)	Barro (2013); Bodea and Elbadawi (2008); Buvinic and Morrison (1999); Diallo (2018); Glaeser et al. (2016); Haggard and Tiede (2011); Martin et al. (2008); Mueller (2013)
Separation of powers; Limits on arbitrariness of executive; Independent, predictable, accessible and effective judiciary	Acemoglu et al. (2005); Biglaiser and Staats (2010); Dam (2006); Fuchs and Herold (2011); Glowacki et al. (2021); Henisz (2000); Jensen (2008); Kapopoulos and Rizos (2023); Lorenzani and Lucidi (2014); Voigt, Gutmann and Feld (2015)
Legal certainty	Acemoglu et al. (2005); Ginting et al. (2017); Glowacki et al. (2021); Gwiazdowski (2023); Mętrak (2020); Portuese et al. (2017); Taduri (2021)
Absence of corruption, presence of anti-corruption regulations and prevention of state capture	Cieślík and Goczek (2018); d'Agostino et al. (2016); Gründler and Potrafke, (2019); Hellman et al. (2003); Hodge et al., (2011); Liu and Zhang, (2021); Mauro (1995)
Non-discrimination and equality before the law	Acemoglu et al. (2005); Acemoglu and Robinson (2012); Acemoglu and Woltitzky (2020); Coatsworth (2008); Jansen (2002); North et al. (2009)
Government effectiveness, stability, openness and accountability	Busse and Hefeker (2007); Eldomiatty et al. (2023); Jensen (2006); Liu and Zhang (2021); Naudé and Krugell (2007)

Source: own elaboration.

Despite the usefulness of the NIE proposals, they are not sufficient to present the full meaning of the rule of law in the socioeconomic realm, because factors mentioned above play a different role in different circumstances. For example, in developing countries and those undergoing economic transition, the “law and order” aspects of the rule of law, especially lack of violence and personal security are crucial (Haggard and Tiede, 2011; North et al., 2009). In those countries, property rights, limits of arbitrariness of executive power and corruption are not strongly correlated with the

“law and order” features (Haggard and Tiede, 2011). On the other hand, in developed countries the relationship between corruption and property rights was much stronger while the risk of expropriation was correlated with the effectiveness of restrictions on executive power, the independence of judiciary and subjective indicators of corruption (Haggard et al., 2008). The heterogeneity of the rule of law catalogue invites to look at the problem also from a different theoretical angle. This will be done on the basis of achievements of Comparative Political Economy (CPE) as it offers tools for tracking more specific areas of analysis. Secondly, the abundance of CPE literature regarding the varieties of institutional settings of political economy in the countries of Central and Eastern Europe (CEE) allows to provide a more resilient approach to events happening there.

Early CPE literature was mostly concentrated around three broader topics: 1) national models of capitalism, 2) post-Fordist production regimes and 3) political economy of wage restraint and macroeconomic policy referred to as neo-corporatism (Baccaro and Pontusson, 2018; Clift, 2021; Menz, 2017; Shonfield, 1965). Contemporarily, three generations of Comparative Capitalism (CC), stemming from institutional and supply-side approach together with more macroeconomic-oriented and demand-side Growth Model (GM) constitute the most vivid streams of CPE (Nölke, 2023). As regards CC, the most influential approach has been Varieties of Capitalism (VoC) and among the most significant achievements within VoC has been work of Hall and Soskice (2001), who introduced the dichotomy of liberal market economies (LMEs) and coordinated market economies (CMEs). The vast literature of the VoC research program provided plentiful proposals looking beyond this binary approach but with the comparative institutional advantage remaining the basic analytical unit (Amable, 2003; Bohle and Greskovits, 2012; Coates, 2005; Drahokoupil and Myant, 2015).

Poland, alongside other states from Visegrad Group (V4) has been defined as “dependent market economy” (Nölke and Vliegthart, 2009). The main comparative institutional advantage of the dependent market economies (DMEs) is that they are an assembly platforms for semi-standardized goods produced under control of multinational corporations (MNCs), on the contrary to LMEs and CMEs run by, respectively, radical and incremental innovation (Nölke and Vliegthart, 2009, p. 679). Dependency is being experienced mainly within most crucial areas like finance, governance, labor market as well as innovation and education systems.

Classic VoC omitted rule of law and property rights protection, taking them for granted (Hall and Soskice, 2001). However, while applying this approach to ECE countries, Drahokoupil and Myant (2010) took it into account as corruption and “clientelistic networks” were still a common phenomenon in the region after economic transition. In their classification (Drahokoupil and Myant, 2015, pp. 155–171), Poland, together

with Czechia and Slovakia has been placed in a category of “FDI-based (second-rank) market economies”, characterized by democratic political systems, integration into the EU, stable business environment and “export structures increasingly built around [highly-processed] manufactured goods produced by foreign-owned MNCs”. In general, Poland has been considered as a representative of the same variety of dependent capitalism as three remaining V4 countries (Nölke and Vliegenthart, 2009).

The strong rule of law has an impact on the type of investments which are attracted. In Polanyian sense, it can be stated that the type of FDIs located in a given country is a derivative of the level of embeddedness of the rule of law principle. Taking into account that the quality of inflows might be different, the more comprehensive rule of law environment might attract “better”, meaning more advanced, FDI (Roth, 2022). For example, investment in intellectual property requires certain property rights guarantees and as empirical research shows, an increase in the strength of patent protection, trademark and copyright protections increases FDI (Brander et al., 2017). Similarly, investments in modern manufacturing require relatively wider scope of the rule of law and stability of business environment (Drahokoupil and Myant, 2010, 2015). Therefore, FDI-based countries with complex manufactured goods produced on export as a key source of growth ought to secure a stable business environment with high confidence of investors’ rights. On the contrary, the rule of law crisis that has been happening in recent years in Poland constitutes a major threat to the country’s economic model, especially if the ambition was to attract more advanced FDIs.

The main reason of why the rule of law crisis poses risk for the continuation of the FDI-based growth in Poland is that it is accompanied by the shift towards authoritarian capitalism. State intervention, to be considered authoritarian, has to break the public-private divide by violating norms of equality before the law (self-limitation) and the separation between state officials and interests of governing elite (state autonomy) (Sallai and Schnyder, 2021). Thus, interventions in authoritarian capitalism differs from those performed in other types of regimes with high involvement of public institutions, like in state capitalism, in terms of the way (compliant or non-compliant with the principle of the rule of law) and purpose (public good or elite interest) (Chen and Deakin, 2015; Sallai and Schnyder, 2021). Sallai and Schnyder (2021) identify four main mechanisms of transmission such violations from political to economic sphere: 1) creation of state dependence of economic actors, 2) attack on economic pluralism in order to tie economic elite’s interest with the governing elite’s interest, 3) use of state institutions and mechanisms for realizing the governing elite’s interests and 4) authoritarian shareholding. In relation to the Hungarian and Polish situation, Szanyi (2016, 2019) stated that governments in these countries have been using state ownership to replace important systemic elements of the market economy with statist policies, impairing the rule of law, security of property rights and market competition.

To put it simply, the authoritarian capitalism is the hybrid of a capitalist economy with the absence or erosion of democracy, rule of law and civil liberties (Kinderman, 2021). Such a system does not necessarily constitute a hostile environment for business. However, it increases the risk of operations. Two intertwined and risk-elevating from the foreign business perspective issues has occurred in Poland: 1) disregard for the rule of law (Bugarcic and Kuhelj, 2018; Sallai and Schnyder, 2021) and 2) desire to entrench political rule (Sallai et al., 2023). In the next sections, the examples of these two types of risks for FDI inflows together with empirical data regarding deterioration of situation within key, from the socioeconomic point of view, aspects of rule of law, have been presented.

2. RULE OF LAW IN CRISIS. WHAT HAPPENED?

The term “rule of law crisis” has been used by many scholars in recent years with the most vivid examples of it seen in Poland and Hungary (Ágh, 2018; Bard and Kochenov, 2018; Blokker, 2021; Matczak, 2020; Pech, 2022; Pech and Scheppele, 2017; Sadurski, 2019; Wiącek, 2021; Wyrzykowski, 2019). The main manifestations of Polish rule of law crisis can be divided into: 1) paralyzing and capturing the CT, 2) subjecting the previously autonomous NCJ to the legislature and the Minister of Justice, 3) attempts to remove Supreme Court judges from their positions, politically motivated dismissals and appointments of court presidents and vice-presidents as well as installing the unlawful bodies aimed at political control over judges 4) attempts to undermine the primacy of the EU law over domestic law (Anders and Lorenz, 2021; Bohle et al., 2023; Matczak, 2020; Pech et al., 2021; Sadurski, 2018).

As presented above, the legal-political dimension of the rule of law crisis affecting constitutional and judicial realms has been visible and analyzed in a complex way by many scholars. However, it should be noted that the economic consequences of all this activities have not been negligible, just to mention the fact that due to lack of addressing the EC recommendations and ECJ rulings, Poland’s part of the funds available via The Recovery and Resilience Facility (RRF), the pan-EU instrument aimed at combating the socioeconomic consequences of COVID-19 pandemic have been blocked which cost the country 1 percentage point of GDP per year (Gniazdowski et al., 2021).

In terms of changes introduced within political economy domain, reducing the field of real market economy, creating monopolies or oligopolies, presence of rent-seeking business elite gaining profits and entangled with political class, state capture and predatory nationalization are typical tools in authoritarian capitalism (Kinderman, 2021). All these measures, and many more, have been exploited in Poland including:

1) “repolonization” policy realized with deliberate reduction of private sector by nationalizations and quasi-nationalizations, including in strategic sectors like energy and banking in order to create “national champions” (Błaszczyk, 2016; Bałtowski and Kozarzewski, 2016; Toplišek, 2020), 2) the hybridization of the economy with unclear interdependencies between state-owned subsidiaries and authoritarian clientelism based on creation of quasi-oligarchical networks linking political and corporate power under ruling party patronage (Jasiecki, 2017, 2019; Markowski, 2019; Zgut, 2022), 3) the “grand corruption” resembling “crony capitalism” practices (when rule of law is dominated by political ties) like packing of SOEs, civil service and business institutions with political loyalists rather than experts; creating funds, agencies and foundations dependent on the state but outside of civil control over financial disbursement and activities of such entities; against the backdrop of undermining rule of law and political competition, the contradictory goals of rent-seeking and use SOEs for private gains has been common (Balcerowicz, 2016; Bałtowski and Kozarzewski, 2022; Kopińska, 2018; Makowski, 2020; Paczocha, 2018; Piątek, 2023), 4) weakening capital market and the role of minority shareholders; state unilaterally deciding on the dividend policy; introducing provisions favoring state owner in companies’ statutes like lifting caps on voting rights and exercising the dominant shareholder position (Bałtowski and Kozarzewski, 2022; Bohle et al., 2022), 5) reducing media independency and concentration of media market; i.e., by using state-controlled PKN Orlen, with CEO being close political ally of the leader of ruling party, to purchase the Polska Press media organisation from the German private owner resulting in controlling network of Polish regional newspapers, local magazines and online portals with an outreach of 17 million users (Banaśiński and Rojszczak, 2022; Zgut, 2022); exploiting the momentum of social acceptance for bigger role of state during COVID-19 pandemic to undermine media independency, i.e., attempts to eliminate the biggest private television perceived as government-skeptical, owned by US Discovery Group by restricting foreign investors from outside the European Economic Area to hold no more than 49% ownership in Polish media companies (Bohle et al., 2022); calibrating the state advertisement spending to subsidize government-friendly media with ministerial and SOEs money without economic justification while omitting media unfavorable to the government (Kowalski, 2021), 6) attempts to weaken labor bargaining power during COVID-19 pandemic (Bohle et al., 2022), 7) chaos, lack of open and transparent procedures and ineffective management of public funds from the COVID-19 Response Fund which were used inappropriately to fund political aims of government (Supreme Audit Office, 2023), 8) socioeconomic populism with large-scale spending programmes, chaotic tax system changes and a freeze on energy tariffs led to the huge general government deficit which together with deterioration in transparency of public finances may mean that the actual deficit is higher than officially reported (Dąbrowski, 2023), 9) exploiting

the legislative package addressing the consequences of the COVID-19 to amend the 2015 Act on the Control of Certain Investments and introducing the new screening system with broader scope of transactions and activities subject to review (Zielińska-Eisen and Wiliński, 2023), 10) reducing of the role of local governments and vertical coordination of the economy and other areas of social life (i.e., social policy, housing, civil society, environmental protection) and putting them in the hands of central government (Jasiecki, 2019), 11) an attempt to use state-owned Polish Post, which is under the control of the Minister of State Assets, to unconstitutionally deprive the National Electoral Commission of the powers to conduct the presidential elections in 2020, combined with the replacement of the chief executive of state-owned Polish Post by the then deputy minister of national defense, sent to this section to more “effectively” manage the electoral process (Kowalska, 2023; Skwarka, 2021), 12) strong politicization of the National Bank of Poland (NBP), i.e., buying bonds from banks controlled by the State Treasury immediately after these banks bought debt securities from the Ministry of Finance to support the fiscal capacity of government (Michalski, 2022). Changes in economic management, anti-market expansion of the state and systemic undermines of the rule of law have been noted by business organizations in Poland which highlighted that such shift increases uncertainty and cost of doing business (Jasiecki, 2017).

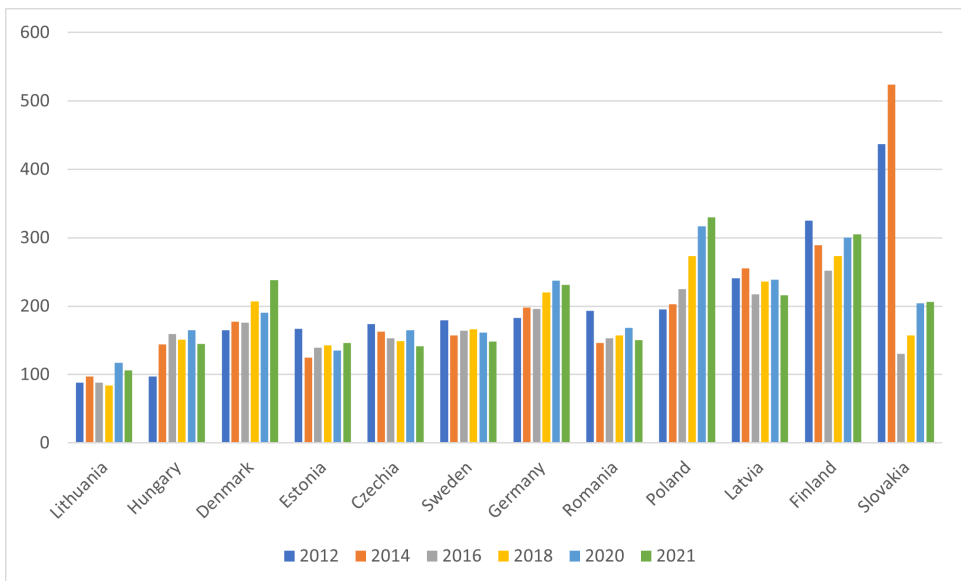
However, the atmosphere of political polarization and legal dualism contributes to the continuation of problems with compliance to the law even after Law and Justice handed power to the new “democratic” coalition. The political battles over the legal status of the main public broadcaster (TVP) show that political conflict and systemic erosion of the rule of law will take their tolls in many years to come (Reuters).

3. RULE OF LAW IN CRISIS. THE SELECTED DATA REVIEW

To supplement the examples from previous section with aggregated data, selected indices and indicators have been analyzed. As shown in previous sections, the rule of law is made up of various dimensions that are not necessarily highly correlated, so in order to show the state of the “rule of law de facto” it is useful to look at the aggregate indices, but also those which measure concrete components (Voigt, 2012). Following indices have been chosen: 1) EU Justice Scoreboard (EUJS) and Special Eurobarometer results to present the efficiency, independence of judiciary and public trust in it, 2) Transparency International’s Perception of Corruption Index (CPI) to present data on corruption and 3) International Property Rights Index (IPRI) to present the data on property rights. Polish results have been compared to the Scandinavian EU members which are champions of the rule of law, Germany as the biggest EU economy and key economic partner of Poland and ECE countries.

The EUJS presents the data on the functioning of judicial systems in terms of 1) efficiency, 2) quality and 3) independence. Below, the selected data on “efficiency” and “independence” has been presented; in terms of “efficiency” it is the time needed to resolve litigious civil and commercial cases which concern disputes between parties, e.g., disputes about contracts and in terms of “judicial independence”, judicial independence perceived by companies and effectiveness of investment protection have been chosen. As presented on the chart below, the biggest increase in the length of time needed to resolve litigious and commercial has taken place in Poland (69,2%), Hungary (49,5%) and Denmark (44,2%).

Chart 1. Time needed to resolve litigious and commercial cases in selected EU countries in 2012–2021 in first instance (in days)*

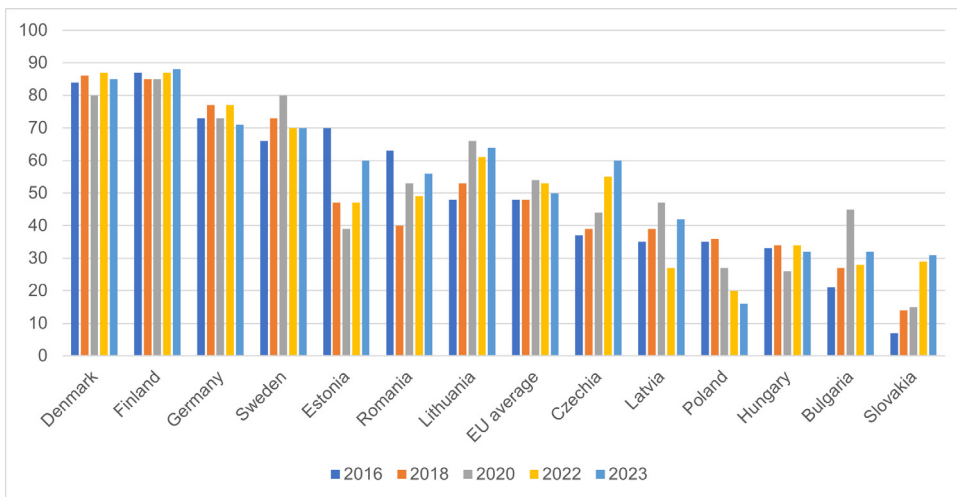
Source: own elaboration based on the EU Justice Scoreboard data: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/eu-justice-scoreboard_en#scoreboards (access: 20.11.2023).

* Pending cases include all instances in Czechia and, up to 2016, in Slovakia.

As regards Eurobarometer, consecutive editions of the survey have been conducted among businesses employing 1 or more persons in Manufacturing, Industry, Retail and Services. The data can be analyzed for the years 2016–2023 as earlier European Commission had been using the World Economic Forum data on perceived judicial independence (European Commission, 2016).

Chart 2. Trust in judicial independence among companies in selected in EU countries (sum of answers “very good” and “fairly good” to the question “From what you know, how would you rate the justice system in (THIS COUNTRY) in terms of the independence of courts and judges?”)

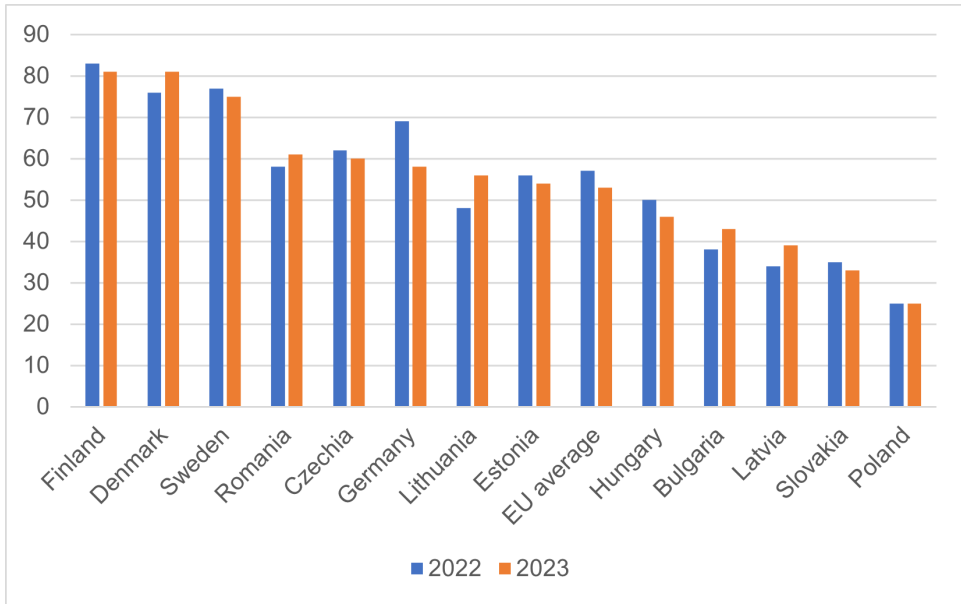

Source: own elaboration based on the data from Flash Eurobarometer (436, 462, 484, 504, 520): https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/eu-justice-scoreboard_en#surveys (access: 18.11.2023).

Between the 2016 and 2023, the biggest decline in positive assessment of the independence of the judiciary, of a 19 percentage points has been noted in Poland with 10 p.p. drop in Estonia in the second place, while in Czechia and Slovakia there have been increase of a respectively 23 and 24 p.p. and a minimum decrease of a 1 p.p. occurred in Hungary. In 2023, conviction that judiciary is independent was shared by only 16% of surveyed companies in Poland, well below the EU average at the level of 50%.

Another striking results are provided by the answers to the question of whether investments are sufficiently protected by law and courts, an indicator which has been introduced from 2022 edition (European Commission, 2022). Only 25% of companies surveyed in Poland in 2023 confirmed such confidence while the EU average was 53% with 60% in Czechia, 46% in Hungary and 33% in Slovakia. As much as 53% of respondents in Poland stated that the problem was interference or pressure from government and politicians, 44% answered that the status and position of judges do not sufficiently guarantee their independence and 42% expressed the opinion that the problem was the interference or pressure from economic or other specific interests (European Commission, 2023).

Chart 3. Percentage of trust that investments are protected among companies as answers to the question “To what extent are you confident that your investments are protected by the law and courts in your country if something goes wrong?” (sum of answers “very confident” and “fairly confident”)

Source: own elaboration based on the data from Flash Eurobarometer (504, 520): https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/eu-justice-scoreboard_en#surveys (access: 18.11.2023).

To present the situation in terms of corruption, the Transparency International’s Perception of Corruption Index (CPI) has been chosen. Although it has found its critics (Baumann, 2020; Budsaratragoon and Jitmaneroj, 2020; De Maria, 2008), it has been widely and successfully used as the data has been comparable since 2012, enabling scholars to efficiently differentiate the level of corruption between countries (Alvarez-Diaz et al., 2018; Christos et al., 2018; Gründler and Potrafke, 2019; Ulman and Bujanca, 2014; Zouaoui, Al Quadah and Ben Arab, 2017).

Aspects covered by the CPI regard the corruption in public sector, i.e., bribery, diversion of public funds, prevalence of officials using public office for private gain without consequences or state capture (Transparency International, 2022). Between 2015 and 2022, the decline in Poland amounted to 8 points.

Table 2. Transparency International's Perception of Corruption Index (CPI)

Country/Year	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Denmark	90	91	92	91	90	88	88	87	88	88	90
Finland	90	89	89	90	89	85	85	86	85	88	87
Sweden	88	89	87	89	88	84	85	85	85	85	83
Germany	79	78	79	81	81	81	80	80	80	80	79
Estonia	64	68	69	70	70	71	73	74	75	74	74
Poland	58	60	61	63	62	60	60	56	56	56	55
Hungary	55	54	54	51	48	45	46	44	44	43	42
Lithuania	54	57	58	59	59	59	59	60	60	61	62
Czechia	49	48	51	56	55	57	59	56	54	54	56
Latvia	49	53	55	56	57	58	58	56	57	59	59
Slovakia	46	47	50	51	51	50	50	50	49	52	53
Romania	44	43	43	46	48	48	47	44	44	45	46
Bulgaria	41	41	43	41	41	43	42	43	44	42	43

Source: Transparency International's data: <https://www.transparency.org/en/cpi/2022> (access: 20.11.2023).

The last tool is the International Property Rights Index (IPRI), to present the data on property rights. IPRI has been used by many scholars (Ali et al., 2022; Benli, 2022; Haydaroglu, 2015; Eberhart et al., 2022; Ridley and Nelson, 2022). Among main advantages of this measure are its comprehensive character and direct focus on property rights (Ouattara and Standaert, 2020). IPRI, prepared by the Property Rights Alliance (PRA) was first published in 2007 and consists of three most important pillars and 11 variables associated with them aimed at presenting both the de jure and de facto property rights: 1) Legal and Political Environment (LP) consists of “Judicial Independence”, “Rule of Law”, “Political Stability” and “Control of Corruption”, 2) Physical Property Rights (PPR) consists of “Protection of Physical Property Rights”, “Registering Process” and “Access to Financing” and 3) Intellectual Property Rights (IPR) consists of “Protection of Intellectual Property Rights”, “Patent Protection”, “Trademark Protection” and “Copyright Protection” (PRA, 2023). IPRI's 2023 sample set represents 125 countries covering 93% of the world population, and 98% of the world GDP (PRA, 2023).

Among 13 compared countries, between 2012 and 2023 four (Czechia, Lithuania, Latvia and Romania) improved their results while seven (Finland, Sweden, Denmark, Hungary, Slovakia, Poland and Bulgaria) experienced the decrease. The biggest drop has been noted in cases of Hungary, Sweden and Poland, respectively 1, 0.7 and 0.6 points.

Table 3. The results of selected countries in the International Property Rights Index (IPRI) for the period 2012–2023

Country/Year	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Finland	8,6	8,6	8,5	8,3	8,4	8,6	8,7	8,7	8,7	8,1	8,2	8,1
Sweden	8,5	8,4	8,3	8	8,1	8,6	8,4	8,3	8,2	7,8	7,6	7,8
Denmark	8,3	8	7,9	7,9	7,9	8,2	8,2	8,2	8,2	7,9	7,8	7,8
Germany	7,7	7,7	7,8	7,6	7,7	8	7,9	7,9	7,7	7,4	7,5	7,7
Estonia	6,7	6,7	no data	6,6	6,8	7,2	7,2	7,2	7,2	6,9	6,7	no data
Czechia	6,4	6,5	6,5	6,3	6,5	6,9	7	7	7	6,7	6,4	6,6
Hungary	6,4	6,3	6,1	5,8	5,7	6	6,1	6,2	6,3	6	5,4	5,4
Slovakia	6,3	6,3	6,2	5,9	6	6,3	6,3	6,4	6,4	6,1	5,7	5,9
Poland	6,1	6,2	6,1	5,9	5,9	6,4	6,1	6	5,7	5,5	5,4	5,5
Lithuania	6	6	6,1	5,9	6	5,9	6,4	6,5	6,5	6,4	6	6,4
Latvia	5,6	5,7	no data	5,5	5,7	5,3	5,7	5,9	6	6,3	5,9	6,2
Romania	5,4	5,3	5,3	5,3	5,5	5	5,8	6	5,9	6	5,5	5,8
Bulgaria	5,4	5,5	5,3	4,9	5	4,8	5,4	5,6	5,7	5,6	5	5,1

Source: own elaboration based on the Property Rights Alliance data: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org> (access: 22.11.2023).

To look at the case of Poland in a more detailed way, out of 10 indicators (data for “trademark protection” have been available just from 2021), in 2023 in comparison to the 2012 there has been a decrease in 8; worse results have been noted in 3 out of 4 pillars of the “Legal and Political Environment” (LP) category: “Judicial independence”, “Rule of Law” and “Political Stability” with slight increase in “Control of Corruption” (between 2015 and 2023 there has been no change in this area). As regards the “Physical Property Rights” (PPR) category, in two aspects, namely “Perception of Physical Property Protection” and “Registering Process” there has been

a major decline and in the category of “Intellectual Protection Rights” the biggest decrease has been noted within “Patent Protection”.

Table 4. Scores of Poland in categories of International Property Rights Index in 2012–2023

Category/Year	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Judicial Independence (LP)	6,2	6,1	5,8	5,2	5,3	4,6	3,7	3	2,8	2,8	2,7	4,5
Rule of Law (LP)	6,4	6,5	6,5	6,6	6,6	6,6	6,4	5,9	5,9	5,9	6,1	5,9
Political Stability (LP)	7	7,2	7,1	6,9	6,7	6,8	6,2	6,4	6,4	6,2	6,3	6,1
Control of Corruption (LP)	5,9	6	6,2	6,1	6,2	6,2	6,5	6,5	6,3	6,2	6,3	6,1
Perception of Physical Property Protection (PPR)	6,5	6,2	6,1	5,9	5,5	5,4	5,1	4,9	5,1	5,1	5,1	5,1
Registering Process (PPR)	6,9	8,2	8,4	8,9	8,9	8,9	8,9	8,9	5,7	5,7	4,9	5
Access to Financing (PPR)	3,9	3,6	3,6	2,7	2,7	5,6	5,4	5,4	5,5	4,9	4,9	4,9
Perception of IP Protection (IPR)	5,3	5,2	5,2	4,6	4,9	5,1	5,1	5	5,2	5,2	5,2	5,2
Patent Protection (IPR)	8,4	8,4	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0	6,3	6,3	6,3
Copyright Protection (IPR)	4,6	4,7	4,7	4,9	4,9	5,2	5,2	5,4	5,4	5,4	6,4	4,5
Trademark Protection (IPR)	No data	No data	No data	No data	No data	No data	No data	No data	No data	6,9	6,9	6,9

Source: own elaboration based on the Property Rights Alliance data: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org> (access: 22.11.2023).

The analysis conducted in this section provides an answer to the sub-question of the main research questions of this paper, namely “Which elements of the rule of law, crucial in the socioeconomic context, have been violated or are in crisis?”. As shown above, Poland has suffered decline in regard to the most important from the

socioeconomic perspective components: 1) efficiency and perceived independence of judiciary, 2) property rights and 3) corruption. Importantly, the results indicate that there has been not only deterioration in comparison with the situation in Poland from before 2015, but also in comparison with other countries, including those from ECE.

5. DISCUSSION. THE CONSEQUENCES OF THE RULE OF LAW CRISIS FOR THE POLISH POLITICAL ECONOMY REGIME

DMEs countries are characterized by mutually reinforcing FDI and exports. The changes observed in the global economy in recent years strengthen the traditional advantages of Poland such as a favorable geographical location, a large internal market, a qualified workforce and diversification (EY, 2023; PKO BP, 2023). However, there are reasons to think that the rule of law crisis poses risks for the sustainability of FDI-led growth in Poland in its known form. As Szanyi (2019) claims, the exhaustion of FDI-led growth models has paved way for the emergence of illiberal patronage states in Hungary and Poland. But what this could mean? The negative assessment of the situation within the rule of law in Poland is visible in surveys among representatives of foreign businesses, including those originating in the most important trade and economic partner of Poland. More than half (53,2%) of companies surveyed by the Polish-German Chamber of Industry and Commerce (AHK, 2023) stated that “framework conditions of economic policy” is the threat to the company’s economic development in the next 12 months, almost half (45%) indicated “legal certainty” in this regard while more than one fifth (21,8%) pointed out the “preferences for the national companies”.

The hostile investment environment is disturbing in the context of “middle-income trap” which has been discussed as one of main challenges facing Poland (Heller and Warzała, 2018). Since Poland has significantly surpassed the threshold of the income per capita characterizing countries caught in a middle-income trap, the case here is rather based on a presumption that relatively low innovativeness of the economy poses risks for further convergence by diminishing perspectives of dynamic economic growth. The main factor contributing to the state’s falling into the middle-income trap is the outdated structure of the economy, where sectors based on knowledge and new technologies play a relatively small role, in contrast to low-productivity sectors (Eichengreen et al., 2012; Garrett, 2004; Kharas and Kohli, 2011). In Poland it was perceived as a combination of institutional failure and prevalence of negative features of FDI-led growth like low-wage and low- or middle-tech standardized manufacturing, with limited capacity to shift from low-cost labour and resource-driven to productivity-driven growth. For example, in 2018, the share of advanced technology goods in

Polish exports was only 8.4%, with the average of EU countries at the level of 17.9%, and in the case of leading European economies about 20% (Raszka and Smyk, 2020). The middle-income trap has been addressed (2017) in the “Strategy for Responsible Development until 2020 (with a perspective until 2030)”, the document defining directions of economic development priorities for Poland.

Continuation of growth based on export boosted by undervaluation of national currency is reaching its limits, the next step in the convergence process should be based on increasing efficiency and competitiveness through investments in innovations and new technologies (Dingemans, 2016). However, Poland is still characterized by comparative advantages in rather low or medium-low technical goods, relatively low share of high-tech products in export, low expenditures on R&D and, therefore, preservation of its position as a centre of European final manufacturing process rather than innovation hub (Heller and Warząła, 2018). Certain weaknesses of the business environment, including corruption, weak legislation or poor property rights discourage innovation-based growth (Demeubayeva, 2023).

As the data in Table 5. shows, against the background of the EU, Poland is still far behind in terms of labour productivity and cost as well as spending on research and development and patents applications. Moreover, even among the V4 countries, Poland is not a leader.

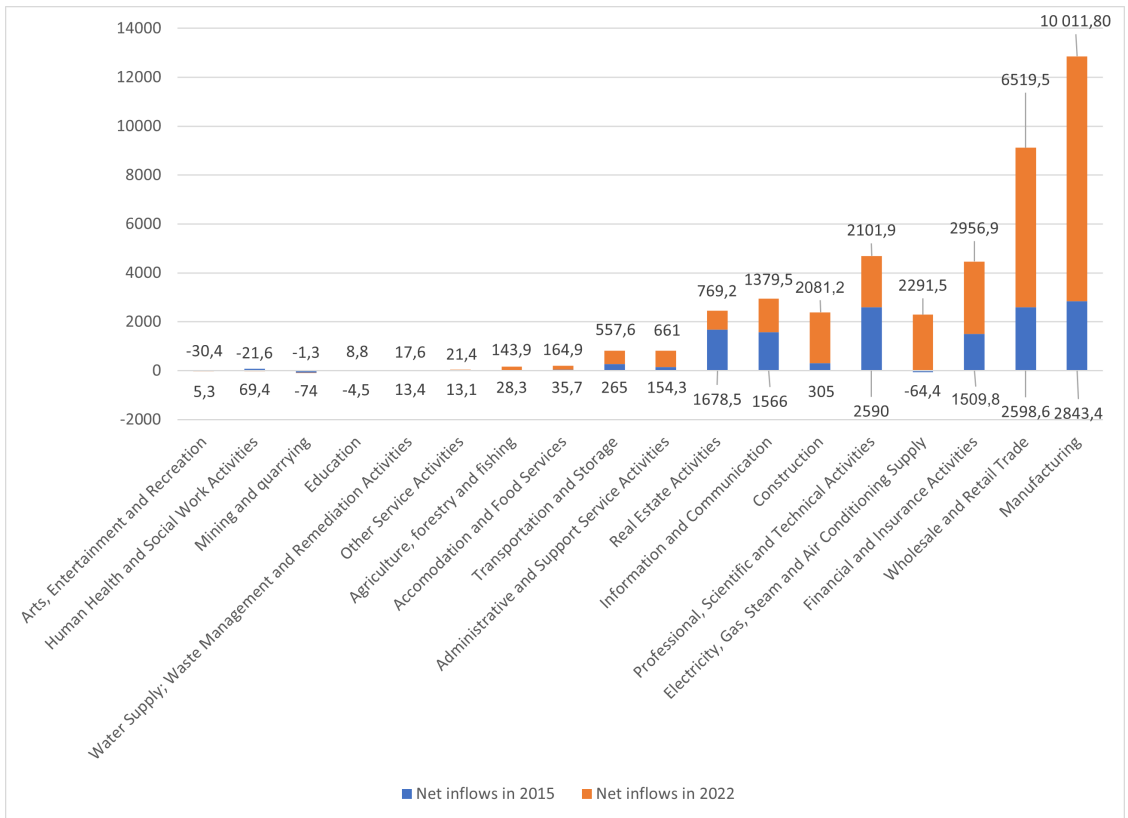
Table 5. Labour productivity and cost, R&D spending, Global Innovation Index positions and patents applications in Poland, V4 and EU

Unit	Labour productivity per hour worked (2022)	Labour cost per hour in euro (2022)	R&D spending as percentage of GDP (2022)	Global Innovation Index position (out of 132 classified countries in 2023)	Patents applications per million inhabitants (2022)
EU-27	100	30,5	2,23	-	151
Poland	67,1	12,5	1,46	41	16
Czechia	76,7	16,4	1,96	31	21
Hungary	69,5	10,7	1,39	35	11
Slovakia	75,9	15,6	0,98	45	9

Sources: data on productivity derived from Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tesem160/default/bar?lang=en> (access: 28.12.2023); data on labour cost derived from Eurostat: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lc_lci_lev__custom_9143685/default/table?lang=en (access: 28.12.2023); data on R&D spending derived from Eurostat: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/rd_e_gerdtot__custom_9143517/default/table?lang=en (access: 28.12.2023); data on patents derived from European Patent Office: <https://report-archive.epo.org/about-us/annual-reports-statistics/statistics/2022.html> (access: 28.12.2023).

In terms of sectoral FDI inflows to Poland, between 2015 and 2022 nominal volumes of inflows in the categories of “Information and Communication”, “Financial and Insurance activities” and “Professional, Scientific and Technical activities” have declined. Moreover, while in 2015 these categories were responsible for, respectively, 11,4%, 11% and 18,8% of all FDI inflows, in 2022 it was just 4,6%, 9,9% and 7%.

Chart 4. Comparison of FDI net inflows by sector in Poland in 2015 and 2022 (in EUR million)

Source: own elaboration based on the National Bank of Poland data: <https://nbp.pl/en/publications/cyclical-materials/foreign-direct-investment-in-poland/> (access: 27.12.2023).

As Kosztowniak (2022) recently shown, the results of the empirical analysis of Polish case in the 2004–2020 indicate that the highest growth potential is located in the fields of information and communication and telecommunications. At the EU level, average hourly labour cost in “Financial and insurance activities” is three times higher than in “Accommodation and food service activities”. In case of Poland the

differences are smaller, however the hourly labour cost in “Information and communication” or “Financial and insurance activities” are two times higher than in “Accommodation and food service activities” or “Construction” (Eurostat).

Unfortunately, the structure of industries remained virtually the same through the 2004–2020 period with the average share of FDI in innovative industries amounting to 32% and 12% of GDP as compared to 68% and over 26% of GDP in other industries (Kosztowniak, 2022). Problems with the rule of law contribute to difficulties in moving on from raw material-intensive sectors to the knowledge economy based on technologically-intensive sectors. What is more, escaping the middle-income trap with weak rule of law would be even harder in the light of what Roth (2022) has established, as he has shown that there is a strong coefficient for the relationship between rule of law and investment in intangible capital and labour productivity growth, which are crucial for the shift towards a knowledge economy (Piekkola, 2011). Among EU companies’ investment in intangible assets constitute around 40% of all investments while in Poland, Hungary and Slovakia they amount to approximately 20% of all investments. Companies that invest more in intangibles grow revenues 6.7 times faster (McKinsey, 2022). Therefore, countries with lower levels of rule of law will be exposed to the risk of disturbance in further convergence.

CONCLUSIONS

Rule of law crisis in Poland has had tremendous impact on legal-political sphere of the country’s functioning.

The legal-political dimension of the rule of law crisis, however crucial, is not the only area in which this phenomenon should be analyzed. Equally important is the socioeconomic sphere. In Polanyian (2010) understanding of the embeddedness, the rule of law is guiding principle for all actors in the socioeconomic arena. Comparing the New Institutional Economics (NIE) and Comparative Political Economy (CPE) approaches it is possible to derive two different meanings of the institutional character of the rule of law. While NIE sees it as an engine of growth, applicable under various socio-political and cultural circumstances, CPE focuses on concrete objects like institutional comparative advantages which may differ under varieties of capitalism. In the latter sense post-communist capitalist democracies like Poland may adopt political economy strategies that are not compatible with postulates of NIE. Poland has been classified as dependent market economy (Nölke and Vliegenthart, 2009) led by FDI allocated through decisions made by large foreign multinational corporations. The mass production of semi-standardized exports goods has been a pillar of the political economy regime in Poland and its V4 peers.

However, this model has been accompanied by low-wages and moderate technological progress which contributed to preservation of the semi-peripheral status of Poland. The next step in the convergence process should be based on increasing efficiency and competitiveness through investments in innovations and new technologies. There is a strong relationship between rule of law and investment in intangible capital and labour productivity growth, which are crucial for the shift towards a knowledge economy (Roth, 2022). The rule of law crisis has deepened the investments collapse in Poland and effectively limited the previous government ambitions to escape the “middle-income trap”. A shift towards authoritarian capitalism, reflected in breaking the public-private divide and violations of equality before the law and the separation between state officials and interests of governing elite (Sallai and Schnyder, 2021) constitutes an emanation of the rule of law crisis in the socioeconomic sphere.

The empirical data on judicial independence, property rights and corruption confirm that Poland has suffered major negative consequences of the rule of law crisis not only within the legal-political domain, but also in the socioeconomic dimension. Therefore, to become an attractive destination for more technologically advanced FDI inflows, Poland should strengthen the institutional environment of the rule of law, rebuild trust among the EU partners and introduce changes in priorities of economic policy.

ACKNOWLEDGMENTS

I would like to thank Andreas Nölke, Professor of Political Science at the Goethe University in Frankfurt and Krzysztof Jasiński, Professor of Sociology at the Warsaw School of Economics and University of Warsaw. If it had not been for their openness to share knowledge and experience and readiness to support me, this article would not have been written.

REFERENCES

- Acemoglu, D., Johnson, S. (2005). “Unbundling Institutions”, *Journal of Political Economy*, Vol. 113(5), pp. 949–995.
- Acemoglu, D., Robinson, J.A. (2012). *Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity and Poverty*, New York: Crown Publishers. Available at: https://ia800606.us.archive.org/15/items/WhyNationsFailTheOriginsODaronAcemoglu/Why-Nations-Fail_-The-Origins-o-Daron-Acemoglu.pdf (access: 4.12.2023).

- Acemoglu, D., Wolitzky, A. (2020). "A Theory of Equality Before the Law", *The Economic Journal*, Vol. 131: 1429–1465. Available at: <https://economics.mit.edu/sites/default/files/2022-09/A%20Theory%20of%20Equality%20Before%20the%20Law.pdf> (access: 6.12.2023).
- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J.A. (2001). "The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation", *The American Economic Review*, Vol. 91(5), pp. 1369–1401. Available at: <https://economics.mit.edu/sites/default/files/publications/colonial-origins-of-comparative-development.pdf> (access: 4.12.2023).
- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J.A. (2005). "Institutions as a Fundamental Cause of Long-Run Growth" in Aghion, P. and Durlauf, S. (eds.) *Handbook of Economic Growth*, Vol. 1, Elsevier.
- Ágh, A. (2018). "Decline of Democracy in the ECE and the Core-Periphery Divide: Rule of Law Conflicts of Poland and Hungary with the EU", *Journal of Comparative Politics*, Vol. 11(2), pp. 31–49.
- AHK (2023). Polen aus der Sicht ausländischer Investoren. Prognosen und Faktoren der Marktattraktivität.
- Akinwale, A. (2020). "Political Philosophy and Human Nature in Thomas Aquinas", *Studia Gilsoniana*, 9(3), pp. 343–374.
- Ali, A., Asif, M., Gen, L.L., Tahir, M. (2022). "A Comparative Analysis on the Protection of Property Rights and the Intellectual Property Rights: a Pak-Chinese Legal Perspective", *International Journal of Law and Politics Studies*, Vol. 4(1): 59–64.
- Alonso, F.H. (2012) "Cicero and Natural Law", *Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, 98(2), pp. 157–168.
- Alvarez-Diaz, M., Saisana, M., Montalto, V., Tacao Moura, C. (2018). "Corruption Perceptions Index 2017 Statistical Assessment", JRC Technical Reports: The European Commission's Competence Centre on Composite Indicators and Scoreboards. Available at: https://www.transparency.org/files/content/pages/2018_CPI_2017_StatisticalAssessment.pdf (access: 6.12.2023).
- Amable, B. (2003). *The Diversity of Modern Capitalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Anders, L.H., Lorenz, A. (eds.) (2021). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*, Palgrave Studies in European Union Politics, London: Palgrave Macmillan. Available at: https://library.oapen.org/bitstream/id/16088aeb-ce35-455c-8d2c-d6df494be801/2021_Book_IlliberalTrendsAndAnti-EUPolit.pdf (access: 3.12.2023).
- Anderson, T.L., Grewell, J.B. (1999). "Property rights solutions for the global commons: Bottom-up or top-down", *Duke Environment Law and Policy Forum*, Vol. 10, pp. 73–101.

- Arslan, U. (2010) “The Relationship between the Rule of Law and Investment: The Case of Turkey”, *International Research Journal of Finance and Economics*. Vol. 54(54), pp. 40–52.
- Baccaro, L., Pontusson, J. (2018). “Comparative political economy and varieties of macroeconomics”, MPIfG Discussion Paper 18/10, Max Planck Institute for the Study of Societies.
- Balcerowicz, L. (2016). *Trzeba się bić z PiS o Polskę*, Warszawa: Wydawnictwo Czerwone i Czarne.
- Balcerowicz, L., Rzońca, A. (2015). “Puzzles of Economic Growth”, Washington: World Bank Group. Available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/150991468339542005/pdf/928640PUB0978100Box385358B00PUBLIC0.pdf> (access: 4.12.2023).
- Bałtowski, M., Kozarzewski, P. (2016). “Change in Economic Policy Paradigm: Privatization and State Capture in Poland”, CASE Research Paper No. 3(127).
- Bałtowski, M., Kozarzewski, P. (2022) „State Capitalism in Poland”, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio H – Oeconomia*, Vol. 56(1): 61–77.
- Banasiński, C. and Rojszczak, M. (2022). “The role of competition authorities in protecting freedom of speech: the PKN Orlen/Polska Press case”, *European Competition Journal*, Vol. 18(2), pp. 424–457.
- Bard, P., Kochenov, D. (2018). *Rule of Law Crisis in the New Member States of the EU: The Pitfalls of Overemphasising Enforcement*, RECONNECT Working Paper, No. 1/2018, Available at: https://reconnect-europe.eu/wp-content/uploads/2018/07/RECONNECT-KochenovBard-WP_27072018b.pdf (access: 4.12.2023).
- Barnes, J. (ed.) (2017). *Aristotle’s Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Barro, R. (2013). *Democracy, Law and Order, and Economic Growth* in Miller, T., Holmes, K.R. and Feulner, E.J. (eds.) *2013 Index of Economic Freedom*, Heritage Foundation.
- Barro, R.J. (1996). “Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study”, *NBER Working Paper 5698 (August 1996)*. Available at: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w5698/w5698.pdf (access: 4.12.2023).
- Barro, R.J. (2016). “Economic Growth and Convergence, Applied Especially to China”, *NBER Working Paper 21872 (January 2016)*. Available at: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w21872/w21872.pdf (access: 4.12.2023).
- Baumann, H. (2020). “The corruption perception index and the political economy of governing at a distance”, *International Relations*, Vol. 34(4), pp. 504–523.
- Beatty, D.M. (2004). *The Ultimate Rule of Law*, Oxford: Oxford University Press.
- Benli, H.E. (2022). “Political Economy of Property Rights: Sample Country Cases”, *USBED*, Vol. 4(7), pp. 475–486.

- Biglaiser, G., Staats, J.S. (2010). "Do Political Institutions Affect Foreign Direct Investment? A Survey of U.S. Corporations in Latin America", *Political Research Quarterly*, Vol. 63(3), pp. 508–522.
- Błaszczyk, B. (2016). „Odwracanie prywatyzacji w Polsce i na Węgrzech”, *Economic Studies*, No. 4(2016), pp. 527–554.
- Blokker, P. (2021). *The democracy and rule of law crises in the European Union and its Member States*, RECONNECT Deliverable 14.1. Available at: <https://reconnect-europe.eu/wp-content/uploads/2021/04/D14.1.pdf> (access: 3.12.2023).
- BNN, <https://bnnbreaking.com/politics/controversy-surrounds-new-interim-government-in-poland/> (access: 15.12.2023).
- Bodea, C., Elbadawi, I.A. (2008). *Political violence and economic growth*, Policy Research Working Paper Series 4692, Washington: The World Bank.
- Bohle, D. and Greskovits, B. (2012). *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*, Ithaca: Cornell University Press.
- Bohle, D. Greskovits, B., Naczyk, M. (2023). *The Politics of Europe's Rule of Law Crisis*, Democracy Institute Working Papers, No. 2023/04. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4344576 (access: 3.12.2023).
- Bohle, D., Medve-Bálint, G., Šćepanović, V., Toplišek, A. (2022). "Riding the Covid waves: authoritarian socio-economic responses of east central Europe's anti-liberal governments", *East European Politics*, Vol. 38(4), pp. 662–686.
- Brander, J.A., Cui, V., Vertinsky, I. (2017). "China and intellectual property rights: A challenge to the rule of law", *Journal of International Business Studies*, Vol. 48(7), pp. 908–921.
- Budsaratragoon, P., Jitmaneeroj, B. (2020). "A critique on the Corruption Perceptions Index: An interdisciplinary approach", *Socio-Economic Planning Sciences*, Vol. 70(C).
- Bugarič, B., Kuhelj, A. (2018). "Varieties of Populism in Europe: Is the Rule of Law in Danger?", *Hague Journal on the Rule of Law*, Vol. 10, pp. 21–33.
- Busse, M., Hefeker, C. (2007). "Political risk, institutions and foreign direct investment", *European Journal of Political Economy*, Vol. 23(2), pp. 397–415.
- Buvinic, M., Morrison, A. (1999). *Violence as an Obstacle to Development*, Inter-American Development Bank. Available at: <https://publications.iadb.org/publications/english/viewer/Violence-as-an-Obstacle-to-Development.pdf> (access: 5.12.2023).
- Canevaro, M. (2017). "The rule of law as the measure of political legitimacy in the Greek city states", *Hague Journal on the Rule of Law*, 9(2), pp. 211–236.
- Chen, D., Deakin, S. (2015). "On Heaven's Lathe: State, Rule of Law, and Economic Development", *Law and Development Review*, Vol. 8(1): 123–145. Available at: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/ldr-2014-0031/html> (access: 4.12.2023).

- Christos, P., Eleni, K., Dimitrios, K., Zacharias, D., Athanasios, A., Panagiotis, L. (2018). "Corruption Perception Index (CPI), as an Index of Economic Growth for European Countries", *Theoretical Economic Letters*, Vol. 8, pp. 524–537. Available at: https://www.scirp.org/pdf/TEL_2018021315304573.pdf (access: 6.12.2023).
- Cieślak, A., Goczek, Ł. (2018). "Corruption, Privatisation and Economic Growth in Post-communist Countries", *Europe-Asia Studies*, Vol. 70(8), pp. 1303–1325.
- Clague, Ch., Keefer, P., Knack, S., Olson, M. (1999). "Contract-Intensive Money: Contract Enforcement, Property Rights, and Economic Performance", *Journal of Economic Growth*, Vol. 4, pp. 185–211. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1009854405184> (access: 5.12.2023).
- Clift, B. (2021). *Comparative Political Economy: States, Markets and Global Capitalism*, 2nd edn. Red Globe Press; London: Macmillan International.
- Coates, D. (ed.) (2005). *Varieties of Capitalism, Varieties of Approaches*, London: Palgrave Macmillan.
- Coatsworth, J.H. (2008). "Inequality, Institutions and Economic Growth in Latin America", *Journal of Latin American Studies*, Vol. 40(3), pp. 545–569.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM (2023) 309*, The EU Justice Scoreboard 2023. Available at: https://commission.europa.eu/system/files/2023-06/Justice%20Scoreboard%202023_0.pdf (access: 6.12.2023).
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM (2016) 199 final*, The EU Justice Scoreboard 2016. Available at: https://commission.europa.eu/system/files/2017-06/justice_scoreboard_2016_en.pdf (access: 6.12.2023).
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM (2022) 234*, The EU Justice Scoreboard 2022. Available at: https://commission.europa.eu/system/files/2022-05/eu_justice_scoreboard_2022.pdf (access: 6.12.2023).
- Corruptions Perceptions Index 2022*, Transparency International. Available at: https://images.transparencycdn.org/images/Report_CPI2022_English.pdf (access: 6.12.2023).
- d'Agostino, G., Dunne, J., Pieroni, L. (2016). "Government Spending, Corruption and Economic Growth", *World Development*, Vol. 84(C), pp. 190–205.
- Dąbrowski, M. (2023). "Poland: hope for rule-of-law correction, but serious economic challenges ahead", Bruegel: <https://www.bruegel.org/first-glance/poland-hope-rule-law-correction-serious-economic-challenges-ahead> (access: 10.12.2023).

- Dam, K.W. (2006). "The Judiciary and Economic Development", John M. Olin Program in Law and Economics Working Paper No. 287.
- Dam, K.W. (2007). *The Law-Growth Nexus: The Rule of Law and Economic Development*, Washington: Brookings Institution Press.
- De Maria, W. (2008). "Measurements and markets: deconstructing the corruption perception index", *International Journal of Public Sector Management*, Vol. 21(7), pp. 777–797.
- Demeubayeva, A. (2023). "Impact of Innovation and Management Performance on Corporate Financial Returns Exemplified by the US Research and Development Sector Firms Before and During the Covid-19", *Mysł Ekonomiczna i Polityczna*, Vol. 77(2), pp. 7–53.
- Diallo, I.A. (2018). *How Internal Violence Lowers Economic Growth: A Theoretical and Empirical Study*, MPRA Paper No. 88285.
- Dingemans, A. (2016). "Trying to stay ahead of the curve in Chile's economic development: exploring a way out of the middle-income trap through pragmatic export development", *Development Policy Review*, Vol. 34(5), pp. 643–669.
- Djankov, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A. (2003). "Courts", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 118(2), pp. 453–517.
- Drahokoupil, J., Myant, M. (2010). "Varieties of Capitalism in Transition Economies", *SSRN Electronic Journal*, March 2010.
- Drahokoupil, J., Myant, M. (2015). "Putting Comparative Capitalisms Research in Its Place: Varieties of Capitalism in Transition Economies" in Ebenau, M., Bruff, I. and May, Ch. *New Directions in Comparative Capitalisms Research*, pp. 155–171, London: Palgrave Macmillan.
- Eberhart, R., Eesley, Ch.E., Li, Z. (2022). "Maker Spaces, Entrepreneurship, and Institutions", Proceedings of the 55th Hawaii International Conference on System Sciences 2022. Available at: <https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/server/api/core/bitstreams/91c7b943-33e2-49a1-8eec-d82893b00c15/content> (access: 6.12.2023).
- Eichengreen, B., Park, D., Shin, K. (2012). "When Fast-Growing Economies Slow Down: International Evidence and Implications for China", *Asian Economic Papers*, Vol. 11(1), pp. 42–87.
- Eldomiaty, T.I., Apaydin, M., El-Sehwagy, A., Hashim Rashwan, M. (2023). "Institutional quality and firm-level financial performance: implications from G8 and MENA Countries", *Cogent Economics & Finance*, Vol. 11(1), pp. 1–39.
- European Commission, *Strengthening the rule of law within the Union A blueprint for action*, COM/2019/343 final, Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM%3A2019%3A343%3AFIN> (access: 2.12.2023).

- Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lc_lci_lev__custom_9144595/default/table?lang=en (access: 28.12.2023).
- EY Europe Attractiveness Survey 2023, Available at: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_ro/news/2023/5/ey-european-attractiveness-survey-2023.pdf (access: 9.12.2023).
- Fallon, R.H. (1997). "The Rule of Law' as a Concept in Constitutional Discourse", *Columbia Law Review*, Vol. 97(1), pp. 1–56.
- Fuchs, K., Herold, F. (2011). "The Costs and Benefits of a Separation of Powers – An Incomplete Contracts Approach", *American Law and Economics Review*, Vol. 13(1), pp. 131–167.
- Garrett, G. (2004). "Globalization's Missing Middle", *Foreign Affairs*, Vol. 83(6), pp. 84–96.
- Ginting, B., Sembiring, R., Siregar, M., Abduh, A. (2017). "The Role of Law in Economic Development: To Develop a Special Economic Zone in Order to Build a National and Regional Economy", Proceedings of MICoMS 2017.
- Glaeser, E.L., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A. (2004). "Do Institutions Cause Growth?", *Journal of Economic Growth*, Vol. 9(3), pp. 271–303. Available at: https://scholar.harvard.edu/files/shleifer/files/do_institutions_cause_growth.pdf (access: 4.12.2023).
- Glaeser, E.L., Ponzetto, G.A.M., Shleifer, A. (2016). "Securing Property Rights", *NBER Working Papers*, No. 22701. Available at: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w22701/revisions/w22701.rev0.pdf (access: 5.12.2023)
- Głowacki, K., Hartwell, C.A., Karuska, K., Kurczewski, J., Botsch, E. (2021). "The rule of law and its social reception as determinants of economic development: a comparative analysis of Germany and Poland", *Law and Development Review*, Vol. 14(2), pp. 359–400.
- Gniazdowski, M., Klucznik, M., Rybacki, J. (2021). *Przegląd gospodarczy PIE: zima 2021*, Warsaw: Polish Economic Institute. Available at: https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2021/12/PIE-Przegląd_gospodarczy_2-2021.pdf (access: 3.12.2023).
- Gründler, K., Potrafke, N. (2019). "Corruption and economic growth: New empirical evidence", ifo Working Papers 309/2019. Available at: <https://www.ifo.de/DocDL/wp-2019-309-gruendler-potrafke-corruption-growth.pdf> (access: 6.12.2023).
- Gundlach, E., Paldam, M. (2009). "A farewell to critical junctures: Sorting out long-run causality of income and democracy", *European Journal of Political Economy*, Vol. 25(3), pp. 340–354.
- Gutmann, J., Voigt, S. (2018). "The rule of law: Measurement and deep roots", *European Journal of Political Economy*, Vol. 54(C), pp. 68–82.
- Gwiazdowski, R. (2023). *(Nie)Praworządność*, Wydawnictwo WEI: Warszawa.

- Haggard, S., Tiede, L. (2011). "The Rule of Law and Economic Growth: Where Are We?", *World Development*, Vol. 39(5), pp. 673–685.
- Haggard, S., MacIntyre A., Tiede, L. (2008). "The Rule of Law and Economic Development", *Annual Review of Political Science*, Vol. 11, pp. 205–234.
- Hall, P.A., Soskice, D. (2001). *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford: Oxford University Press.
- Hartwell, C.A. (2018). "The 'Hierarchy of Institutions' reconsidered: Monetary policy and its effect on the rule of law in interwar Poland", *Explorations in Economic History*, Vol. 68, pp. 37–70. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0014498317301754?via%3Dihub> (access: 4.12.2023).
- Haydaroglu, C. (2015). "The Relationship between Property Rights and Economic Growth: an Analysis of OECD and EU Countries", *Law and Economics Review*, Vol. 2015(4), pp. 217–239.
- Heller, J., Warząła, R. (2018). "Is Poland in a middle income trap? A theoretical and empirical analysis", *Economics and Law*, Vol. 17(4), pp. 67–381.
- Hellman, J.S., Jones, G., Kaufmann, D. (2003). "Seize the state, seize the day: state capture and influence in transition economies", *Journal of Comparative Economics*, Vol. 31(4), pp. 75–773.
- Henisz, W.J. (2000). "The Institutional Environment for Economic Growth", *Economics & Politics*, Vol. 12(1), pp. 1–31.
- Hodge, A., Shankar, S., Prasada Rao, D.S., Duhs, A. (2011). "Exploring the Links Between Corruption and Growth", *Review of Development Economics*, Vol. 15(3), pp. 474–490.
- International Property Rights Index 2023*, Property Rights Alliance. Available at: <https://internationalpropertyrightsindex.org> (access: 6.12.2023).
- Jansen, M.B. (2002). *The Making of Modern Japan*, Harvard University Press, 2002.
- Jasiecki, K. (2015). „Nowe oblicze polskiego kapitalizmu?”, *Zoon Politikon*, Vol. 6(2015), pp. 9–41. Available at: <https://www.civitas.edu.pl/wp-content/uploads/2015/03/Zoon-Politikon-nr-6-2015-caly-numer.pdf> (access: 6.12.2023).
- Jasiecki, K. (2017). "The Nature of Capitalism in Poland. Controversy over the Economy since the end of 2015: The Prospects of Business Elite and Employer Associations", *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 8(3), pp. 171–193.
- Jasiecki, K. (2019). "Conservative modernization" and the rise of Law and Justice in Poland, in: K. Bluhm, M. Varga (eds.), *New Conservatives in Russia and East Central Europe*. London–New York: Routledge, pp. 130–153.
- Jensen, N.M. (2006). *Nation-States and the Multinational Corporation: A Political Economy of Foreign Direct Investment*, Princeton: Princeton University Press.

- Jensen, N.M. (2008). "Political Risk, Democratic Institutions, and Foreign Direct Investment", *The Journal of Politics*, Vol. 70(4), pp. 1040–1052.
- Johnson, S., McMillan, J., Woodruff, Ch. (2002). "Property Rights and Finance", *NBER Working Paper*, No. 8852. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=305078 (access: 6.12.2023).
- Justyński, J. (ed.) (1988). *The United States constitution in a historical and legal perspective*, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Kapopoulos, P., Rizos, A. (2023). "Judicial efficiency and economic growth: Evidence based on European Union data", *Scottish Journal of Political Economy Early View*. Available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/sjpe.12357> (access: 6.12.2023).
- Kharas, H., Kohli, H. (2011). "What Is the Middle Income Trap, Why do Countries Fall into It, and How Can It Be Avoided?", *Global Journal of Emerging Markets Economies*, Vol. 3(3), pp. 281–289.
- Kinderman, D. (2021). "Authoritarian Capitalism and Its Impact on Business" in Khan, M. (eds.) *Symposium on Authoritarianism and Good Governance* (VA: IIIT, 2021).
- Knack, S. and Keefer, P. (1995) "Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures", *Economics & Politics*, Vol. 7(3), pp. 207–227.
- Kopińska, G. (2018). *Stanowiska publiczne jako łup polityczny: polityka personalna w okresie od 16 listopada 2015 do 31 października 2017 roku*, Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego. Available at: <https://www.batory.org.pl/publikacja/stanowiska-publiczne-jako-lup-polityczny-polityka-personalna-w-okresie-od-16-listopada-2015-do-31-pazdziernika-2017-roku/> (access: 8.12.2023).
- Kosztowniak, A.M. (2022). "The share of FDI in the value added of innovative and other industries in Poland", *International Journal of Emerging Markets*. Available at: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJOEM-02-2022-0300/full/html> (access: 28.12.2023).
- Kowalska, M. (2023). „Recesja polskiego prawa wyborczego na przykładzie głosowania korespondencyjnego”, *Polityka i Społeczeństwo*, Vol. 21(3), pp. 134–147.
- Kowalski, T. (2021). *Wydatki reklamowe spółek skarbu państwa (2015–2020) oraz ministerstw i urzędów centralnych*. Available at: https://www.researchgate.net/publication/349410297_Wydatki_reklamowe_spolek_skarbu_panstwa_2015-2020_oraz_ministerstw_i_urzedow_centralnych_2020 (access: 14.12.2023).
- Koyama, M., Johnson, B. (2015). "Monetary stability and the rule of law", *Journal of Financial Stability*, Vol. 17(2), pp. 46–58.
- Krippner, G.R. (2001). "The Elusive Market: Embeddedness and the Paradigm of Economic Sociology", *Theory and Society*, Vol. 30(6), pp. 775–810.

- Lipset, M.S. (1959). "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", *The American Political Science Review*, Vol. 53(1), pp. 69–105.
- Liu, W., Zhang, X. (2021). *The Rule of law and Foreign Direct Investment*, Proceedings of the 2021 3rd International Conference on Economic Management and Cultural Industry (ICEMCI 2021). Available at: <https://www.atlantispress.com/proceedings/icemci-21/125965842> (access: 4.12.2023).
- Lorenzani, D. and Lucidi, F. (2014). "The Economic Impact of Civil Justice Reform", *European Economic Papers* 530, September 2014, Brussels.
- Makowski, G. (2020). *Szykując grunt pod „wielką korupcję. Działania (anty)korupcyjne władz w latach 2015–2019*, Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego. Available at: https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2020/03/Internet_Szykujac-grunt-pod-wielka-korupcje.pdf (access: 8.12.2023).
- Markowski, R. (2019). "Creating Authoritarian Clientelism: Poland After 2015", *Hague Journal on the Rule of Law*, Vol. 11, pp. 111–132. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40803-018-0082-5> (access: 7.12.2023).
- Martin, P., Thoenig, M., Mayer, T. (2008). "Civil Wars and International Trade", *Journal of the European Economic Association*, Vol. 6(No. 2/3), pp. 541–550.
- Matczak, M. (2020). "The Clash of Powers in Poland's Rule of Law Crisis: Tools of Attack and Self-Defense", *Hague Journal on the Rule of Law*, Vol. 12, pp. 421–450. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40803-020-00144-0> (access: 3.12.2023).
- Mauro, P. (1995). "Corruption and Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 110(3), pp. 681–712.
- McKinsey (2022). Available at: <https://www.mckinsey.com/capabilities/growth-marketing-and-sales/our-insights/why-intangibles-are-the-key-to-faster-growth-in-europe> (access: 28.12.2024).
- Menz, G. (2017) *Comparative Political Economy: Contours of a Subfield*, Oxford: Oxford University Press.
- Mętrak, T. (2020). „Negatywny wpływ niepewności prawa na biznes w Polsce”, *Debiuty Naukowe Studentów Wyższej Szkoły Bankowej 2020*, nr 20. Available at: https://www.wydawnictwo.wsb.pl/sites/wydawnictwo.wsb.pl/files/czasopisma-tresc/02_Metrak.pdf (access: 28.12.2024).
- Michalski, R. (2022). „Polska polityka pieniężna w latach 2020–2021 – niezborne zmiany”, *Spółeczeństwo i Polityka*, Nr 4(73), pp. 107–126.
- Ministry of Economic Development (2017). *The Strategy for Responsible Development for the period up to 2020 (including the perspective up to 2030)*.
- Mueller, H. (2013). *The Economic Costs of Conflict*, IGC Working Paper April 2013.

- Naudé, W., Krugell, W. (2007). “Investigating geography and institutions as determinants of foreign direct investment in Africa using panel data”, *Applied Economics*, Vol. 39(10), pp. 1223–1233.
- Nölke, A. (2023). *Second Image IPE. Bridging the Gap Between Comparative and International Political Economy*, London: Palgrave Macmillan.
- Nölke, A., Vliegthart, A. (2009). “Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe”, *World Politics*, Vol. 61(4), pp. 670–702.
- North, D. (1990). “Institutions”, *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 5(1), pp. 97–112.
- North, D.C., Wallis, J.J., Weingast, B.R. (2009). *Violence and social orders: A conceptual framework for interpreting recorded human history*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ouattara, B., Standaert, S. (2020). “Property rights revisited”, *European Journal of Political Economy*, Vol. 64(C).
- Paczocha, J. (2018). *Partia w Państwie. Bezprecedensowa wymiana kadr w administracji rządowej i jej legislacyjne podstawy*, Warszawa: Forum Obywatelskiego Rozwoju.
- Pech, L. (2022). “The Rule of Law as a Well-Established and Well-Defined Principle of EU Law”, *Hague Journal on the Rule of Law*, Vol. 14, pp. 107–138.
- Pech, L., Scheppele, K.L. (2017). “Illiberalism within: Rule of Law Backsliding in the EU”, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, Vol. 19, pp. 3–47, Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3009280 (access: 2.12.2023).
- Pech, L., Mazur, D., Wachowiec, P. (2021). “Poland’s Rule of Law Breakdown: A Five-Year Assessment of EU’s (In)Action”, *Hague Journal on the Rule of Law*, Vol. 13, pp. 1–43. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40803-021-00151-9> (access: 3.12.2023).
- Piątek, D. (2023). “The illiberal model of state capitalism in Poland”, *Ekonomia i Prawo*, Vol. 22(1), pp. 157–175.
- Piekkola, H. (2011). “Intangible Capital: the Key to Growth in Europe”, *Economic Trends*, Vol. 46(4), pp. 222–228. Available at: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2011/number/4/article/intangible-capital-the-key-to-growth-in-europe.html> (access: 2.01.2024).
- PKO BP, *Makro Focus*. Available at: <https://centrumanaliz.pkobp.pl/makroekonomia/makro-focus-lacznik-w-podzielonej-globalnej-gospodarce> (access: 30.12.2023).
- Polanyi, K. (2010). *Wielka Transformacja*. Warszawa: PWN.
- Portuese, A., Gough, O., Tanega, J. (2017). “The principle of legal certainty as a principle of economic efficiency”, *European Journal of Law and Economics*, Vol. 44 (1), pp. 131–156.

- Przeworski, A., Alvarez, M.E., Cheibub, J.A., Limongi, F. (2000). *Democracy and Development. Political Institutions and Well-Being in the World, 1950–1990*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rapacki, R. (eds.) (2019). *Diversity of Patchwork Capitalism in Central and Eastern Europe*. London: Routledge.
- Raszka, J., Smyk, A. (2020). „Pułapka średniego dochodu – mit czy realne zagrożenie dla polskiej gospodarki?”, *Zeszyty Studenckie „Nasze Studia”*, Vol. 10, pp. 121–135.
- Regulation (EU, Euratom) 2020/2092 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget, *OJ L 433I*, 22.12.2020, pp. 1–10. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32020R2092> (access: 2.12.2023).
- Reuters, <https://www.reuters.com/world/europe/polish-public-media-chiefs-dismissed-news-channel-stops-broadcasting-2023-12-20/> (access: 29.12.2023).
- Ridley, D., Nelson, A. (2022). “Collaboration and Rule of Law”, *South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law*, Vol. 26(1), pp. 194–205.
- Roth, F. (2022). *Intangible Capital and Growth Essays on Labor Productivity, Monetary Economics, and Political Economy*, Vol. 1, Cham: Springer.
- Sadurski, W. (2018). “How Democracy Dies (in Poland): A Case Study of Anti-Constitutional Populist Backsliding”, *Sydney Law School Research Paper*, No. 18/01. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3103491 (access: 2.12.2023).
- Sadurski, W. (2019). *Poland’s Constitutional Breakdown*, Oxford: Oxford University Press.
- Sallai, D., Schnyder, G. (2021). “What Is “Authoritarian” About Authoritarian Capitalism? The Dual Erosion of the Private–Public Divide in State-Dominated Business Systems”, *Business & Society*, Vol. 60(6), pp. 1312–1348.
- Sallai, D., Schnyder, G., Kinderman, D., Nölke, A. (2023). “The antecedents of MNC political risk and uncertainty under right-wing populist governments”, *Journal of International Business Policy* (2023).
- Shonfield, A. (1965). *Modern Capitalism: The Changing Balance of Public and Private Power. Front Cover*, London: Oxford University Press.
- Skwarka, B. (2021). “Audit of the Preparation of the Postal Election of the President of Poland – Organisation and Cost of Voting”, *Kontrola Państwowa*, Vol. 66(5), pp. 38–56.
- Stein, R. (2009). “Rule of Law: What Does it Mean?”, *Minnesota Journal of International Law*, Vol. 18, pp. 293–303.
- Supreme Audit Office (2023). Available at: <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/fundusz-przeciwdzialania-covid-19.html> (access: 8.12.2023).

- Szabó, J. (2022). “Political Economy of Illiberal Capitalism in Hungary and Poland”, *Politická ekonomie*, Vol. 2022(5), pp. 617–637.
- Szanyi, M. (2016). The FDI-led development model revisited? The case of Hungary, “IWE Working Papers 220”, Institute for World Economics - Centre for Economic and Regional Studies.
- Szanyi, M. (2019). *Rent-seeking Business Elites and Populism in Poland and Hungary*. In: *Business and Populism*, (eds.) Feldmann, M., Morgan, G., Oxford University Press.
- Taduri, J.A. (2021). “The Legal Certainty and Protection of Foreign Investment Against Investment Practices in Indonesia”, *Lex Scientia Law Review*, Vol. 5(1), pp. 119–138.
- Tamanaha, B. (2002). “The Rule of Law for Everyone?”, *Current Legal Problems*, 55(1), pp. 97–122.
- Tamanaha, B. (2004). *On the Rule of Law*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Toplišek, A. (2020). “The Political Economy of Populist Rule in Post-Crisis Europe: Hungary and Poland”, *New Political Economy*, Vol. 25(3), pp. 388–403.
- Ulman, S.R., Bujanca, G.V. (2014). “The Corruption Influence on the Macroeconomic Environment. Empirical Analysis on Countries Development Stages”, *Procedia Economics and Finance*, Vol. 16, pp. 427–437.
- Valcke, A. (2012). *The Rule of Law: Its Origins and Meanings (A Short Guide for Practitioners)*, Encyclopedia of Global Social Science Issues. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2042336 (Access: 2.12.2023).
- Voigt, S. (2012). “How to Measure the Rule of Law”, *Kyklos*, Vol. 65(2), pp. 262–284.
- Voigt, S., Gutmann, J., Feld, L. (2015). “Economic growth and judicial independence, a dozen years on: Cross-country evidence using an updated Set of indicators”, *European Journal of Political Economy*, Vol. 38(C), pp. 197–211.
- Wexler, S., Irvine, A. (2006). “Aristotle on the Rule of Law”, *Polis*, 23(1), pp. 116–138.
- Wiącek, M. (2021). *Constitutional Crisis in Poland 2015–2016 in the Light of the Rule of Law Principle*, in: von Bogdandy, A. et al. (eds.), *Defending Checks and Balances in EU Member States*. Berlin: Max Planck Institute: Springer, pp. 15–33. Available at: https://library.oapen.org/bitstream/id/5dc34c75-6049-4b76-b4d3-d5730d46a837/2021_Book_DefendingChecksAndBalancesInEU.pdf (access: 3.12.2023).
- Wyrzykowski, M. (2019). “Experiencing the Unimaginable: the Collapse of the Rule of Law in Poland”, *Hague Journal on the Rule of Law*, Vol. 11, pp. 417–422.
- Zgut, E. (2022). “Informal Exercise of Power: Undermining Democracy Under the EU’s Radar in Hungary and Poland”, *Hague Journal on the Rule of Law*, Vol. 14(2-3), pp. 287–308. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40803-022-00170-0> (access: 8.12.2023).

- Zielińska-Eisen, A., Wiliński, P. (2023). *Protection of entities of strategic importance for the State*, in: Li, Y. et al. (eds.), *National Security in International and Domestic Investment Law*. London: Routledge.
- Zouaoui, A., Al Quadah, A., Ben Arab, M. (2017). “World Corruption Perception Index Analysis”, *Research Journal of Finance and Accounting*, Vol. 8(24), pp. 85–91.

THE RULE OF LAW CRISIS AND POLITICAL ECONOMY. THE CASE OF POLAND

Abstract

In recent years, the phenomenon of the rule of law crisis has been widely discussed. This issue was raised especially by researchers representing legal and political sciences. However, the rule of law also has an important socioeconomic dimension. The socio-economic context of the rule of law can be considered on the one hand in the context of institutional economics, and on the other hand in the realm of political economy. In the empirical part, in relation to the crisis of the rule of law, an approach based on the achievements of comparative political economy was used, which made it possible to examine how the crisis of the rule of law has contributed to the perpetuation of the current model of a “dependent market economy” based on foreign direct investments carried out mainly outside the most innovative sectors.

Keywords: rule of law crisis, authoritarian capitalism, political economy, dependent market economy, Poland

JEL-codes: F5, P16, O52

KRYZYS PRAWORZĄDNOŚCI A EKONOMIA POLITYCZNA – PRZYPADEK POLSKI

Streszczenie

W ostatnich latach w literaturze naukowej szeroko omawiano zjawisko kryzysu praworządności. Ta kwestia była podnoszona szczególnie przez badaczy reprezentujących nauki prawne oraz polityczne. Jednak praworządność ma również istotny wymiar socjoekonomiczny. Socjoekonomiczny kontekst praworządności można rozpatrywać z jednej strony na gruncie ekonomii instytucjonalnej, z drugiej – na ekonomii politycznej. W części empirycznej, w odniesieniu do kryzysu praworządności zastosowano podejście ugruntowane na dorobku porównawczej ekonomii politycznej. Dzięki temu

możliwe było zbadanie, w jaki sposób kryzys praworządności przyczynia się do utrwalenia obecnego modelu „zależnej gospodarki rynkowej”, opartego na bezpośrednich inwestycjach zagranicznych realizowanych w głównej mierze poza sektorami najbardziej innowacyjnymi.

Słowa kluczowe: kryzys praworządności, kapitalizm autorytarny, ekonomia polityczna, zależna gospodarka rynkowa

Kody JEL: F5, P16, O52

Cytuj jako:

Leszczyński P., *Kryzys praworządności a ekonomia polityczna – przypadek Polski*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2024, nr 1(80), s. 62–96 DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.04/p.leszczynski

Cite as:

Leszczyński P. (2024). ‘The Rule of Law Crisis and Political Economy. The Case of Poland’. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 1(80), 62–96 DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.04/p.leszczynski

MIGRACJE A SZKOLNICTWO WYŻSZE W POLSCE

DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.05/a.chojan/k.wozniczko

WPROWADZENIE

Polska staje się coraz atrakcyjniejszym krajem dla migrantów–studentów. Od lat jesteśmy głównym centrum edukacyjnym dla studentów z Ukrainy czy Białorusi. Uczelnie zarówno publiczne, jak i prywatne kształcą rzesze zagranicznych studentów, w tym także tych przyjeżdżających do Polski jako migranci. Pytaniem retorycznym pozostaje to, czy osoba przyjeżdżająca na studia do Polski z innego kraju wpisuje się w pojęcie migranta. Teoretycy na co dzień badający pojęcie migracji i migranta jasno wypowiadali się w tym temacie³. Interesującą natomiast kwestią są tzw. migracje wymuszone i próba klasyfikacji migrantów „wymuszonych” w systemach szkolnictwa wyższego, także w Polsce. Między innymi tego zagadnienia dotyczy niniejsze opracowanie. Pozostałe kwestie, które zostaną tu poruszone, obejmują charakterystykę systemu szkolnictwa wyższego w Polsce i miejsce w nim dla migrantów, problemy związane z systemem polskiego szkolnictwa wyższego w odniesieniu do migrantów, w tym odniesienie do skomplikowanej kwestii realizacji praktyk zawodowych przez obcokrajowców. Artykuł kończy próba ukazania migracji wymuszonych i ich wpływu na szkolnictwo wyższe w Polsce.

Artykuł został przygotowany w oparciu o metodę dedukcyjną i analizy aktów prawnych. Niezwykle cennym uzupełnieniem literatury jest doświadczenie zawodowe

¹ Uczelnia Łazarskiego, Wydział Ekonomii i Zarządzania, e-mail: adrian.chojan@lazarski.pl, ORCID 0000-0002-0132-1274.

² Uczelnia Łazarskiego, Wydział Ekonomii i Zarządzania, e-mail: k.wozniczko@lazarski.edu.pl.

³ Na temat teoretycznych aspektów migracji zob.: M. Anacka, M. Okólski, *Migracje: pojęcia i metody* [w:] M. Lesińska, M. Okólski (red.), *25 wykładów o migracjach*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018, s. 15–32.

autorów, od lat zajmujących się analizą problematyki szkolnictwa wyższego w Polsce, jakości kształcenia czy opieki nad studentami. Z kolei jego zasadniczym celem jest próba ukazania wybranych aspektów dotyczących migracji w odniesieniu do konstrukcji, a przede wszystkim wad systemu szkolnictwa wyższego w Polsce.

1. SYSTEM SZKOLNICTWA WYŻSZEGO W POLSCE – CHARAKTERYSTYKA I PROBLEMY

System szkolnictwa wyższego w Polsce reguluje szereg aktów prawnych, w tym najważniejszy, czyli Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce⁴. W Polsce według stanu na grudzień 2022 r. funkcjonuje blisko 400 publicznych i niepublicznych uczelni wyższych, a nadzór nad nimi sprawuje – z administracyjnego punktu widzenia – Ministerstwo Edukacji i Nauki, zaś kwestiami dotyczącymi weryfikacji jakości kształcenia zajmuje się Polska Komisja Akredytacyjna⁵. Co istotne, w części nadzorczej występują tzw. kompetencje dzielone między Ministerstwem Edukacji i Nauki a innym ministerstwem, np. Ministerstwem Zdrowia (przy kształceniu w zawodach medycznych), Ministerstwem Obrony (przy kształceniu na części kierunków związanych z bezpieczeństwem państwa).

System szkolnictwa wyższego w Polsce funkcjonuje według procesu bolońskiego⁶, zakładającego studia pierwszego stopnia (licencjackie lub inżynierskie), drugiego stopnia (magisterskie), jednolite magisterskie, studia doktoranckie. Co jednak istotne, mimo faktu, iż system szkolnictwa wyższego jest przygotowany w oparciu o założenia modelu bolońskiego, to w żadnym miejscu Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce nie ma do niego bezpośredniego odniesienia, a nawet więcej – ustawodawca słowem nie wspominał o europejskiej tradycji uniwersyteckiej. Jest to o tyle zastanawiająca decyzja ustawodawcy, że odwoływanie się do procesu bolońskiego stanowiło spory wkład w umiędzynarodowienie szkolnictwa wyższego i całego procesu kształcenia, prowadzenia badań naukowych, usieciowienia uczelni. Do dziś umiędzynarodowienie uczelni jest obszarem, w którym nie jesteśmy w stanie dogonić zagranicznych uczelni.

⁴ Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2018 r. poz. 1668).

⁵ Organ w systemie szkolnictwa wyższego w Polsce, który ocenia wnioski o uruchomienie kształcenia na danym kierunku studiów (decyzję wydaje minister właściwy ds. szkolnictwa wyższego w Polsce), ale także organ, który akredytuje kontynuację kształcenia.

⁶ Na temat procesu bolońskiego zob. więcej: M. Skinder, *Proces Boloński a Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2020, nr 4, s. 159–171; A. Kraśniewski, *Proces boloński. To już 10 lat*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2009.

Finansowanie szkolnictwa wyższego w Polsce ma charakter publiczny i prywatny. Uczelnie publiczne funkcjonują głównie na podstawie środków publicznych, grantów naukowych zdobywanych przez pracowników czy pobierania opłat za prowadzenie kształcenia na studiach niestacjonarnych. Z kolei uczelnie prywatne finansowane są w zdecydowanej części z wpłat studentów z tytułu czesnego, z działalności komercyjnej, jak wynajmowanie sal infrastruktury, rzadziej z grantów naukowych. Z kolei działalność naukowa uczelni prywatnych (o ile posiadają one odpowiednią kategorię naukową) może być finansowana z budżetu państwa w ramach tzw. subwencji na rozwój potencjału naukowego danego podmiotu szkolnictwa wyższego. Celem tego rozwiązania jest próba „zasypania” nierówności w zakresie możliwości prowadzenia badań naukowych, jednak przepaść dzieląca uczelnie publiczne i prywatne jest w polskim systemie szkolnictwa wyższego tak ogromna, że wspomniane rozwiązanie w zasadzie niewiele zmienia.

Kształcenie i nauka to dwa główne punkty odniesienia uczelni wyższych w Polsce. Ustawa Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce celowo w tytule łączy oba te zagadnienia. Kluczem i zarazem istotą kształcenia powinien być bowiem transfer wiedzy z nauki do praktyki. Tak to wygląda z teoretyczno-prawnej strony. Rzeczywistość akademicka jest jednak zgoła odmienna. Uczelnie wyższe mogą prowadzić kształcenie na kierunkach studiów o profilu ogólnoakademickim lub praktycznym. Warunkiem prowadzenia kierunku studiów o profilu ogólnoakademickim jest uwzględnienie w programie takich studiów zajęć związanych z prowadzoną w uczelni działalnością naukową w dyscyplinie lub dyscyplinach, do których przyporządkowany jest kierunek studiów, w wymiarze większym niż 50% liczby punktów ECTS, oraz uwzględnienie i udział studentów w zajęciach przygotowujących do prowadzenia działalności naukowej lub udział w tej działalności⁷. Prowadzenie badań naukowych jest warunkiem *sine qua non* kształcenia studentów na danym kierunku studiów. Między innymi w tym obszarze Polska Komisja Akredytacyjna dokonuje jakościowej oceny zgodności badań naukowych z danym kierunkiem studiów oraz stopnia zaangażowania studentów w ich realizację, a także efektów tego zaangażowania. Z kolei w przypadku kształcenia na profilach praktycznych warunkiem możliwości prowadzenia przez uczelnię danego kierunku jest uwzględnienie w programie studiów zajęć kształtujących umiejętności praktyczne w wymiarze większym niż 50% liczby punktów ECTS oraz ich prowadzenie w warunkach właściwych dla danego zakresu działalności zawodowej i w sposób umożliwiający wykonywanie czynności praktycznych przez studentów⁸. Dwa ostatnie zagadnienia

⁷ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 września 2018 r. w sprawie studiów (Dz.U. z 2018 r. poz. 1861).

⁸ *Ibidem*.

są poddawane ocenie jakościowej przez Polską Komisję Akredytacyjną przy ocenie realizacji kształcenia na danym kierunku studiów i przy udzielaniu akredytacji na kolejny okres. Tak stworzony system kształcenia zawiera szereg wad związanych z jakością kształcenia i z transferem wiedzy do praktyki i odwrotnie. Uczelnie kształcące na kierunkach praktycznych w zasadzie pozbawione są konieczności prowadzenia badań naukowych w obszarze kształcenia. Uczelnia może prowadzić te badania naukowe, ale nie musi. Prowadzi to do sytuacji, w której realizacja procesu kształcenia nie obejmuje najnowszych osiągnięć nauki w danym obszarze i bardziej przypomina kształcenie „historyczne” niż uwzględniające dorobek współczesnej nauki. Wypacza to więc w pewnym zakresie sens funkcjonowania uczelni wyższych, których jednym z zadań jest poszukiwanie prawdy celem zmieniania rzeczywistości i budowania polityki rozwoju kraju, w jakim funkcjonują. Krytyka tego rozwiązania zaproponowanego przez polskiego ustawodawcę nie ma jednak na celu deprecjonowania znaczenia kształcenia praktycznego w Polsce. Ono jest potrzebne i konieczne. Zauważmy jednak, że najbardziej prestiżowe uniwersytety na świecie największy sukces osiągały wtedy, gdy łączyły dorobek badań naukowych z praktyką. Polski system szkolnictwa wyższego wydaje się tego jeszcze nie rozumieć z co najmniej dwóch powodów. Pierwszym jest fakt istnienia tzw. punktozy, czyli oceny wartości pracy naukowej na podstawie punktów przyznanych przez Ministerstwo Edukacji i Nauki określonym wydawnictwom i czasopismom⁹. W dużym uproszczeniu – zdobyte przez pracowników punkty za publikacje naukowe są następnie przeliczane na kategorie naukowe dla danej uczelni. Każda z kategorii A+, A, B, B+ czy C niesie ze sobą określone wsparcie finansowe w postaci wysokości wspomnianej wcześniej subwencji. Doprowadziło to do sytuacji prowadzenia badań nie dla rozwoju, ale dla punktów, a w dalszej kolejności dla pieniędzy.

To tylko nieliczne cechy charakterystyczne dla szkolnictwa wyższego w Polsce. Jego charakterystyka i „pole gry” w dużej części definiowane są także przez wcześniejsze etapy kształcenia, jak szkoła podstawowa czy szkoły średnie. Trudno też analizować samo szkolnictwo wyższe bez ujęcia go w znacznie szerszym kontekście całego systemu edukacji w Polsce, który od lat poddawany jest wielu nieskutecznym reformom.

⁹ Wadą tego rozwiązania jest już sama konstrukcja listy czasopism punktowanych, którym przyznaje się bardzo dużą liczbę punktów za opublikowanie w nim artykułu, przy jednocześnie małej wadze merytorycznej całego czasopisma. I w drugą stronę – czasopisma naukowe o uznanej renomie, o wysokich standardach merytorycznych uzyskały na owej liście niższy wymiar punktowy.

2. PROBLEMY SYSTEMU SZKOLNICTWA WYŻSZEGO W POLSCE, W TYM PROBLEMY MIGRANTÓW

W jaki sposób wskazane dotychczas zagadnienia odnoszą się do problematyki migracji? Migrują nie tylko studenci, ale także nauczyciele akademicy i badacze. Szkolnictwo wyższe w Polsce boryka się z problemem umiędzynarodowienia badań naukowych i kształcenia. Wskutek tak zdefiniowanych przepisów i oczekiwań trudno pozyskać migrantów-badaczy, którzy chcą podejmować stałe i długoterminowe zatrudnienie w Polsce. Jesteśmy jednym z nielicznych krajów, w których waga punktów uzyskanych za publikację jest ważniejsza niż jakość merytoryczna badań naukowych i ich znaczenie dla rozwoju nauki, biznesu czy czegokolwiek. Migranci-badacze bardzo często nie rozumieją polskich – nad wyraz – skomplikowanych uwarunkowań prowadzenia działalności naukowej i jej oceny. Sytuacja ta prowadzi do tego, że osoby te po krótkim pobycie w Polsce migrują do państw Europy Zachodniej, gdzie owo podejście jest zupełnie odmienne. Znany jest autorom przypadek, w którym bardzo dobry badacz ukraiński niepotrafiący dostosować się do polskich wymogów „punktozy”, wyjechał do Szwajcarii i zaczął prowadzić jedne z najbardziej zaawansowanych badań politologicznych, skutkujących uzyskaniem wielu prestiżowych grantów i nagród. Istotą jego pracy naukowej było jednak nie publikowanie dla punktów w czasopismach, a publikowanie przede wszystkim w czasopismach o wysokim Impact Factor, których nierzadko w ogóle nie było na wspomnianej wcześniej liście czasopism punktowanych w Polsce. Owa wada systemu szkolnictwa wyższego i nauki oraz idące za nią skutki wynikają prawdopodobnie z ciągłej zmiany uwarunkowań prawnych i braku wypracowania własnego modelu oceny działalności naukowej. System ewaluacji nauki w Polsce jest w zasadzie swoistym połączeniem rozwiązań obowiązujących w innych krajach i to pozbawia go z jednej strony efektywności i obiektywności, a z drugiej strony atrakcyjności w zakresie pozyskania badaczy-migrantów z innych państw.

Podstawowym problemem systemu szkolnictwa wyższego w Polsce jest jego zmienność i brak stabilizacji. W perspektywie ostatnich dziewięciu lat mieliśmy do czynienia z dwoma w zasadzie przeciwstawnymi sobie reformami prawnymi. Pierwsza reforma miała miejsce w 2015, a kolejna już w 2018 r., drastycznie zmieniająca uregulowania prawne wprowadzone w 2015 r. W kontekście tej drugiej podkreślić należy przekazanie przez ustawodawcę dużej części kompetencji do decyzji władz uczelni wyższych. Delegowanie uprawnień decyzyjnych z poziomu ogólnokrajowego na uczelnie co do zasady jest rozwiązaniem dobrym i – do chwili obecnej – ułatwiającym funkcjonowanie podmiotów szkolnictwa wyższego. Niemniej nie zawsze uczelnie wyższe na poziomie wewnętrznych aktów prawnych regulują wszystkie istotne kwestie, w tym te związane z migrantami-studentami czy migrantami-badaczami. System szkolnictwa

wyższego w Polsce zakłada możliwość przyjmowania obcokrajowców na studia na zasadach określonych w art. 323 Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym¹⁰ po przejściu postępowania rekrutacyjnego i rozwiązania (o ile jest taka potrzeba) spraw natury administracyjno-wizowych. Sytuacja z migrantami-studentami z Ukrainy była zupełnie inna. Zdecydowana większość z nich nie posiadała niezbędnej dokumentacji, uprawniającej ich przyjęcie na studia w Polsce, w tym karty przebiegu studiów czy generalnie formalnej informacji o ukończonym etapie studiów. Obowiązujące w Polsce przepisy prawa zakładają, że przyjęcie na studia następuje przez 1) rekrutację, 2) potwierdzenie efektów uczenia się, 3) przeniesienie z innej uczelni lub uczelni zagranicznej¹¹. Ten ogólny zapis procedury rekrutacyjnej, uznawania efektów uczenia się i przeniesienia ceduje na uczelnie wyższe kształtowanie przepisów wewnętrznych w ramach przyznanej im przez ustawodawcę autonomii i daje im w tym zakresie dowolność. Przyjęcie na studia stanowi jeden z najważniejszych etapów całego procesu studiowania i w większym stopniu obciąża uczelnię niż kandydata na studia. To uczelnia bowiem wydaje decyzję o przyjęciu na studiach, czyli *de iure* potwierdza stan faktyczny, jaki przedstawił jej kandydat na studia. Wymaga to od uczelni dużego wysiłku przy przyjmowaniu na studia osób z zagranicy, zwłaszcza spoza Unii Europejskiej. Szereg uczelni w Polsce nie przykładają jednak do tego procesu należytej wagi i staranności administracyjnej, przyjmując na studia osoby bez tzw. apostili¹² w zakresie potwierdzania dokumentów związanych z ukończonym etapem kształcenia, np. zdania matury uprawniającej do podjęcia studiów wyższych w Polsce.

Zupełnie innym przykładem, całkowicie nieuregulowanym w prawie szkolnictwa wyższego w Polsce, jest przyjmowanie migrantów-studentów, którzy wskutek różnych losowych wydarzeń nie posiadają dokumentów potwierdzających nawet sam fakt studiowania na uczelni zagranicznej. Dobrym przykładem braku takich zapisów był okres po 24 lutego 2022 r., czyli od dnia wybuchu wojny na Ukrainie. Liczni studenci uczący się na Ukrainie faktycznie z dnia na dzień stali się migrantami-studentami, chcącymi kontynuować kształcenie na polskich uczelniach. Uczelnie wyższe nie były na to gotowe pod kątem prawnym. Przykładowo, uczelnie medyczne w Polsce opracowywały – zgodnie z wydanym rozporządzeniem – procedury potwierdzania efektów uczenia się i na podstawie uzyskiwanych wyników przyjmowały ukraińskich

¹⁰ Kwestie te w prawnym zakresie reguluje art. 323 Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz.U.2022.574.

¹¹ Art. 69 Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz.U.2022.574.

¹² Apostile to poświadczenie, że dany dokument pochodzi z właściwego urzędu – jest autentyczny. Dzięki temu można posługiwać się nim za granicą. Apostille nadaje się, jeśli dokument ma być użyty w kraju, który jest stroną konwencji haskiej z 1961 r. o zniesieniu wymogu legalizacji zagranicznych dokumentów urzędowych.

studentów-migrantów na studia. Brak konkretnych wytycznych w przepisach nie tylko wydłużał cały proces, ale także sprawiał, że był on wątpliwy pod kątem jakościowym.

Inny problem związany z migracjami w szkolnictwie wyższym dotyka obszaru kształcenia i uczestnictwa studentów-migrantów w zajęciach dydaktycznych. Nierzadko w celu podjęcia/kontynuowania studiowania potrzebują oni wiz edukacyjnych wydanych przez polskie konsulaty w tych państwach. Obsługa administracyjna polskich konsulatów w państwach afrykańskich czy krajach byłego Związku Radzieckiego bardzo często nie nadąża z za zapotrzebowaniem na wizy umożliwiające wjazd do Polski celem podjęcia/kontynuowania edukacji. Nierzadko zdarza się tak, że owi studenci docierają do Polski w listopadzie, tracąc przy tym dużą część zajęć semestru jesienno. W przypadku Polski wydłużenie procedur związanych z przyznawaniem wiz wynika również z dużej aktywności Straży Granicznej, kontrolującej faktyczną celowość przyznawanych wiz, a także z kontroli ich wykorzystania na terytorium Polski. Znany był przypadek, gdy funkcjonariusze Straży Granicznej skontrolowali blisko 1,5 tys. studentów warszawskich uniwersytetów, sprawdzając, czy osoby na nich studiujące są faktycznie tymi, które otrzymały wizy¹³.

Ostatnim koniecznym do poruszenia problemem jest wymiar międzykulturowy i związana z tym adaptacja (bądź jej brak) studentów-migrantów na polskich uczelniach. W przypadku wykładowców akademickich ten problem jest marginalny, czego nie można powiedzieć o studentach. Przyjazd do nowego kraju, o zupełnie innej kulturze, tradycji czy religii, a nawet innej pogodzie i uwarunkowaniach geograficznych dla wielu studentów z Afryki, Azji czy nawet z państw byłego Związku Radzieckiego jest dużym wyzwaniem, zwłaszcza emocjonalnym. Mają trudności z asymilacją, nie do końca dobrze znają jeszcze język obcy, nie wiedzą, jak załatwić sprawy urzędowe, jak chociażby ubezpieczenie zdrowotne. Wiele uczelni w Polsce, chcąc wyjść naprzeciw problemom takich studentów, tworzy odpowiednie komórki organizacyjne, które pomagają studentom-migrantom „nauczyć” się kraju, do którego przyjechali. Przykładem takiej komórki organizacyjnej jest Student Help Desk na Uczelni Łazarskiego. Do zadań tej jednostki – składającej się ze studentów starszych roczników – należy udzielanie pomocy studentom Uczelni we wszelkim zakresie spraw i ułatwienie im adaptacji w Warszawie, a szczególnie na Uczelni Łazarskiego. Uczelnia Łazarskiego nie jest rzecz jasna jedyną tak podchodzącą do spraw pomocy studentom-migrantom. Warto podkreślić, że na przestrzeni ostatnich 10 lat skala wsparcia udzielana studentom-migrantom w Polsce uległa znaczącej poprawie. Wynika to przede wszystkim z rosnącej skali umiędzynarodowienia kształcenia i przywiązywania znacznie większej wagi do roli

¹³ N. Frątczak, *Straż graniczna kontrolowała cudzoziemców na warszawskich uniwersytetach. Szukali tzw. dublerów*, <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,27072059,straz-graniczna-kontrolowala-cudzoziemcow-na-warszawskich-uniwersytetach.html> [dostęp: 5.01.2023].

i miejsca studentów zagranicznych w systemie szkolnictwa wyższego, ale także i budowania swego rodzaju kultury jakości kształcenia, daleko wykraczającej poza wymiar *stricte* dydaktyczny.

3. PRAKTYKI ZAWODOWE DLA MIGRANTÓW – NIEROZWIĄZANY PROBLEM?

W Polsce w trakcie trwania studiów obowiązkowe jest odbycie praktyki zawodowej. Okres trwania praktyk zawodowych wynosi: dla studiów I stopnia oraz studiów jednolitych magisterskich sześć miesięcy w wymiarze nie mniejszym niż 900 godzin (30 punktów ECTS), a dla studiów II stopnia trzy miesiące, w wymiarze nie mniejszym niż 450 godzin (15 punktów ECTS).

Praktykę zawodową na podstawie dokumentów z zakładu pracy zalicza koordynator praktyk powoływany przez dziekana. Zakres obowiązków wykonywanych przez studenta w miejscu realizowania praktyki musi pokrywać się z wykazem kompetencji, które musi nabyć student, zawartym w sylabusie. Zrealizowanie praktyki w tak dużym wymiarze godzin jest ogromnie trudne nawet dla polskiego studenta. Wciąż wielu pracodawców nie jest skłonnych płacić za praktyki studenckie, widać to zwłaszcza w sektorach związanych z prawem, sądownictwem oraz w instytucjach publicznych. Różnie bywa także z małymi i średnimi przedsiębiorstwami prywatnymi – tutaj o wiele częściej spotykamy się z płatnymi praktykami, ale wynagrodzenie jest zazwyczaj minimalne, a czasem wręcz symboliczne. Przeciwnieństwem są duże firmy i korporacje, które dzięki specjalnym wewnętrznym programom dla praktykantów i stażystów wyszukują najlepszych i najzdolniejszych studentów, proponując im nie tylko ogromne możliwości zdobywania wiedzy praktycznej, szkolenia, mentorów, ale także bardzo przyzwoite wynagrodzenie. Jednak dostanie się na praktyki w takie miejsca wiąże się z trudnym procesem rekrutacji, a liczba chętnych znacznie przewyższa liczbę miejsc. Jak więc łatwo zauważyć, pół roku pracy na pełen etat, bez wynagrodzenia, uczestnicząc jednocześnie w zajęciach oraz pisząc pracę licencjacką lub magisterską, dla większości studentów stanowi nie lada wyzwanie.

Z kolei dla studentów – obcokrajowców obowiązek odbycia praktyk okazuje się często barierą nie do pokonania. Poza aspektem napiętego grafiku, niemożności wykonywania w tym samym czasie pracy zarobkowej, pozwalającej na samodzielne pokrycie kosztów utrzymania, dochodzi tu bowiem bariera językowa, dotycząca zwłaszcza studentów, którzy zdecydowali się na studia w języku angielskim, ponieważ często nie znają oni języka polskiego nawet w stopniu podstawowym. Pomimo że istnieją pracodawcy poszukujący pracowników z biegłą znajomością języka angielskiego, rosyjskiego i niemieckiego (a wielu z tych studentów włada wszystkimi tymi językami jednocześnie), brak

podstawowej znajomości języka polskiego uniemożliwia zatrudnienie. Jako przyczynę pracodawcy podają np. utrudnioną komunikację z innymi pracownikami niemówiącymi w języku obcym, brak możliwości obsługi niektórych kluczowych systemów komputerowych instalowanych w języku polskim, większe komplikacje biurokratyczne związane z procedurami zatrudniania obcokrajowców (mowa tu zwłaszcza o osobach pochodzących spoza UE) czy wreszcie obawę pracodawcy przed inwestowaniem czasu oraz pieniędzy w pracownika, który statystycznie znacznie częściej niż pracownik rodzimy w krótkim czasie po ukończeniu studiów opuści Polskę i wróci do swojego kraju ojczystego lub wyjedzie do kraju z większymi perspektywami zawodowymi.

Według raportu GUS z dnia 15 czerwca 2022 r. „Szkolnictwo wyższe w roku akademickim 2021/2022 (wyniki wstępne)” w Polsce w ubiegłym roku studiowało 89,4 tys. cudzoziemców, czyli o 5,6% więcej niż w roku poprzednim (dotyczy osób studiujących przynajmniej jeden rok akademicki, czyli w statystykach tych nie ujmowani byli studenci Erasmus+). Większość cudzoziemców pochodziła z krajów europejskich, a najliczniejszą grupę stanowiły osoby z Ukrainy (36,0 tys., co stanowi aż 40,3% wszystkich cudzoziemców¹⁴), z Białorusi (11,1 tys. – 12,4%) oraz Turcji (2,9 tys. – 3,2%). Studia stacjonarne podjęło 77,2 tys. cudzoziemców (86,4%).

W kontekście trudności w znalezieniu miejsca, w którym student – obcokrajowiec mógłby zrealizować praktykę zawodową, nie bez znaczenia pozostaje fakt, iż ponad jedna czwarta cudzoziemców (26,4 tys.) wybrała uczelnie w województwie mazowieckim, co nie pozwala na równy rozkład zapotrzebowania rynku na pracowników, którzy nie znają języka polskiego lub znają go jedynie w stopniu podstawowym.

Polskie uczelnie, zwłaszcza te prywatne, którym najbardziej zależy na przyciągnięciu jak największej liczby zagranicznych studentów, same próbują wyjść naprzeciw problemowi, z którym mierzą się cudzoziemcy. Pomimo że uczelnie wyższe w Polsce nie mają ustawowego obowiązku zapewnienia praktyki zawodowej studentom, prawie każda z nich ma dobrze funkcjonujące, rozbudowane Biura Praktyk i Karier, które na własną rękę starają się dotrzeć do potencjalnych praktykodawców, nawiązać z nimi współpracę, niejako „przywiązać” do uczelni. Proponują studentom różnego rodzaju warsztaty umiejętności miękkich, szkolenia mające na celu przygotowanie młodych ludzi do rozmowy kwalifikacyjnej, warsztaty pisania CV, listów motywacyjnych, spotkania z przedstawicielami biznesu, którzy wskazują, jakich konkretnie kompetencji, a nawet cech osobowościowych poszukują u potencjalnego pracownika.

Przykładem udanej próby ułatwienia studentom znalezienia praktyki jest Uczelnia Łazarskiego – na stronie internetowej uczelni istnieje „Strefa pracodawcy”, gdzie

¹⁴ Warto dodać, że tak ogromna przewaga studentów ukraińskich w ogólnej liczbie cudzoziemców studiujących w Polsce utrzymuje się od kilku lat, a wojna w Ukrainie nie wpłynęła znacząco na ten podział.

pracodawcy bezpośrednio zamieszczają oferty za pomocą specjalnego formularza. Oferty te pojawiają się na studenckim portalu pracy, do którego dostęp mają wyłącznie studenci tej właśnie Uczelni. Średnia liczba aktywnych ofert pracy, praktyki lub stażu, na które można aplikować za pośrednictwem portalu, to w ostatnich sześciu miesiącach około 130 ofert. Od momentu uruchomienia portalu znajdywalność miejsca odbycia praktyki za pośrednictwem uczelnianego Biura Praktyk i Karier wzrosła niemal czterokrotnie.

Innym świetnie sprawdzającym się sposobem nawiązania relacji pomiędzy uczelniami a biznesem jest przyciągnięcie praktyków ze świata biznesu na uczelnię i zaangażowanie ich w prowadzenie zajęć, zarówno jako wykładowców gościnnych w ramach przedmiotu prowadzanego przez wykładowcę akademickiego, jak i indywidualnych prowadzących zajęcia ze swojej specjalizacji. To również zaangażowanie praktyków, a nawet całych firm, jako partnerów poszczególnych kierunków studiów oraz powierzenie im współtworzenia programów nauczania w oparciu o bieżące potrzeby rynku. Oczywiście nie na wszystkich kierunkach studiów takie korelacje są możliwe, skupiamy się tu głównie na uczelniach i kierunkach biznesowych, prawniczych i ekonomicznych, co znajduje uzasadnienie w fakcie, iż wspomniane już przepisy dotyczące liczby godzin obowiązkowych praktyk zawodowych dotyczą kierunków praktycznych, ale ważniejsze, że według danych GUS w roku 2022 najczęściej wybieranymi grupami kierunków były właśnie biznes, administracja i prawo (22,5% wszystkich studentów), a dalej technika, przemysł i budownictwo (14%) oraz zdrowie i opieka zdrowotna. W tym samym raporcie przeczytać możemy, że aż 32,4% ogólnej liczby absolwentów – cudzoziemców z roku 2022 ukończyło studia na kierunkach z grupy biznes oraz administracja i prawo (z czego 89,2% ukończyło studia stacjonarnie).

Wszystkie te wysiłki czynione przez uczelnie nie rozwiązują jednak problemu ze znalezieniem zakładu pracy, w którym obcokrajowcy studiujący w Polsce mogliby zrealizować obowiązkową praktykę zawodową. Badania pokazują, że trudności z zaliczeniem praktyki są wskazywane przez studentów z zagranicy jako jedna z największych przeszkód w drodze po upragniony dyplom. Studenci, którzy nie są w stanie zrealizować praktyki w Polsce, najczęściej decydują się na zrealizowanie jej w kraju pochodzenia podczas przerwy wakacyjnej. Jednak weryfikacja jakości takiej praktyki oraz faktycznego czasu, który student spędził w danym zakładzie pracy, czy nabytych kompetencji bywa w tym wypadku bardzo utrudniona. Często pomimo podejrzenia graniczącego z pewnością, że student wcale nie zrealizował praktyki tak, jak powinien, a jedynie „załatwił” sobie dokumenty, wobec braku możliwości sprawdzenia tego bezpośrednio u pracodawcy, zmusza uczelnie do akceptacji przedstawionych dokumentów i zaliczenia praktyki. Jest to ogromny problem wynikający z braku regulacji kwestii odbywania praktyki poza Polską. Skoro Polska uczelnia nie jest w stanie zagwarantować miejsca praktyki na terenie kraju, zmuszona jest przyjąć pewne kompromisy. Być może rozwiązaniem tej kwestii byłoby powoływanie w przypadkach odbywania

praktyki zagranicznej Komisji Weryfikacyjnej, która podobnie jak komisja powoływana w przypadku chęci zaliczenia przez studenta praktyki poprzez prace zawodową sprawdzałaby, czy student faktycznie nabył wymagane kompetencje.

W kwestii problemów z realizacją praktyk zarówno przez cudzoziemców, jak i studentów z Polski, dużo mogłoby zmienić również wprowadzenie przepisów pozwalających na uproszczenia procedur, które musi przejść pracodawca zatrudniający praktykantów bądź stażystów, oraz uproszczenie przepisów pozwalających na zaliczanie praktyki zawodowej pracą zawodową i prowadzeniem własnej działalności gospodarczej. Na ten moment jednak problem ten pozostaje nierozwiązany.

PODSUMOWANIE

Szkolnictwo wyższe w Polsce przechodzi przez szereg trudności – od tych związanych z szerokorozumianą jakością kształcenia po bardziej przyziemnie kwestie, jak ewaluacja działalności naukowej czy problem pracy ze studentami-migrantami i pracownikami-migrantami. Zwłaszcza ten ostatni obszar nie podlega regulacjom prawnym na poziomie ogólnopolskim. Ustawodawca daje w tym obszarze bardzo dużą dozę niezależności i wolności formalnoprawnej dla uczelni. Nierzadko – jak wykazano w niniejszym tekście – rodzi to duże komplikacje dla wszystkich zainteresowanych stron. Jest to jednak problematyka, którą trzeba analizować i weryfikować pod kątem tzw. dobrych praktyk. Jak wskazuje bowiem niniejszy artykuł, problem leży w dużej mierze w gestii uczelni i to one w ramach posiadanej autonomii przyznanej przez ustawodawcę muszą same opracować i wdrożyć stosowne rozwiązania.

BIBLIOGRAFIA

- Anacka M., Okólski M., *Migracje: pojęcia i metody*, [w:] M. Lesińska, M. Okólski (red.), *25 wykładów o migracjach*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018.
- Frątczak N., *Straż graniczna kontrolowała cudzoziemców na warszawskich uniwersytetach. Szukali tzw. dublerów*, <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,27072059,straz-graniczna-kontrolowala-cudzoziemcow-na-warszawskich-uniwersytetach.html> [dostęp: 5.01.2023].
- Kraśniewski A., *Proces boloński. To już 10 lat*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2009.
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 września 2018 r. w sprawie studiów (Dz.U. z 2018 r. poz. 1861).

Skinder M., *Proces Boloński a Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2020, nr 4.

Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2018 r. poz. 1668).

MIGRACJE A SZKOLNICTWO WYŻSZE W POLSCE

Streszczenie

Opracowanie prezentuje rozważania na temat migracji i ich roli w obszarze szkolnictwa wyższego w Polsce. Wskazuje problemy i trudności, z jakimi borykają się studenci zagraniczni studiujący w Polsce.

Słowa kluczowe: migracje, szkolnictwo wyższe, ustawa – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce

MIGRATION AND HIGHER EDUCATION IN POLAND

Abstract

The article presents reflections on migration and its role in the area of higher education in Poland. It highlights the problems and difficulties faced by foreign students studying in Poland.

Keywords: migration, higher education, Polish Law on Higher Education and Science

Cytuj jako:

Chojan A., Woźniczko K., *Migracje a szkolnictwo wyższe w Polsce*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2024, nr 1(80), s. 97–108 DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.05/a.chojan/k.wozniczko

Cite as:

Chojan A., Woźniczko K. (2024). 'Migration and Higher Education in Poland'. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 1(80), 97–108 DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.05/a.chojan/k.wozniczko

CENA MANDATU POSELSKIEGO. ILE KOSZTUJE PRZEKONANIE WYBORCY? PORÓWNANIE WYDATKÓW NA KAMPANIE WYBORCZE POLSKICH PARTII POLITYCZNYCH W LATACH 2011–2019

DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.06/l.lukasik

WPROWADZENIE

Okres kampanii wyborczej to szczególny czas w życiu politycznym każdego państwa. Reguły i zasady jej przebiegu są opisane przede wszystkim w Kodeksie wyborczym², który stanowi swoisty fundament regulacji prawnych dotyczących kampanii. Jednym z najistotniejszych jej czynników jest aspekt finansowania. Komitety wyborcze nie mogą przekroczyć odgórnie ustalonych limitów, ponieważ grożą za to odpowiednie kary, uregulowane w wymienionym kodeksie.

Niektóre komitety wyborcze dysponują ogromnymi kwotami, które sięgają kilkudziesięciu milionów złotych. Nie zawsze przekłada się to jednak na zadowalający wynik wyborów. Z kolei komitety, które na kampanię przeznaczyły mniejsze sumy, proporcjonalnie osiągnęły większy sukces. Warto więc podjąć próbę znalezienia odpowiedzi na pytanie dotyczące efektywności wydatków ponoszonych przez poszczególne komitety na przeprowadzenie kampanii wyborczej. Jest to także dobry sposób na zbadanie, czy średnia cena mandatu jest stała, czy zwiększa się z każdą kolejną kampanią. Gdyby cena rosła, oznaczałoby to, że kampanie wyborcze stają się bardziej kosztochłonne.

¹ Łukasz Łukasik – absolwent Wydziału Nauk o Polityce i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Opolskiego, e-mail: lukelukasik@proton.me, ORCID: 0009-0004-4861-3479.

² *Zasady prowadzenia kampanii wyborczej*, online: akademia-demokracji.pl/baza-wiedzy/zasady-prowadzenia-kampanii-wyborczej (2.02.2024 r.).

Niniejszy artykuł ma na celu analizę wpływów i wydatków poszczególnych komitetów partii politycznych, które przekroczyły progi wyborcze i wprowadziły swoich przedstawicieli do Parlamentu RP. Jest on także odpowiedzią na pytanie, które z komitetów osiągnęły finansowo-wyborczy sukces, osiągając cel, jakim jest zdobycie reprezentacji w Sejmie jak najniższym kosztem. Porównam poziomy finansowania kampanii wyborczych komitetów partii politycznych, którym udało się przekroczyć próg wyborczy w wyborach parlamentarnych w 2011, 2015 i 2019 r. Korzystać będą przede wszystkim ze sprawozdań partii politycznych dotyczących bilansu Funduszy Wyborczych.

1. ZASADY FINANSOWANIA KAMPANII WYBORCZEJ

Kampania wyborcza to zorganizowany proces, na który składają się działania promocyjne, informacyjne, a także propagandowe. Prowadzą go aktorzy polityczni, do których zalicza się kandydatów, partie oraz komitety wyborcze. Przeprowadzona zgodnie z demokratycznymi zasadami kampania jest jednym z wyznaczników poprawnie funkcjonującego państwa prawa. Jej zasady są określone przez regulacje prawne zawarte w Kodeksie wyborczym, który określa m.in. czas trwania, sposoby finansowania, a także dozwolone metody jej prowadzenia³.

Obowiązujący obecnie w Polsce Kodeks wyborczy uchwalony został 5 stycznia 2011 r., wszedł w życie 1 sierpnia 2011 r., a ostatni raz znowelizowano go 26 stycznia 2023 r. Składa się z 517 artykułów regulujących wszystkie aspekty kampanii wyborczej, jednak z punktu widzenia niniejszego artykułu najważniejsze są te, które dotyczą sposobów jej finansowania. Zawarto je w rozdziale 14 i 15 kodeksu. Nadrzędną zasadą jest jawność finansowania kampanii. Wydatki ponoszone przez komitety pokrywane są ze źródeł własnych. Środki finansowe nie mogą być jednak pozyskiwane i wydawane przed dniem utworzenia komitetu oraz po dniu wyborów.

Utworzenie komitetu wyborczego jest możliwe tylko po ogłoszeniu terminu przeprowadzenia wyborów, a samą kampanię prowadzić mogą jedynie komitety, które zgłosiły listy z kandydatami. Działania agitacyjne mogą z kolei prowadzić wszyscy, włączając w to osoby poniżej 18. roku życia, ubezwłasnowolnione bądź też pozbawione praw publicznych. Jest to przejaw wolności słowa jako podstawowego prawa jednostki⁴.

Wpłatę na rzecz wybranego komitetu może zrealizować obywatel polski niebędący kandydatem na posła, senatora, prezydenta bądź posła do Parlamentu Europejskiego,

³ R.K. Tabaszewski, *Instytucjonalno-prawne uwarunkowania kampanii wyborczych w Polsce. Zagadnienia wybrane*, w: *Marketing wyborczy we współczesnych kampaniach wyborczych*, red. E. Kancik, P. Jakubowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013, s. 13.

⁴ *Ibidem*, s. 23–24.

jednakże kwota wpłaty nie może przekraczać 15-krotności minimalnego wynagrodzenia obowiązującego w danym okresie. Wpłaty dokonać może również kandydat do wyżej wymienionych, lecz w tym przypadku kwota nie może być większa niż 45-krotność płacy minimalnej. W przypadku przekroczenia limitu nadwyżka przepada na rzecz Skarbu Państwa. W sytuacji, kiedy komitet uzyska nadwyżkę pozyskanych środków na cele kampanii wyborczej, komitet wyborczy danej partii przekazuje ją na rzecz funduszu wyborczego.

W ciągu trzech miesięcy od dnia wyborów pełnomocnik finansowy danego komitetu ma obowiązek zdać odpowiedniemu organowi wyborczemu sprawozdanie, w którym zawarte są informacje o przychodach, wydatkach i zobowiązaniach komitetu. W terminie sześciu miesięcy od dnia złożenia sprawozdania organ wyborczy może przyjąć sprawozdanie bez zastrzeżeń, przyjmując je z zastrzeżeniami bądź też odrzucić sprawozdanie finansowe⁵.

2. FINANSOWANIE KAMPANII WYBORCZEJ W WYBORACH PARLAMENTARNYCH W 2011 ROKU

Wybory parlamentarne odbyły się nieco ponad rok po katastrofie smoleńskiej. W wyborach prezydenckich z poprzedniego roku wygrał kandydat Platformy Obywatelskiej – Bronisław Komorowski. Wygrana PO także w wyborach parlamentarnych (co przewidywały sondaże wyborcze) oznaczałaby brak koabitacji i swobodne rządy partii przez najbliższe cztery lata. Dla głównego przeciwnika Platformy, Prawa i Sprawiedliwości, byłoby to przejście do całkowitej opozycji (do 2010 r. prezydentem był wywodzący się ze środowiska PiS-u Lech Kaczyński)⁶.

Wybory zostały zapowiedziane przez prezydenta Komorowskiego 4 sierpnia 2011 r. Głowa państwa zarządziła je w najwcześniejszym możliwym terminie, czyli 9 października 2011 r. Siedem komitetów wyborczych zarejestrowało listy we wszystkich okręgach, jednakże próg wyborczy przekroczyło pięć z nich. Były to kolejno: Platforma Obywatelska RP, Prawo i Sprawiedliwość, Ruch Palikota, Polskie Stronnictwo Ludowe oraz Sojusz Lewicy Demokratycznej⁷

⁵ Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy (Dz. U. 2011 Nr 21 poz. 112).

⁶ P. Śleszyński, *Wybory Parlamentarne 2011*, w: *Atlas Wyborczy Polski*, red. M. Kowalski, P. Śleszyński, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, 2018, s. 175

⁷ Państwowa Komisja Wyborcza, Wybory 2011 do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, <https://wybory2011.pkw.gov.pl/wyn/pl/000000.html#tabs-1> (2.01.2024 r.).

Wybory wygrała Platforma Obywatelska RP, która uzyskując blisko 39,2% głosów ważnych, zdobyła jednocześnie 207 mandatów w Sejmie RP⁸. Na Fundusz Wyborczy swojego komitetu PO RP zgromadziła 30,497 mln złotych, a łączna suma wydatków wyniosła 30,436 mln zł. Na same wybory parlamentarne komitet wyborczy przeznaczył 30,277 mln złotych. Różnica między wpływami Funduszu a wydatkami na wybory do Sejmu i Senatu wyniosła ponad 243 tys. zł⁹. Oznacza to, że jeden uzyskany mandat „kosztował” Platformę ponad 146 tys. złotych.

Drugi wynik osiągnęło Prawo i Sprawiedliwość, na które głos oddało blisko 30% wyborców. Przełożyło się to na uzyskanie 157 mandatów w Sejmie¹⁰. Wpływy na Fundusz Wyborczy wyniosły, podobnie jak w przypadku Platformy Obywatelskiej, niespełna 30,437 mln zł, a wydatki 30,266 mln. Na same wybory parlamentarne komitet przeznaczył 30,2 mln, a różnica wyniosła 237 tys.¹¹ „Cena” jednego mandatu wyniosła zatem ok. 192 tys. zł.

Ruch Palikota, zdobywając 10% głosów, otrzymał jednocześnie 40 mandatów w Sejmie RP¹². W tym przypadku kwoty są nieporównywalnie niższe – przychody na Fundusz Wyborczy wyniosły 1,6 mln złotych, a wydatki 1,75 mln (dokładnie taką samą kwotę komitet przeznaczył na same wybory parlamentarne). Różnica to ok. 150 tys. zł¹³. Koszt uzyskanego mandatu również był znacznie niższy i wyniósł niespełna 44 tys. zł. Warto podkreślić, że Ruch Palikota nie otrzymał żadnych środków z subwencji, wszystkie fundusze pochodziły od osób fizycznych.

W wyborach do Sejmu Polskie Stronnictwo Ludowe otrzymało ok. 8,4% głosów i uzyskało 28 mandatów¹⁴. Wpływy na Fundusz wyborczy to ok. 13,368 mln zł, a wydatki to blisko 13,685 mln¹⁵. Komitet Wyborczy PSL na wybory parlamentarne wydał 12,954 mln. Różnica zatem wynosi blisko 414 tys. zł. Za jeden mandat w Sejmie PSL zapłaciło zatem blisko pół miliona złotych.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Państwowa Komisja Wyborcza, Komunikat Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 kwietnia 2012 r. w sprawie sprawozdań o źródłach pozyskania środków finansowych przez partie polityczne w 2011 r, <https://pkw.gov.pl/finansowanie-polityki/finansowanie-partii-politycznych/sprawozdania-finansowe-partii-politycznych-za-rok-2011/komunikat-panstwowej-komisji-wyborczej-z-dnia-23-kwietnia-2012-r-w-sprawie-sprawozdan-o-zrodlach-pozyskania-srodkow-finansowych-przez-partie-polityczne-w-2011-r> (3.01.2024 r.).

¹⁰ Państwowa Komisja Wyborcza, *op. cit.* (2.01.2024 r.).

¹¹ Państwowa Komisja Wyborcza, *op. cit.* (3.01.2024 r.).

¹² Państwowa Komisja Wyborcza, *op. cit.* (2.01.2024 r.).

¹³ Państwowa Komisja Wyborcza, *op. cit.* (3.01.2024 r.).

¹⁴ Państwowa Komisja Wyborcza, *op. cit.* (2.01.2024 r.).

¹⁵ Państwowa Komisja Wyborcza, *op. cit.* (3.01.2024 r.).

Sojusz Lewicy Demokratycznej otrzymał 8,2% głosów ważnych i uzyskał 27 mandatów¹⁶. Przychody na Fundusz Wyborczy komitetu wyborczego SLD to w zaokrągleniu 27,627 mln, przy wydatkach o 33 tys. zł niższych¹⁷. Na wybory parlamentarne przeznaczono 24,193 mln zł. Koszt jednego mandatu to zatem ponad 864 tys. zł i jest to najwyższy koszt poniesiony przez partię w tych wyborach.

Tabela 1. Środki finansowe przeznaczone na kampanię wyborczą oraz liczba otrzymanych mandatów w 2011 r.

Komitet wyborczy	Platforma Obywatelska	Prawo i Sprawiedliwość	Ruch Palikota	Polskie Stronnictwo Ludowe	Sojusz Lewicy Demokratycznej
Przychody Funduszu Wyborczego (w PLN)	30,497 mln	30,437 mln	1,6 mln	13,369 mln	27,627 mln
Wielkość subwencji (w PLN)	19,459 mln	22,39 mln	0,00	1,197 mln	3,6 mln
Wydatki FW (w PLN)	30,346 mln	30,266 mln	1,749 mln	13,685 mln	27,594 mln
Wydatki FW na kampanię parlamentarną (w PLN)	30,277 mln	30,2 mln	1,749 mln	12,954 mln	24,193 mln
Zdobyte mandaty	207	157	40	28	27

Źródło: opracowanie na podstawie komunikatu Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 kwietnia 2012 r. w sprawie sprawozdań o źródłach pozyskania środków finansowych przez partie polityczne w 2011 r., Państwowa Komisja Wyborcza, 2012.

3. FINANSOWANIE KAMPANII WYBORCZEJ W WYBORACH PARLAMENTARNYCH W 2015 ROKU

Wybory parlamentarne w 2015 r. odbyły się nieco ponad rok po rosyjskiej agresji na Ukrainę. Polacy uświadomili sobie, że w tej kwestii rację miało Prawo i Sprawiedliwość oraz śp. prezydent Lech Kaczyński, którzy mówili o zagrożeniu ze strony Federacji Rosyjskiej. Partii rządzącej zaszkodziła także afera podsłuchowa – niektóre zwroty użyte przez polityków Platformy na nagraniach weszły na stałe do mowy potocznej

¹⁶ Państwowa Komisja Wyborcza, *op. cit.* (2.01.2024 r.).

¹⁷ Państwowa Komisja Wyborcza, *op. cit.* (3.01.2024 r.).

Polaków i stały się symbolem degrengolady elity rządzącej¹⁸. Kilka miesięcy przed wyborami parlamentarnym miały miejsce wybory prezydenckie. Zwycięstwo kandydata Prawa i Sprawiedliwości, Andrzeja Dudy, tylko podkreśliło preferencje polityczne społeczeństwa. Dla PO był to bardzo trudny moment, dla PiS-u – najlepsza możliwa okazja do przejścia pełnej władzy w Polsce.

Należy dodać również, że w 2011 r. doszło do korekty przepisów dotyczących subwencji, którą otrzymują partie polityczne. Obniżono wtedy o połowę kwotę subwencji dla wszystkich partii¹⁹.

Wybory parlamentarne zostały wyznaczone 17 lipca przez Bronisława Komorowskiego na 25 października 2015 r. Ośmiu komitetom udało się zarejestrować listy we wszystkich okręgach, lecz próg przekroczyło tylko pięć z nich. Zwycięzcą został Komitet Wyborczy Prawo i Sprawiedliwość²⁰.

Prawo i Sprawiedliwość wygrało wybory parlamentarne, kończąc ośmioletnią kadencję rządów Platformy Obywatelskiej. W wyborach zdobyło 37,6% głosów i otrzymało 235 mandatów w Sejmie RP. PiS na rzecz Funduszu Wyborczego zgromadziło ponad 44,2 mln zł przy wydatkach oscylujących na bardzo podobną kwotę. Na rzecz samych wyborów parlamentarnych Komitet Wyborczy Prawa i Sprawiedliwości przeznaczył 30,48 mln zł²¹. Różnica wyniosła 13,747 mln zł. W przeliczeniu na jeden zdobyty mandat Prawo i Sprawiedliwość musiało wydać 130 tys. zł, aby otrzymać jedno miejsce w Sejmie.

Wielkim przegranym wyborów został Komitet Wyborczy Platformy Obywatelskiej. Dla partii oznaczało to utratę władzy po ośmiu latach rządów, z których ponad cztery z prezydentem wywodzącym się z jej środowiska. KW PO zdobył 24,1% głosów ważnych i zebrał 138 mandatów poselskich. Wpływy na rzecz Komitetu Wyborczego wyniosły 47,665 mln zł, a wydatki 47,687 mln zł. Na same wybory parlamentarne przeznaczono 29,532 mln zł²². Różnica to ponad 18,1 mln. Jeden mandat kosztował zatem 214 tys. zł.

¹⁸ M. Kowalski, *Wybory Parlamentarne 2015*, w: *Atlas Wyborczy Polski*, red. M. Kowalski, P. Śleszyński, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, 2018, s. 227.

¹⁹ K. Skotnicki, *Finansowanie partii politycznych w Polsce*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie”, nr XII, 2016, s. 84.

²⁰ Państwowa Komisja Wyborcza, *Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2015*, https://parlament2015.pkw.gov.pl/349_Wyniki_Sejm.html (5.01.2024 r.).

²¹ Państwowa Komisja Wyborcza, *Komunikat Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 25 kwietnia 2016 r. w sprawie sprawozdań o źródłach pozyskania środków finansowych przez partie polityczne w 2015 r.*, <https://pkw.gov.pl/finansowanie-polityki/finansowanie-partii-politycznych/sprawozdania-finansowe-partii-politycznych-za-rok-2015/komunikat-panstwowej-komisji-wyborczej-z-dnia-25-kwietnia-2016-r-w-sprawie-sprawozdan-o-zrodlach-pozyskania-srodkow-finansowych-przez-partie-polityczne-w-2015-r> (6.01.2024 r.).

²² *Ibidem*.

Nowoczesna na rzecz Komitetu Wyborczego zgromadziła ponad 8,677 mln zł i wydała około 8,594 mln. Same wydatki na kampanię do parlamentu wyniosły 8,590 mln, a różnica kształtowała się na poziomie 87 tys. zł. W wyborach otrzymała ona 7,6% i zdobyła 28 mandatów²³. Cena jednego mandatu wyniosła więc ok. 307 tys. zł.

Komitet Wyborczy PSL zebrał ponad 14,173 mln zł i wydał z nich 14,171 mln, z czego 13,273 mln przeznaczone zostały na wybory parlamentarne. Uzyskując 5,13% głosów, zdobył on 16 mandatów w Sejmie VIII kadencji²⁴. Cena jednego mandatu wyniosła zatem 830 tys. zł i była najwyższą w tych wyborach.

Próg przekroczył również Komitet Wyborczy Wyborców Kukiz'15, jednak ze względu na fakt, iż nie był on partią, nie musiał składać sprawozdania finansowego, dlatego też nie ma ogólnodostępnych danych o kosztach poniesionych podczas kampanii wyborczej. Zdobyl on natomiast 8,8% głosów i otrzymał 42 mandaty w Sejmie RP²⁵.

Tabela 2. Środki finansowe przeznaczone na kampanię wyborczą oraz liczba otrzymanych mandatów w 2015 r.

Komitet wyborczy	Prawo i Sprawiedliwość	Platforma Obywatelska	Nowoczesna	Polskie Stronnictwo Ludowe
Przychody Funduszu Wyborczego (w PLN)	44,227 mln	47,665 mln	8,678 mln	14,173 mln
Wielkość subwencji (w PLN)	5,38 mln	10,266 mln	0,00	835 000
Wydatki FW (w PLN)	44,221 mln	47,687 mln	8,594 mln	14,171 mln
Wydatki FW na kampanię parlamentarną (w PLN)	30,48 mln	29,532 mln	8,59 mln	13,273 mln
Zdobyte mandaty	235	138	28	16

Źródło: opracowanie na podstawie komunikatu Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 25 kwietnia 2016 r. w sprawie sprawozdań o źródłach pozyskania środków finansowych przez partie polityczne w 2015 r., Państwowa Komisja Wyborcza, 2016.

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

4. FINANSOWANIE KAMPANII WYBORCZEJ W WYBORACH PARLAMENTARNYCH W 2019 ROKU

Czteroletnia kadencja rządów Zjednoczonej Opozycji cechowała się silną polaryzacją (której początków można szukać po katastrofie smoleńskiej z 2010 r.). Oznaczała ona także brutalną i agresywną walkę polityczną na polskiej scenie politycznej. Silny konflikt zarówno społeczny, jak i polityczny wpłynął na zachowania wyborcze Polek i Polaków. Napięcie społeczne, jakie towarzyszyło wyborom, porównywane jest do tego, jakie panowało m.in. w momencie śmierci Jana Pawła II i wspomnianej wcześniej katastrofy smoleńskiej²⁶.

Do ogłoszenia terminu wyborów parlamentarnych doszło 6 sierpnia 2019 r. Prezydent RP Andrzej Duda ogłosił, że wybory odbędą się 13 października. Listy we wszystkich okręgach zarejestrowało pięć komitetów wyborczych – PiS, PO, SLD, PSL i Konfederacja. Każdy z nich przekroczył próg wyborczy i otrzymał określoną liczbę mandatów²⁷.

Prawo i Sprawiedliwość przebiło swój wynik z poprzednich wyborów, otrzymując rekordowe 43,6%, jednakże nie przełożyło się to na większą liczbę mandatów i w Sejmie posłowie PiS-u otrzymali 235 miejsc. Rekordowe były też wpływy na Komitet Wyborczy PiS-u – wyniosły one 50 mln zł. Wydano 48,9 mln, z czego 31,7 mln zł zostało przeznaczonych na wybory parlamentarne²⁸. Różnica wyniosła 18,3 mln zł. Koszt uzyskania jednego mandatu wyniósł zatem 135 tys. zł.

Komitet Wyborczy Platformy Obywatelskiej zebrał z kolei 42,5 mln zł, z których wydano 42,441 mln. 30 mln zostało rozdysponowane na kampanię wyborczą do parlamentu. Różnica między wpływami a wydatkami na kampanie parlamentarną wyniosła 12,5 mln zł. Przełożyło się to na uzyskanie 27,4% głosów i zdobycie 134 mandatów²⁹. Jeden mandat kosztował zatem 224 tys. zł.

KW Sojuszu Lewicy Demokratycznej zebrał ponad 12,3 mln zł, z których wydał około 12,29 mln. Na samą kampanię parlamentarną przeznaczono ponad 9,5 mln zł,

²⁶ M. Cześnik, R. Mišta, M. Żerkowska-Balas, *Uczestnictwo i mobilizacja w wyborach parlamentarnych 2019 roku*, „Studia Socjologiczne” 2020, nr 4, s. 92.

²⁷ Państwowa Komisja Wyborcza, Komunikat Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 10 czerwca 2020 r. w sprawie sprawozdań o źródłach pozyskania środków finansowych przez partie polityczne w 2019 r., <https://pkw.gov.pl/finansowanie-polityki/finansowanie-partii-politycznych/sprawozdania-finansowe-partii-politycznych-za-rok-2019/komunikat-panstwowej-komisji-wyborczej-z-dnia-10-czerwca-2020-r-w-sprawie-sprawozdan-o-zrodlach-pozy> (8.01.2024 r.).

²⁸ Państwowa Komisja Wyborcza, *op. cit.* (8.01.2024 r.).

²⁹ *Ibidem*.

a różnica wyniosła 2,778 mln zł. W wyborach do parlamentu zdobył on 12,3% głosów i uzyskał 49 mandatów w Sejmie³⁰ – koszt jednego wyniósł zatem 195 tys. zł.

Polskie Stronnictwo Ludowe na rzecz swojego komitetu wyborczego zgromadziło 10,84 mln zł, z którego wydano 10,82 mln. 8,47 mln zł przeznaczone zostało na kampanię parlamentarną. Różnica wyniosła zatem 2,36 mln zł. W wyborach PSL zdobył 8,6% i uzyskał 30 mandatów³¹. Otrzymanie jednego mandatu dla PSL-u wiązało się z wydaniem średnio 283 tys. zł i jest to najwyższa kwota, jaką ponieść musiał komitet w tych wyborach parlamentarnych, aby wprowadzić swojego przedstawiciela do Sejmu RP.

Najmniejszy budżet przeznaczony na swój komitet wyborczy w 2019 r. miała Konfederacja Wolność i Niepodległość. Zgromadziła ona 1,73 mln zł, z których przeznaczono (na same wybory parlamentarne) 1,729 mln zł. Różnica wyniosła zatem 1000 zł. W samych wyborach uzyskała ona 6,8% głosów wyborców, co pozwoliło jej na wprowadzenie do Sejmu RP 11 posłów³². Jeden mandat kosztował ją zatem średnio 157 tys. zł.

Tabela 3. Środki finansowe przeznaczone na kampanię wyborczą oraz liczba otrzymanych mandatów w 2019 r.

Komitet wyborczy	Prawo i Sprawiedliwość	Platforma Obywatelska	SLD	Polskie Stronnictwo Ludowe	Konfederacja
Przychody Funduszu Wyborczego (w PLN)	50 mln	42,5 mln	12,384 mln	10,841 mln	1,73 mln
Wielkość subwencji (w PLN)	7,6 mln	1,101 mln	1,03 mln	420 700	0,00
Wydatki FW (w PLN)	48,864 mln	42,441 mln	12,294 mln	10,827	1,729 mln
Wydatki FW na kampanię parlamentarną (w PLN)	31,709 mln	30 mln	9,57 mln	8,479 mln	1,729 mln
Zdobyte mandaty	235	134	49	30	11

Źródło: opracowanie na podstawie komunikatu Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 10 czerwca 2020 r. w sprawie sprawozdań o źródłach pozyskania środków finansowych przez partie polityczne w 2019 r., Państwowa Komisja Wyborcza, 2020.

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

5. FINANSOWANIE KAMPANII WYBORCZYCH – ANALIZA I WNIOSKI

Podczas kampanii wyborczej z 2011 r. komitety, które w wyborach przekroczyły próg wyborczy, łącznie wydały na kampanię wyborczą ponad 103,5 mln zł, a na same wybory parlamentarne – blisko 99,5 mln. Uśredniając – cena za jeden mandat to 216 tys. zł. KW Platforma Obywatelska RP, KW Prawo i Sprawiedliwość oraz KW Ruch Palikota otrzymały mandaty niższym kosztem. SLD natomiast „przepląciło” prawie czterokrotnie.

Z kolei cztery lata później cztery komitety wyborcze wydały na rzecz wyborów parlamentarnych ponad 81,875 mln zł, więc koszt jednego mandatu (bez tych otrzymanych przez przedstawicieli Kukiz'15), uogólniając, wyniósł 196 tys. zł. Oznacza to, że tylko KW PiS uzyskał miejsca w Sejmie niższym kosztem. Warty podkreślenia jest także fakt, że w tym samym roku odbywały się wybory prezydenckie, dlatego też dysproporcje między wpływami na rzecz komitetów wyborczych a wydatkami na kampanię do parlamentu są znacznie większe niż przy ubiegłej kampanii wyborczej w wyborach parlamentarnych.

Kampania wyborcza w 2019 r. prowadzona była na dwóch polach – komitety przeznaczały środki na wybory parlamentarne oraz europejskie. Wiąże się to oczywiście z większymi budżetami komitetów wyborczych, jednak wydatki na wybory parlamentarne pozostały na mniej więcej tym samym poziomie. Łącznie na parlamentarną kampanię wyborczą komitety przeznaczyły 81,487 mln zł. Pozwala nam to obliczyć, że średnia wartość jednego mandatu to ok. 177 tys. zł. Prawo i Sprawiedliwość oraz Konfederacja Wolność i Niepodległość jako jedyne partie uzyskały swoje mandaty po niższych kosztach.

Po obliczeniu danych z Głównego Urzędu Statystycznego dotyczących inflacji dowiadujemy się, że inflacja między rokiem 2011 a 2015 wyniosła ok. 3,6%. W latach 2011–2019 było to już około 6%³³. Nie pokrywa się to jednak ze średnim kosztem jednego mandatu – między kampanią z 2011 a tą z 2015 jest spadek „ceny” mandatu o ponad 9%. W przypadku porównania ceny między 2015 a 2019 rokiem spadek ten jest minimalnie większy – niecałe 10%. Pomiedzy 2011 a 2019 rokiem spadek jest oczywiście jeszcze większy – ponad 18%.

Pomimo rosnących kosztów życia wydatki komitetów wyborczych na wybory parlamentarne również nie zmieniają się zauważalnie. Porównując poniesione koszty trzech komitetów – Prawa i Sprawiedliwości, Platformy Obywatelskiej oraz Polskiego Stronnictwa Ludowego, ponieważ tylko one miały swoich reprezentantów przez wszystkie trzy kadencje Sejmu RP – można dojść do wniosku, że jedynie w przypadku tego ostatniego zmiany były znaczące. Między 2011 a 2015 rokiem było to

³³ Obliczenia własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego dotyczących inflacji.

o 2,5% więcej, a między latami 2015 a 2019 spadek wyniósł aż 36%. W przypadku pozostałych dwóch ugrupowań różnice te były na tyle niewielkie, że nie wymagają dodatkowych analiz.

BIBLIOGRAFIA

- Cześnik M., Miśta R., Żerkowska-Balas M., *Uczestnictwo i mobilizacja w wyborach parlamentarnych 2019 roku*, „Studia Socjologiczne” 2020, nr 4.
- M. Kowalski, *Wybory Parlamentarne 2015*, w: *Atlas Wyborczy Polski*, red. M. Kowalski, P. Śleszyński, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, 2018.
- Państwowa Komisja Wyborcza, Komunikat Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 10 czerwca 2020 r. w sprawie sprawozdań o źródłach pozyskania środków finansowych przez partie polityczne w 2019 r., <https://pkw.gov.pl/finansowanie-polityki/finansowanie-partii-politycznych/sprawozdania-finansowe-partii-politycznych-za-rok-2019/komunikat-panstwowej-komisji-wyborczej-z-dnia-10-czerwca-2020-r-w-sprawie-sprawozdan-o-zrodlach-pozy> (8.01.2024 r.).
- Państwowa Komisja Wyborcza, Komunikat Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 kwietnia 2012 r. w sprawie sprawozdań o źródłach pozyskania środków finansowych przez partie polityczne w 2011 r., <https://pkw.gov.pl/finansowanie-polityki/finansowanie-partii-politycznych/sprawozdania-finansowe-partii-politycznych-za-rok-2011/komunikat-panstwowej-komisji-wyborczej-z-dnia-23-kwietnia-2012-r-w-sprawie-sprawozdan-o-zrodlach-pozyskania-srodkow-finansowych-przez-partie-polityczne-w-2011-r> (3.01.2024 r.).
- Państwowa Komisja Wyborcza, Komunikat Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 25 kwietnia 2016 r. w sprawie sprawozdań o źródłach pozyskania środków finansowych przez partie polityczne w 2015 r., <https://pkw.gov.pl/finansowanie-polityki/finansowanie-partii-politycznych/sprawozdania-finansowe-partii-politycznych-za-rok-2015/komunikat-panstwowej-komisji-wyborczej-z-dnia-25-kwietnia-2016-r-w-sprawie-sprawozdan-o-zrodlach-pozyskania-srodkow-finansowych-przez-partie-polityczne-w-2015-r> (6.01.2024 r.).
- Państwowa Komisja Wyborcza, Wybory 2011 do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, <https://wybory2011.pkw.gov.pl/wyn/pl/000000.html#tabs-1> (2.01.2024 r.).
- Państwowa Komisja Wyborcza, Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2015, https://parlament2015.pkw.gov.pl/349Wyniki_Sejm.html (5.01.2024 r.).

- Skotnicki, *Finansowanie partii politycznych w Polsce*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie”, nr XII, 2016.
- Śleszyński P., *Wybory Parlamentarne 2011*, w: *Atlas Wyborczy Polski*, red. M. Kowalski, P. Śleszyński, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, 2018.
- Tabaszewski R.K., *Instytucjonalno-prawne uwarunkowania kampanii wyborczych w Polsce. Zagadnienia wybrane*, w: *Marketing wyborczy we współczesnych kampaniach wyborczych*, red. Kancik E., Jakubowski P., Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013.
- Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy (Dz.U. z 2011 r. Nr 21 poz. 112). *Zasady prowadzenia kampanii wyborczej*, online: akademia-demokracji.pl/baza-wiedzy/zasady-prowadzenia-kampanii-wyborczej (2.02.2024 r.).

CENA MANDATU POSELSKIEGO. ILE KOSZTUJE PRZEKONANIE WYBORCY? PORÓWNANIE WYDATKÓW NA KAMPANIE WYBORCZE POLSKICH PARTII POLITYCZNYCH W LATACH 2011–2019

Streszczenie

Tekst jest analizą wydatków ponoszonych przez komitety wyborcze w wyborach do polskiego parlamentu w latach 2011, 2015 i 2019. Przedstawione zostały zasady finansowania kampanii wyborczej. Analiza dotyczy w głównej mierze zależności między inflacją a wydatkami, zmian w ponoszonych wydatkach oraz kosztach zdobycia jednego mandatu poselskiego przez komitety.

Słowa kluczowe: wybory, kampania wyborcza, mandat poselski, finansowanie kampanii, wydatki komitetów

THE PRICE OF A MEMBER OF PARLIAMENT'S SEAT. HOW MUCH DOES IT COST TO CONVINCING A VOTER? A COMPARISON OF EXPENDITURES ON ELECTION CAMPAIGNS BY POLISH POLITICAL PARTIES IN 2011–2019

Abstract

The text is an analysis of the expenses incurred by electoral committees in the elections to the Polish Parliament in 2011, 2015 and 2019. The principles of financing the election campaign are presented. The analysis mainly concerns the relationship between

inflation and expenses, changes in expenses incurred and the costs of winning one parliamentary seat by committees.

Keywords: elections, election campaign, parliamentary mandate, campaign financing, committee expenses

Cytuj jako:

Łukasik Ł., *Cena mandatu poselskiego. Ile kosztuje przekonanie wyborcy? Porównanie wydatków na kampanie wyborcze polskich partii politycznych w latach 2011–2019*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2024, nr 1(80), s. 109–121 DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.06/l.lukasik

Cite as:

Łukasik Ł. (2024). ‘The Price of a Member of Parliament’s Seat. How Much Does It Cost to Convince a Voter? A Comparison of Expenditures on Election Campaigns by Polish Political Parties in 2011–2019’. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 1(80), 109–121 DOI: 10.26399/meip.1(80).2024.06/l.lukasik

AKTUALNA LISTA RECENZENTÓW / REGULAR REVIEWERS

Recenzenci afiliowani w polskich ośrodkach naukowych / Polish Reviewers

- prof. zw. dr hab. Józef M. Fiszer, Instytut Studiów Politycznych PAN
- prof. dr hab. Piotr Madajczyk, Instytut Studiów Politycznych PAN
- prof. dr hab. Andrzej Sakson, UAM w Poznaniu
- prof. dr hab. Jerzy Wieczorek
- prof. dr hab. Krzysztof Jasiewicz
- prof. zw. dr hab. Stanisław Koziej, Uczelnia Łazarskiego
- prof. dr hab. Zdzisław Puślecki, UAM w Poznaniu
- prof. dr hab. Paweł Chmielnicki, Uczelnia Łazarskiego
- dr hab. Tomasz Stępniewski, Katolicki Uniwersytet Lubelski
- dr hab. Paweł Borkowski, Uczelnia Łazarskiego
- dr hab. Beata Piskorska, KUL w Lublinie
- dr hab. Tomasz G. Grosse, Uniwersytet Warszawski
- dr hab. Tadeusz Wallas, UAM w Poznaniu
- dr hab. Katarzyna Kołodziejczyk, Uniwersytet Warszawski
- dr hab. Jakub Wódka, Instytut Studiów Politycznych PAN
- dr hab. Mikołaj Tomaszuk, UAM w Poznaniu
- dr hab. Aleksandra Laskowska-Rutkowska, Uczelnia Łazarskiego
- dr hab. Piotr Stanek, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
- dr hab. Paweł Olszewski, Instytut Studiów Politycznych PAN
- dr hab. Krzysztof Łazarski, Uczelnia Łazarskiego
- dr hab. Wojciech Bieńkowski, Uczelnia Łazarskiego
- dr hab. Joanna Działo, Uczelnia Łazarskiego
- dr Krzysztof Beck, Uczelnia Łazarskiego
- dr Jarosław Jura, Uczelnia Łazarskiego
- dr Justyna Bokajło, Uniwersytet Wrocławski
- dr Adrian Chojan, Uczelnia Łazarskiego
- dr Martin Dahl, Uczelnia Łazarskiego
- dr Maciej Grodzicki, Uniwersytet Jagielloński
- dr Michał Możdżeń, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

- dr Jakub Janus, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
- dr Małgorzata Gałązka-Sobotka, Uczelnia Łazarskiego
- dr Piotr Stolarczyk, Uczelnia Łazarskiego

Recenzenci afiliowani w zagranicznych ośrodkach naukowych / Foreign Reviewers

- dr Jens Boysen (Niemcy)
- dr Anna Phirtskhalashvili (Gruzja)
- dr Jaroslav Kit (Ukraina)
- dr Nathaniel Copsey, Aston University (Wielka Brytania)
- dr Marcin Kazimierczak, Universitat Abat Oliba CEU (Hiszpania)
- prof. dr Fatima Arib, Cadi Ayyad University (Maroko)
- prof. dr hab. Ana Yetano Sánchez de Muniaín (Hiszpania)
- prof. dr Andrii Verstiak (Ukraina)
- dr Karen Jackson, University of Westminster (Wielka Brytania)
- dr hab. Marcin Roman Czubała Ostapiuk (Hiszpania)
- Douglas E. Selvage (Stany Zjednoczone)

ZASADY ETYCZNE OBOWIĄZUJĄCE W ODNIESIENIU DO PUBLIKACJI ZAMIESZCZANYCH W KWARTALNIKU „MYŚL EKONOMICZNA I POLITYCZNA”

Redakcja „Myśli Ekonomicznej i Politycznej” dba o utrzymanie wysokich standardów etycznych czasopisma i przestrzega stosownych zasad. Zasady te zostały oparte na COPE’s Best Practice Guidelines for Journal Editors. Są to:

Zasady dotyczące redakcji

Decyzje o publikacji

Redaktor naczelny stosuje się do aktualnego stanu prawnego w zakresie zniesławienia, naruszenia praw autorskich i plagiatu oraz ponosi odpowiedzialność za decyzje, które ze złożonych w Redakcji artykułów powinny zostać opublikowane.

Poufność

Żadnemu członkowi zespołu redakcyjnego nie wolno ujawniać informacji na temat złożonej pracy komukolwiek, kto nie jest upoważniony procedurą wydawniczą do ich otrzymania.

Ujawnienie i konflikt interesów

Nieopublikowane artykuły lub ich fragmenty nie mogą być wykorzystane w badaniach własnych członków zespołu redakcyjnego bądź recenzentów bez wyraźnej pisemnej zgody autora

Zasady dotyczące autorów

Autorstwo pracy

Autorstwo powinno być ograniczone do osób, które znacząco przyczyniły się do pomysłu, projektu, wykonania lub interpretacji pracy. Jako współautorzy powinny być wymienione wszystkie osoby, które miały udział w powstaniu pracy.

Ujawnienie i konflikt interesów

Autor powinien ujawnić wszelkie źródła finansowania projektów w swojej pracy oraz wszelkie istotne konflikty interesów, które mogą wpłynąć na jej wyniki lub interpretację.

Oryginalność i plagiat

Autor przekazuje do redakcji wyłącznie oryginalną pracę. Powinien upewnić się, że nazwiska autorów cytowanych w pracy i/lub fragmenty prac cytowanych dzieł zostały w niej w prawidłowy sposób zacytowane lub wymienione.

Ghostwriting/guestauthorship

Ghostwriting/guestauthorship są przejawem nierzetelności naukowej i wszelkie wykryte przypadki będą demaskowane. Autor składa oświadczenie, którego celem jest zapobieganie takim praktykom.

Zasady dotyczące recenzentów

Poufność

Wszystkie recenzowane prace są traktowane jak dokumenty poufne.

Anonimowość

Wszystkie recenzje wykonywane są anonimowo, a Redakcja nie udostępnia danych autorów recenzentom.

Standardy obiektywności

Recenzje powinny być wykonane w sposób obiektywny i rzetelny.

Ujawnienie i konflikt interesów

Informacje poufne lub pomysły nasuwające się w wyniku recenzji muszą być utrzymane w tajemnicy i nie mogą być wykorzystywane do innych celów. Recenzenci nie mogą recenzować prac, w stosunku do których występuje konflikt interesów wynikający z relacji z autorem.

ETHICAL PRINCIPLES APPLICABLE TO FOR PUBLICATIONS IN THE QUARTERLY 'ECONOMIC AND POLITICAL THOUGHT'

'Economic and Political Thought' Editorial Board strives to ensure high ethical standards. Articles submitted for publication in 'Economic and Political Thought' are assessed for their integrity, compliance with ethical standards and contribution to the development of scholarship.

The principles listed below are based on the COPE's Best Practice Guidelines for Journal Editors.

Ethical standards for editors

Decision on publication

The Editor-in-Chief must obey laws on libel, copyright and plagiarism in their jurisdictions and is responsible for the decisions which of the submitted articles should be published. The Editor may consult with the Associate Editors and/or reviewers in making publication decisions. If necessary, the Advisory Board's opinion is also taken into consideration. The decision to publish an article may be constrained by the risk of potential libel, copyright or other intellectual property infringement, plagiarism or self-plagiarism and doubts concerning authorship or co-authorship, i.e. the so-called ghost and guest authorship.

Confidentiality

No member of the Editorial Board is entitled to reveal information on a submitted work to any person other than the one authorised to be informed in the course of the editorial procedure, its author, reviewers, potential reviewers, editorial advisors or the Publisher. The Editor does not provide authors with the information about reviewers and vice versa.

Conflict of interests and its disclosure

Unpublished articles or their fragments cannot be used in the Editorial Board staff's or reviewers' own research without an author's explicit consent in writing. The Editor does not appoint reviewers who are authors' subordinates or are in other direct personal relationships (if the Editor knows about them).

Ethical standards for authors

Authorship

Authorship should reflect individuals' contribution to the work concept, project, implementation or interpretation. All co-authors who contributed to the publication should be listed. Persons who are not authors but made substantial contributions to the article, should be listed in the acknowledgements section. The author should make sure that all co-authors have been listed, are familiar with and have accepted the final version of the article, and have given their

consent for submitting the article for publication. Authors who publish the findings of their research should present the research methodology used, an objective discussion of the results and their importance for academic purposes and practice. The work should provide reference to all the sources used. Publishing false or intentionally untrue statements is unethical.

Conflict of interests and its disclosure

Authors should disclose all sources of their projects funding, contribution of research institutions, societies and other entities as well as all other conflicts of interests that might affect the findings and their interpretation.

Originality and plagiarism Authors must only submit original works. They should make sure that the names of authors cited in the work and/or cited fragments of their works are properly acknowledged or referenced.

Ghost/guest authorship

Ghost authorship is when someone makes a substantial contribution to a work but he/ she is not listed as an author or his/her role in the publication is not acknowledged. Guest authorship takes place when someone's contribution is very small or inexistent but his/her name is listed as an author.

Ghost and guest authorship are manifestations of a lack of scientific integrity and all such cases will be disclosed, involving a notification of component entities (institutions employing the authors, scientific societies, associations of editors etc.). The Editorial Board will document every instance of scientific dishonesty, especially the violation of the ethical principles binding in science.

In order to prevent ghost or guest authorship, authors are requested to provide declarations of authorship.

Ethical standards for reviewers

Confidentiality

All reviewed works should be treated as confidential documents. They cannot be shown to or discussed with third parties who are not authorised members of the Editorial Board.

Anonymity

All reviews are made anonymously; neither does the Editor reveal information on authors to reviewers.

Objectivity standards

Reviews should be objective. Derogatory personal remarks are inappropriate. Reviewers should clearly express their opinions and provide adequate arguments. All doubts as well as critical and polemical comments should be included in the review.

Conflict of interests and its disclosure

Confidential information and ideas arising as a result of a review must be kept secret and cannot be used for personal benefits. Reviewers should not review works of authors if there is a conflict of interests resulting from their close relationship.

INFORMACJA DLA AUTORÓW KWARTALNIKA „MYŚL EKONOMICZNA I POLITYCZNA”

1. Czasopismo przyjmuje oryginalne, niepublikowane prace naukowe dotyczące szeroko rozumianej problematyki ekonomicznej i politycznej. Nadsyłane materiały powinny zawierać istotne przyczynki teoretyczne lub ciekawe zastosowanie empiryczne. Publikowane są także recenzje oraz sprawozdania z życia naukowego szkół wyższych. Artykuły są przedmiotem recenzji, a warunkiem opublikowania jest pozytywna opinia recenzenta.
2. Materiał do Redakcji należy przekazać w jednym egzemplarzu znormalizowanego maszynopisu (30 wierszy na stronie, po 60 znaków w wierszu, ok. 1800 znaków na stronie) wraz z tekstem zapisanym na nośniku elektronicznym lub przesłanym pod adresem: wydawnictwo@lazarski.edu.pl.
3. Przypisy należy umieszczać na dole strony, podając najpierw inicjały imienia, nazwisko autora, tytuł pracy, nazwę wydawnictwa, miejsce i rok wydania, numer strony. W przypadku prac zbiorowych należy podać imię i nazwisko redaktora naukowego. Szczegółowe wskazówki dla autorów opublikowane są na stronie internetowej Oficyny Wydawniczej Uczelni Łazarskiego pod adresem <https://www.lazarski.pl/pl/badania-i-rozwoj/oficyna-wydawnicza-uczelni-lazarskiego/dla-autorow/>.
4. Zdjęcia i rysunki mogą być dostarczone w postaci oryginalnej (do skanowania) lub zapisane w formatach TIFF, GIF, BMP.
5. Do artykułu należy dołączyć bibliografię oraz streszczenie i słowa kluczowe, podając cel artykułu, zastosowaną metodykę, wyniki pracy oraz wnioski. Streszczenie nie powinno przekraczać 20 wierszy maszynopisu. Jeżeli w streszczeniu występują specjalistyczne terminy albo zwroty naukowe lub techniczne, należy podać ich odpowiedniki w języku angielskim.
6. Artykuł powinien mieć objętość od 18 do 25 stron znormalizowanego maszynopisu (nie licząc bibliografii), natomiast recenzja, komunikat naukowy i informacja – 12 stron.
7. Redakcja zastrzega sobie prawo do dokonywania w nadesłanej pracy skrótów, zmiany tytułów, podtytułów oraz poprawek stylistycznych.
8. Opracowanie należy podpisać pełnym imieniem i nazwiskiem, podać swój adres z numerem telefonu, e-mail, stopień lub tytuł naukowy, nazwę instytucji naukowej, w której autor jest zatrudniony, numer ORCID.

PROCEDURA RECENZOWANIA PUBLIKACJI W KWARTALNIKU „MYŚL EKONOMICZNA I POLITYCZNA”

Rada Programowa i Kolegium Redakcyjne kwartalnika „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” na posiedzeniu 30 czerwca 2011 r. jednogłośnie przyjęły następujące zasady obowiązujące przy recenzowaniu publikacji w kwartalniku „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”:

1. Do oceny każdej publikacji Kolegium Redakcyjne powołuje co najmniej dwóch recenzentów zewnętrznych, czyli specjalistów wywodzących się spoza Uczelni Łazarskiego.
2. Jeden z wymienionych dwóch recenzentów musi pochodzić z zagranicznych ośrodków naukowo-badawczych.
3. W postępowaniu recenzyjnym obowiązuje tzw. *double-blind peer review process*, czyli zasada, że autor publikacji i jej recenzenci nie znają swoich tożsamości.
4. Recenzenci składają pisemne oświadczenia o niewystępowaniu konfliktu interesów, jeśli chodzi o ich relacje z autorami recenzowanych tekstów.
5. Recenzja ma formę pisemną i kończy się jednoznacznym wnioskiem dotyczącym dopuszczenia publikacji do druku lub jej odrzucenia.
6. Powyższa procedura i zasady recenzowania publikacji są podawane do publicznej wiadomości na stronach internetowych kwartalnika „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”.
7. Nazwiska recenzentów poszczególnych publikacji nie są podawane do publicznej wiadomości, natomiast są ujawniane dane recenzenta każdego numeru kwartalnika.

Procedury i zasady recenzowania są zgodne z wytycznymi Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Redaktor naczelny
dr Adrian Chojan

INFORMATION FOR AUTHORS SUBMITTING ARTICLES TO *ECONOMIC AND POLITICAL THOUGHT*

1. The quarterly accepts original unpublished scientific articles devoted to issues within a broad field of economics and political studies as well as management. Submitted manuscripts should provide substantial theoretical generalisations. The journal also publishes reviews and reports on academic life. The submission of an article means the author approves of and follows commonly accepted rules of publication ethics and publication malpractice. Articles are subject to evaluation by two reviewers and their positive opinion is a condition for their publication.
2. Manuscripts should be submitted in one copy of a standard typescript (30 lines of 60 characters each, i.e. ca. 1,800 characters per page) together with a digital version saved on a data storage device and emailed to wydawnictwo@lazarski.edu.pl.
3. Footnotes should be placed at the bottom of a page providing the initials of the author's given name and surname, the year of publication, the title, the name of a journal or a publisher, the place of publication (in case of books) and a page number.

In case of books with multiple authors, give the first name and surname of their editors. Online material is to be described in the same way as articles in print journals or books followed by a URL and the date of access. It is also necessary to add a bibliography after the article text. Detailed information for authors is published on the Lazarski University Publishing House website: <https://www.lazarski.pl/pl/badania-i-rozwoj/oficyna-wydawnicza-uczeln-lazarskiego/dla-auto-row/> (We encourage you to read the English version).

4. Photographs and drawings can be submitted in the original version (for scanning) or saved in TIFE, GIF and BMP formats.
5. An article should be accompanied by references, key words, and abstract informing about its aim, methodology, work outcomes and conclusions. An abstract should not exceed 20 lines of typescript.
6. An article should be in the range between 18 and 25 pages of a standard typescript (not including references) and a review, scientific news or information 12 pages.
7. The editor reserves the right to introduce changes in the manuscript submitted for publication, e.g. shorten it, change the title and subheadings as well as correct the style.
8. A manuscript shall contain the author's full given name and surname, their residence address with the telephone/fax number, their email address, the scientific degree or title and the name of the scientific institution the author works for.

ECONOMIC AND POLITICAL THOUGHT PUBLICATION REVIEW PROCEDURE

1. The Editorial Board appoints at least two independent reviewers, i.e. specialists who are not Lazarski University employees, to evaluate each publication
  2. One of the two reviewers shall be an employee of a foreign research centre.
  3. The reviewing procedure is a so-called double-blind peer review process, i.e. follows a rule that an author and reviewers do not know their identity.
  4. Reviewers submit written declarations of non-existence of a conflict of interests in their relations with the authors of articles being reviewed.
  5. A review must be developed in writing and provide an unambiguous recommendation to accept a manuscript for publication or decline it.
  6. The above procedure and rules of reviewing are published on the *Economic and Political Thought* website
  7. The names of reviewers of particular publications are not revealed. However, the name of the reviewer of each quarterly issue is publicised.
- The above procedures and reviewing principles conform to the directives of the Ministry of Science and Higher Education.

Editor-in-chief
dr Adrian Chojan

Uczelnia Łazarskiego rozpoczęła działalność 1 października 1993 r. Dziś jest to jedna z najbardziej prestiżowych niepublicznych uczelni w Polsce. Prowadzi studia na siedmiu kierunkach: prawo, administracja, stosunki międzynarodowe, ekonomia, finanse i rachunkowość, zarządzanie oraz kierunek lekarski.

W 2006 r. Uczelnia uzyskała uprawnienia do nadawania stopnia naukowego doktora nauk prawnych, w 2016 uprawnienia do nadawania stopnia doktora habilitowanego nauk prawnych, a obecnie czyni starania o uzyskanie uprawnień do nadawania stopnia naukowego doktora nauk ekonomicznych i w dziedzinie nauk społecznych w zakresie nauk o polityce. Od 2012 roku na kierunku stosunków międzynarodowych działa Centrum Naukowe Uczelni Łazarskiego i Instytutu Studiów Politycznych PAN. Kierunek ten w 2016 roku uzyskał ocenę wyróżniającą Polskiej Komisji Akredytacyjnej.

Uczelnię Łazarskiego wyróżnia wysoki stopień umiędzynarodowienia; prowadzi w języku angielskim studia I i II stopnia w trybie stacjonarnym na trzech kierunkach: ekonomia, stosunki międzynarodowe i zarządzanie. Cztery programy studiów otrzymały akredytację Coventry University z Wielkiej Brytanii – ich absolwenci otrzymują dwa dyplomy: polski i angielski. Uczelnia prowadzi też współpracę z prestiżowymi uniwersytetami amerykańskimi: Georgetown University w Waszyngtonie, University of Kentucky w Lexington i University of Wisconsin w La Crosse.

Nasza Uczelnia zajmuje trzecie miejsce w rankingach uczelni niepublicznych, a Wydział Prawa i Administracji od wielu lat jest liderem w rankingach wydziałów prawa uczelni niepublicznych. Realizowane u nas programy nauczania są współtworzone z wybitnymi praktykami i odpowiadają oczekiwaniom pracodawców. Dzięki temu 96% naszych absolwentów znajduje pracę w trakcie lub zaraz po studiach.

W ramach Uczelni działa również Centrum Kształcenia Podyplomowego, oferujące wysokiej jakości usługi z zakresu kształcenia podyplomowego, szkoleń i doradztwa dla firm, instytucji oraz jednostek administracji państwowej i samorządowej. Absolwentom studiów prawniczych oferujemy anglojęzyczne studia LLM (odpowiednik MBA), umożliwiające zdobycie międzynarodowego dyplomu prawniczego.

Wykładowcy Uczelni to znani w kraju i za granicą dydaktycy, którzy łączą pracę naukową z doświadczeniem zdobytym w renomowanych i cenionych na rynku firmach i instytucjach. To również znakomici profesorowie z Wielkiej Brytanii, Niemiec i ze Stanów Zjednoczonych.

Uczelnia Łazarskiego posiada certyfikaty „Wiarygodna Szkoła”, „Uczelnia walcząca z plagiatami”, „Dobra Uczelnia, Dobra Praca” oraz „Uczelnia Liderów”.